

37
21-13

И ТАЪЛИМИ ОЛӢ ВА МИЁНАИ МАХСУСИ
РЕСПУБЛИКАИ ЎЗБЕКИСТОН

ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ САМАРҚАНД

М.Истамова, Г.Адашуллоева

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих
выдач _____

--	--

80069
111111
- 480000

000
8005

37
21-13

ВАЗОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛЇ ВА МИЁНАИ МАХСУСИ
РЕСПУБЛИКАИ ЎЗБЕКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ САМАРҚАНД

Истамова Мархабат Джураевна
Адашуллоева Гулноза Мухайбиновна

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ
ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

(дар асоси технологияи нави педагогӣ)
(Васоити таълимӣ- услубӣ)

-5148-

Самарқанд- 2020

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

Книга должна быть
возвращена не позже
указанного здесь срока

Количество предыдущих
выдач _____

11.06.99
11.08.99
11.10.99
- 4.09.00
08.01
8.00.05
|
|
|

37
21-13

ВАЗОРАТИ ТАЪЛИМИ ОЛӢ ВА МИЁНАИ МАХСУСИ
РЕСПУБЛИКАИ ЎЗБЕКИСТОН
ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ САМАРҚАНД

Истамова Мархабат Джураевна
Адашуллоева Гулноза Мухайбиновна

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ

ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

(дар асоси технологияи нави педагогӣ)

(Васоити таълимӣ- услубӣ)

-5148-

Самарқанд-2020

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLII VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

МАВЗЎИ 1. МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ҲАМЧУН ҲАН МАҚСАД ВА ВАЗИҲАҲОИ ОН

Нақша:

- 1.Мафҳуми метод ва методика.
- 2.Методикаи таълими забон ва алокаи он бо фанҳои дигар.
- 3.Мақсад ва вазифаҳои фанни мазкур.

Калимаи «метод» аз лафзи юнонии *metooolas* гирифта шудааст, маънои луғавии он роҳ, усул, тарз мебошад. Назар ба маънои луғавии ин калима методика фан дар бораи роҳ ва усулҳо аст, аммо ин гуна таъриф пурра набуда, моҳияти методикаро дар бар гирифта наметавонад.

Барои ба методика таърифи пурра додан ба вазифаи ин фан муроҷиат кардан лозим аст.

Методикаи таълими забони модарӣ на фақат роҳҳои таълимро, балки роҳҳои тарбияро низ нишон медиҳад, зеро «Таълими забон таълиму тарбияро низ дар бар мегирад, вай бояд ба талабагон аҳамияти дар ҳаёт доштаи забонро фаҳмонда, ба воситаи забони адабии тоҷик онҳоро дар рӯҳи ватандӯстӣ ва ифтихори миллӣ тарбия намояд, ки ба нутқи адабӣ одат кунанд». Дар асоси ҳамин ду вазифа ба методика чунин таъриф додан мумкин аст:

Дар соҳаи таълим ва тарбия аҳамияти методика ниҳоят калон аст. Вай меҳнати муаллимиро осон мекунад, аз ҳатоҳои методӣ нигоҳ медорад, шавқ ва ҳаваси хонандагонро нисбат ба фан зиёд менамояд.

Агар муаллим мундариҷаи фанни худро нағз донад методикаи таълими он фанро надонад, бешубҳа, вақт ва меҳнати бисёреро сарф менамояду натиҷаҳои хубро ба даст дароварда наметавонад. Бинобар ин муаллими забони модарӣ баробари нағз аз худ кардани фанни забоншиносӣ, педагогика, психология ва бояд методикаи таълими забони модариро низ нағз донад.

Методика илми хусусӣ ва соҳавиест, ки ба таълиму тарбияи инсон нигаронида шудааст. Дар фарҳангу луғатҳои истилоҳӣ дар

Истамова Марҳабат Джураевна, Адашуллоева Гулноза Мухайбиновна.
Методикаи таълими забони тоҷикӣ (дар асоси технологияи нави педагогӣ).
Васоити таълимӣ - услубӣ. Самарқанд: СамДУ, 2020.

Васоити таълимии мазкур қисми асосии фанни «Методикаи таълими забони тоҷикӣ» ба шумор рафта, роҷеъ ба масъалаҳои муҳими таълими забони тоҷикӣ дар давраи истиқлол гирд оварда шудааст. Дар он бештар масъалаҳои ҳелҳои дарс, усули таълими муаммой, таҳлили дарс, тарзи таълими таҳлили грамматикӣ, намунаҳои таҳлил ва амсоли он мавриди муҳокима қарор гирифтааст.

Муаллифон дар навиштани васоити таълимӣ ба адабиёти методии олимони тоҷику ўзбек ва таҷрибаи муаллимону методистони пешқадам таъа намудаанд.

Ин китоб ба сифати васоити таълимӣ – услубӣ барои донишҷӯёни факултетҳои филологии донишқадаҳои олий, муаллимони мактабҳои миёнаи таълими умумӣ пешниҳод карда мешавад.

Мухаррири масъул:

номзади фанҳои филологӣ,
профессор Таваккал Чориев

Тақриздихандагон:

доктори фалсафа дар фанҳои филологӣ
Акмал Шерназаров
номзади фанҳои филологӣ, дотсент
Бадеа Муҳиддинова

ISBN – 978-9943-6428-6-7

зимни мафҳуми методика маъниҳои гуногун, вале аз лиҳози маъноӣ мантиқӣ ба ҳам наздик оварда мешавад:

а) Методика ҳамчун усулҳо, роҳҳои ба таври амалӣ иҷро гардидани ягон корро ифода мекунад.

б) Методика таълимотест дар бораи тарз ва усули дарсдиҳӣ.

в) Методика тамоҷул (принсип) и иҷрои кор ё ягон амалро ифода мекунад.

г) Методика тарз ва усули аз дастури таълимӣ истифода бурданро муайян мекунад ва барои омӯзгор роҳи самарабахши усули дарсдиҳиро нишон медиҳад.

Методика дастур ва принсипест, ки муаллим дар вақти тадрис аз он оқилона истифода мебарад. Аз ин мавқеъ, методикаро муносибати мутаносиби муаллим, хонанда ва маводи таълим низ гуфтан мумкин аст. Мақсади асосии он бо усул ва равишҳои гуногун таъмини босаводию бомаърифатии шогирдон аст. Мақсад ва мароми ин се чиз низ якест, ки аз тамоҷули болоӣ бармеояд.

Методика характери амалӣ дошта, дар асоси таҷриба, мушоҳида, саволу ҷавоб такмил меёбад. Методикаи таълими ин ё он фан, дар вақти тадрис, дар асоси қолиби муайян, метёр ва қонуну қоидаи маълум амал намуданро, ҳамчунин муносибати эҷодкоронаи муаллимиро ба дарс истисно намекунад. Муаллим метавонад дар асоси шарт ва шароити мактабу синф ва муҳити муайян ба маводи таълимӣ аз нуқтаи назари танқидӣ нигарад ва ба тарзи фардӣ муносибат намояд.

Услубшиносии номии тоҷик М.Лутфуллаев бобати методика таърифи мазкурро муносиб донистааст, ки нисбатан дуруст аст:

«Методика илмест дар бораи роҳ, тарз ва
воситаҳои омӯхтани дониш, ҳосил намудани
маҳорату малака, тапаққули ҷаҳонбинии
хонандагон ва вусъати тадриҷии қобилияти
онҳо»

Алоқаи методика бо фанҳои дигар

Методикаи таълими забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама, бо фанни **забоншиносии** алоқаи зич дорад. Таълими ҳар як мавзӯи грамматикӣ, имлоӣ ва пунктуатсионӣ вобаста ба хусусиятҳои назарӣ ва амалии онҳо ба роҳ монда мешавад. Масалан, намуди давомдор ва мутлақи феъл, ки аз ҷиҳати маъноӣ грамматикӣ умумият ва фарқият дорад, ҳатман истифодаи методи муқоисаро талаб мекунад. Дар таълими сифати феълӣ, ки шакли дубаҳраи феъл мебошад, методи сӯхбатро бояд қор фармуд.

Методикаи таълими забон бо **психология** алоқаи зич дорад, он аз ин ҷиҳат муваффақиятҳои илмӣ ин фанро истифода мебарад. Гап дар ин аст, ки ҳар як мавзӯи грамматикӣ, имлоӣ ва пунктуатсионӣ хусусияти психологӣ дорад, ки агар он ба назар гирифта нашавад, таълими онҳоро мувофиқи матлаб ба роҳ мондан амри маҳол аст.

Методика инчунин бо фанни педагогика алоқаманд аст, он аз педагогика принсипҳои асосии дидактика – **аёнӣ, шуурнокӣ** ва **системанокӣ** таълим, дар таълим риоя кардани принсипи аз содда ба мураккаб ва методҳои таълимиро қабул карда, дар ҷараёни омӯзиши грамматика истифода мебарад.

Хулоса, талаботи рӯзфзунӣ ҳаёт муаллимиро ба ҷустуҷӯи усули методҳои нав ба нав водор мекунад. Агар омӯзгор аз навигарии илмҳои педагогӣ, психология, забоншиносии хабардор набошад ва онҳоро дар амал тадбиқ накунад, натиҷаҳои матлуб нахоҳад гирифт.

Мақсад ва вазифаҳои фанни мазкур.

Мақсади асосии методикаи таълими забони тоҷикӣ аз муайян кардани роҳу равиш, усулҳои самарабахши омӯзиши масъалаҳои муҳтавои таърихи забон, назарияи забоншиносии, роҳ ва услуби таҳлили забони асарҳои бадеӣ, тамоҷулоти ва ё принсипҳои асосии таҳлили фонетикӣ, лексикӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ, тарз ва равиши таълими мавзӯҳои паратаксису шевашиносии, мушаххасоти таълими машғулиятҳои инкишоф додани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, тарзи таълими намуд ва навъҳои қорҳои хаттӣ аз фанни забони модарӣ, навъҳои дарси забони модарӣ, қорҳои беруназсинфӣ аз рӯи ин фан иборат аст.

Методика роҳҳои вақт ва қувватро кам сарф карда, нағз фаҳмонда додани мавзӯҳои таълимиро меомӯзад. Вақт ва қувватро

зимни мафҳуми методика маъниҳои гуногун, вале аз лиҳози маънои мантиқӣ ба ҳам наздик оварда мешавад:

а)Методика чамъи усулҳо, роҳҳои ба таври амалӣ иҷро гардидани ягон корро ифода мекунад.

б)Методика таълимтест дар бораи тарз ва усули дарсдиҳӣ.

в)Методика тамоюл (принсип)и иҷрои кор ё ягон амалро ифода мекунад.

г)Методика тарз ва усули аз дастури таълимӣ истифода бурданро муайян мекунад ва барои омӯзгор роҳи самарабахши усули дарсдиҳиро нишон медиҳад.

Методика дастур ва принсипест, ки муаллим дар вақти тадрис аз он оқилона истифода мебарад. Аз ин мавқеъ, методикаро муносибати мутаносиби муаллим, хонанда ва маводи таълим низ гуфтан мумкин аст. Мақсади асосии он бо усул ва равишҳои гуногун таъмини босаводию бемаърифатии шогирдон аст. Мақсад ва мароми ин се чиз низ якест, ки аз тамоюли болоӣ бармеояд.

Методика характери амалӣ дошта, дар асоси таҷриба, мушоҳида, саволу ҷавоб тақмил меёбад. Методикаи таълими ин ё он фан, дар вақти тадрис, дар асоси қолиби муайян, меёр ва қонуну қоидаи маълум амал намуданро, ҳамчунин муносибати эҷодкоронаи муаллимиро ба дарс истисно намекунад. Муаллим метавонад дар асоси шарт ва шароити мактабу синф ва муҳити муайян ба маводи таълимӣ аз нуктаи назари танқидӣ нигарад ва ба тарзи фардӣ муносибат намояд.

Услубшиносии номии тоҷик М.Лутфуллаев бобати методика таърифи мазкурро муносиб донистааст, ки нисбатан дуруст аст:

«Методика илмест дар бораи роҳ, тарз ва воситаҳои омӯختани дониш, ҳосил намудани маҳорату малака, таълақули ҷаҳонбинии хонандагон ва вусъати тадриҷии қобилияти онҳо»

Алокаи методика бо фанҳои дигар

Методикаи таълими забони тоҷикӣ, пеш аз ҳама, бо фанни забоншиносӣ алокаи зич дорад. Таълими ҳар як мавзӯи грамматикӣ, имлоӣ ва пунктуатсионӣ вобаста ба хусусиятҳои назарӣ ва амалии онҳо ба роҳ монда мешавад. Масалан, намуди давомдор ва мутлақи феъл, ки аз ҷиҳати маънои грамматикӣ умумият ва фарқият доранд, ҳатман истифодаи методи муқоисаро талаб мекунад. Дар таълими сифати феълӣ, ки шакли дубаҳраи феъл мебошад, методи сӯхбатро бояд қор фармуд.

Методикаи таълими забон бо психология алокаи зич дорад, он аз ин ҷиҳат муваффақиятҳои илмӣ ин фанро истифода мебарад. Гап дар ин аст, ки ҳар як мавзӯи грамматикӣ, имлоӣ ва пунктуатсионӣ хусусияти психологӣ дорад, ки агар он ба назар гирифта нашавад, таълими онҳоро мувофиқи матлаб ба роҳ мондан амри маҳол аст.

Методика инчунин бо фанни педагогика алоқаманд аст, он аз педагогика принсипҳои асосии дидактика – аёнӣ, шуурнокӣ ва системанокӣ таълим, дар таълим риоя кардани принсипи аз содда ба мураккаб ва методҳои таълимиро қабул карда, дар ҷараёни омӯзиши грамматика истифода мебарад.

Хулоса, талаботи рӯзафзунӣ ҳаёт муаллимиро ба ҷустуҷӯи усулу методҳои нав ба нав водор мекунад. Агар омӯзгор аз навигарии илмҳои педагогӣ, психология, забоншиносӣ хабардор набошад ва онҳоро дар амал тадбиқ накунад, натиҷаҳои матлуб нахоҳад гирифт.

Мақсад ва вазифаҳои фанни мазкур.

Мақсади асосии методикаи таълими забони тоҷикӣ аз муайян кардани роҳу равиш, усулҳои самарбахши омӯзиши масъалаҳои муҳталифи таърихи забон, назарияи забоншиносӣ, роҳ ва услуби таҳлили забони асарҳои бадеӣ, тамоюлот ва ё принсипҳои асосии таҳлили фонетикӣ, лексикӣ, морфологӣ ва синтаксисӣ, тарз ва равиши таълими мавзӯҳои паратаксису шевашиносӣ, мушаххасоти таълими машғулиятҳои инкишоф додани нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ, тарзи таълими намуд ва навҳои қорҳои хаттӣ аз фанни забони модарӣ, навҳои дарси забони модарӣ, қорҳои беруназсинфӣ аз рӯи ин фан иборат аст.

Методика роҳҳои вақт ва қувватро кам сарф карда, нағз фаҳмонда додани мавзӯҳои таълимиро меомӯзад. Вақт ва қувватро

кам сарф карда, маҳсули бисёру босифат гирифтани вазифаи асосии он ба шумор меравад. Вақт ва қувваро кам сарф карда маҳсули бисёр гирифтани, дар истехсолот ба зиммаи автоматҳо ва нимаавтоматҳо гузашта шуда бошад, дар хоҷагии қишлоқ ба зиммаи машинаҳо гузошта шудааст. Аммо дар мактабҳо ҳар як муаллим бояд дар асоси нишондодҳои методӣ роҳ ва усулро интихоб намояд, ки вай барои вақт ва қувваро кам сарф карда, мавзӯро нағз фаҳмонда додан ёр расонида тавонад. Бинобар ин дар ҷараёни дарс аз воситаҳои техникӣ истифода бурдан яке аз роҳ ва усулҳои вақт ва қувваро кам сарф карда, маҳсули бисёру босифат гирифтани аст.

Дар ҷараёни дарс аз асбобҳои аёни истифода бурдан низ яке аз воситаҳои кам сарф кардани вақт ва қувва ба шумор меравад.

Аёният дар таълими забон

Яке аз усулҳои муфиде, ки дар дарси забони модарӣ бисёр кор фармуда мешавад, асбобҳои аёни мебошанд. Табиати талаба аёниятро талаб мекунад. Талаба тавассути асбоби аёни метавонад як фикри мураккабро фаҳмад, аммо бе он мумкин аст як фикри соддаро нафаҳмад. Асбоби аёни бештар дар лаҳзаи баёни мавзӯи нав ва ҳангоми такрори дарси гузашта истифода бурда мешавад.

Таблицаҳо асосан доир ба морфология тартиб дода мешаванд, ки намунаи онҳо дар баёни методикаи луғатомӯзӣ, таркиби калима ва ҳиссаҳои нутқ дода шудаанд. Таблицаҳо бояд содда бошанд, дар майнаи талабагон зуд нақш баста, ба фикркунӣ водор кунанд. Вазифаи таблицаҳо аз он иборат аст, ки қонун, мафҳум моделҳои грамматикӣ, имлоӣ, пунктуациониро ба хонандагон қушода диҳанд. Аёният бояд содда ва хусусияти изоморфӣ (*изоморф* – калимаи юнонӣ буда, *изос* – айнан, монанд ва *морфе* – шакл мебошад) дошта бошад.

Ба асбобҳои аёни инчунин расмҳо, ки асосан барои инкишофи нутқ ва диалогитивҳо, диафильмҳо, кинофильмҳо, навиштаҷоти магнитофон, ки ҳамчун васоити таълим истифода бурда мешаванд, медароянд.

Мақсади дарси забони модарӣ шавку рағбати хонандагонро нисбат ба омӯхтани забони тоҷикӣ зиёд кардан, фаҳмиш ва эҳсоси забонфаҳмиро дар онҳо бедор кардан аст.

Ҷои аз аст қайд кунем, ки забони адабии тоҷик яке аз забонҳои қадим ва бои дунё ба шумор меравад ва бо ин забон асарҳои зиёди оламшумул эҷод шудааст.

Дар муассисаҳои таълимӣ ба тадқиқот фаро гирифташуда маъсалаи ташкили кори иттиҳодияи методии мактабҳо низоми муайян надорад. Танҳо як нақшаи солана вучуд дорад, ки дар он асосан нақшаи иштирок ба дарсҳо (қушод, намунавӣ, ҳисоботӣ, намоишӣ)-и омӯзгорон ва гузарондани ҷараёнҳои беруназсинфӣ, аз қабилӣ дарсҳои қушоди тарбиявӣ ва сценарияи гузарондани ҷараёнҳои фарҳангӣ-бадеии мактаб баррасӣ мешавад. Ба хотири чунин дарсҳо талаботи дарсҳои дигар иҷро намегардад.

1. Омӯзгорони қорозмуда дар ҳамаи мактабҳо мавҷуданд, аммо маъсалаи ташвиқи табиии таҷрибаи онҳо ба таври бояду шояд ба роҳ монда нашудааст.
2. Бештари нақшаҳои дарсӣ барои маъмурият ва санҷишгарон навишта мешаванд, на барои беҳтар кардани сифати таълим.
3. Ёри методӣ ба омӯзгорон бештар номуташакилона сурат гирифта, дар шаклҳои фармону дастур таъкид карда мешаванд. Омӯзгорон ба ёрии методии аниқ(қонкретӣ), маслиҳатҳои муфид бештар ниёз доранд.
4. Ташкил намудани фазои ҳамкориӣ байни омӯзгорон беҳбудӣ металабад.
5. Дар табиқи технологияҳои муосири таълим ҳамоно нофаҳмиҳои зиддиятҳои мавҷуданд.

Аз байни иштирокчиёни раванди таълим маҳз омӯзгор он василае мебошад, ки қулли мушқилоту талабот, дастовардҳо ва камбудҳои олимони, мансабдорон, ва иқтисодчиён якҷо мешаванд. Илова бар ин, маъмурияти мактаб ва волидон низ аз омӯзгор қонеъ гардонидани талаботи худро интизоранд. Дар натиҷа дар ҳар як дарси омӯзгор ба ғайр аз иштирокчиёни бевоситаи таълим – омӯзгор ва хонанда боз камаш панҷ шахси роҳбарикунанда иштирок доранд, ки фаъолияти омӯзгорро назорат мекунанд.

Дар қонеъ гардонидани ин талабот аксари омӯзгорон ба душвориҳои рӯ ба рӯ мегарданд. Дар шароити имрӯза танҳо назорат кардан, талаб кардан, фармон додан дар ҳоле, ки барои ёр расондан вақт, хоҳиш ё имкон надорем, роҳи ҳалли душвориҳои соҳа буда наметавонад. Дар натиҷа нисбат ба касби пуршарафи омӯзгорӣ дилсардӣ, рӯҳафтадгӣ ба вучуд меояд.

МАВЗЎИ 2: ДАРС – ШАКЛИ АСОСИИ КОРИ ТАЪЛИМ

Накша:

1. Мақсади муайяни таълимӣ доштани ҳар як фан.
2. Ба як системаи муайян дароварда шудани дарс.
3. Намудҳои дарси забони модарӣ ва мақсади он.
4. Ягона будани барномаи давлатӣ барои ҳар як дарс.
5. Дарс – шакли асосии кори таълим дар мактаб.

Таълими забони модарӣ дар мактаб дар шаклҳои гуногун гузаронида мешавад. Шаклҳои аз ҳама муҳими он: *дарс, корҳои беруназсинфӣ, консултатсияҳо, факултативҳо ва маҳфилҳо.*

Дар байни ин шаклҳо роли асосиро дарс мебозад. Аз ин рӯ шакли асосии ташкил кардани кори таълимӣ дар мактаби ибтидоӣ ва миёна дарс аст.

ДАРС – машғулоте мебошад, ки дар синф гузаронида мешавад. Дар чараёни дарс муаллим ба хонандагон таълим ва тарбия медиҳад.

Принсипҳо ва воситаҳои таълими забони модарӣ, ки онро методикаи таълимӣ муайян кардааст, дар дарс истифода бурда мешавад. Хонандагон дар дарс асосҳои донишро аз худ мекунанд, барои дар нутқи хаттиву шифоҳиашон аз боигарии забони модарӣ ва воситаҳои забони истифода бурдан кӯшиш менамоянд. Аз тарафи хонандагон ҳамаҷаҳади омӯхтани забони модарӣ ба дарс ва моҳияти он вобаста мебошад.

Ҳар як фан мақсади муайяни таълимӣ дорад. Забони тоҷикӣ ҳам пеш аз ҳама бо мақсади саводнок намудани хонандагон ва инкишоф додани нутқи хаттӣ шифоҳии онҳо таълим дода мешавад. Ҳар як дарс мазмун ва мундариҷаи худро дорад. Дар навбати худ дарсҳо аз

якдигар чудо набуда, давоми якдигар ҳисобида мешаванд ва чун занҷир ба ҳам пайвастаанд. Қимати ҳар як дарс аз рӯи ҳиссае, ки дар системаи таълими умумӣ мегузарад, муайян карда мешавад. Одатан дарсро акти эҷодӣ мегӯянд. Вай аз муаллим ва хонандагон қувваи фикрӣ ва ҳиссиёти зиёдеро талаб менамояд. Дарс ҳамчун оина тамоми муваффақияту норасоноҳои чараёни таълимро нишон медиҳад.

Дарс эҷоди бутунро менамояд. Нигориши он бо маҳорати эҷодии муаллим вобастагии узвӣ дорад.

Дар барномаи таълимии мактабҳои миёна маълумоти умумӣ ба ҳар як қисму боби забони модарӣ соатҳои муайян чудо карда шудааст. Дар асоси он соатҳо муаллим мавзӯҳои нақшаро ба дарсҳои алоҳида тақсим менамояд.

Дуруст аз худ намудани мавзӯҳои таълимӣ ба бехтаршавии сифати дарс ёри мерасонад. Аз ин рӯ, ҳар як муаллим вазифадор аст, ки ба сифати дарс ва аҳамияти тарбиявии он эътибори махсус диҳад. Дарсҳои забони тоҷикӣ аз рӯи мазмун, мақсад, сохт ва тарзи гузаронидани он аз якдигар фарқ мекунанд ва дар айни ҳол бо ҳам алоқаи зичу нишонаҳои умумӣ доранд.

Барои он ки дарсҳои забони тоҷикӣ натиҷаҳои хуб диҳанд, мазмун ва сифати онҳо баланд бардошта шаванд, муаллимон бояд роҳҳо ва тарзҳои гузаронидани дарси забони модариро дуруст донанд.

Муаллим бояд типҳои дарсро аз якдигар чудо карда тавонад.

Дарс ҳамон вақт пурмазмун ва самарабахш мешавад, ки агар он ба як системаи муайян дароварда шавад. Муаллим асоси ин система – лаҳзаи азхудкунии материали навро донанд. Чараёни аз худ кардани материали нав ба чунин қисмҳо чудо мешавад: *лаҳзаи ба хонандагон фаҳмонидани материали нав, мустақкам кардан ва тақрор намудани он.*

Дар дарсҳои грамматика, имло, пунктуатсия ва фонетика чараёни азхудкунии материали навро ба чунин лаҳзаҳо чудо кардан мумкин аст: лаҳзаҳои материали навро фаҳмонидан, мустақкам намудани дониш, малака ва маҳорат ба воситаи машқҳои ҷудогона, муайян кардани дараҷаи дониши хонандагон ва тақрори

МАВЗЎИ 2: ДАРС – ШАКЛИ АСОСИИ КОРИ ТАЪЛИМ

Нақша:

1. Мақсади муайяни таълимӣ доштани ҳар як фан.
2. Ба як системаи муайян дароварда шудани дарс.
3. Намудҳои дарси забони модарӣ ва мақсади он.
4. Ягона будани барномаи давлатӣ барои ҳар як дарс.
5. Дарс – шакли асосии кори таълим дар мактаб.

Таълими забони модарӣ дар мактаб дар шаклҳои гуногун гузаронида мешавад. Шаклҳои аз ҳама муҳими он: *дарс, корҳои беруназсинфӣ, консултатсияҳо, факултативҳо ва маҳфилҳо.*

Дар байни ин шаклҳо роли асосиро дарс мебозад. Аз ин рӯ **шакли асосии ташкил кардани кори таълимӣ дар мактаби ибтидоӣ ва миёна дарс аст.**

ДАРС – машғулоте мебошад, ки дар синф гузаронида мешавад. Дар чараёни дарс муаллим ба хонандагон таълим ва тарбия медиҳад.

Принсипҳо ва воситаҳои таълими забони модарӣ, ки онро методикаи таълимӣ муайян кардааст, дар дарс истифода бурда мешавад. Хонандагон дар дарс асосҳои донишро аз худ мекунанд, барои дар нутқи хаттиву шифоҳиашон аз боигарии забони модарӣ ва воситаҳои забони истифода бурдан кӯшиш менамоянд. Аз тарафи хонандагон ҳартарафа омӯхтани забони модарӣ ба дарс ва моҳияти он вобаста мебошад.

Ҳар як фан мақсади муайяни таълимӣ дорад. Забони тоҷикӣ ҳам пеш аз ҳама бо мақсади саводнок намудани хонандагон ва инкишоф додани нутқи хаттию шифоҳии онҳо таълим дода мешавад. Ҳар як дарс мазмун ва мундариҷаи худро дорад. Дар навбати худ дарсҳо аз

якдигар чудо набуда, давоми якдигар ҳисобида мешаванд ва чун занҷир ба ҳам пайваستاанд. Қимати ҳар як дарс аз рӯи ҳиссае, ки дар системаи таълими умумӣ мегузарад, муайян карда мешавад. Одатан дарсро акти эҷодӣ мегӯянд. Вай аз муаллим ва хонандагон қувваи фикрӣ ва ҳиссиёти зиёдеро талаб менамояд. Дарс ҳамчун оина тамоми муваффақияту норасоиҳои чараёни таълимро нишон медиҳад.

Дарс эҷоди бутунро менамояд. Нигориши он бо маҳорати эҷодии муаллим вобастагии узвӣ дорад.

Дар барномаи таълимии мактабҳои миёнаи маълумоти умумӣ ба ҳар як қисму боби забони модарӣ соатҳои муайян чудо карда шудааст. Дар асоси он соатҳо муаллим мавзӯҳои нақшаро ба дарсҳои алоҳида тақсим менамояд.

Дуруст аз худ намудани мавзӯҳои таълимӣ ба бехтаршавии сифати дарс ёрӣ мерасонад. Аз ин рӯ, ҳар як муаллим вазифадор аст, ки ба сифати дарс ва аҳамияти тарбиявии он эътибори махсус диҳад. Дарсҳои забони тоҷикӣ аз рӯи мазмун, мақсад, сохт ва тарзи гузаронидани он аз якдигар фарқ мекунанд ва дар айни ҳол бо ҳам алоқабанди зиҷу нишонаҳои умумӣ доранд.

Барои он ки дарсҳои забони тоҷикӣ натиҷаҳои хуб диҳанд, мазмун ва сифати онҳо баланд бардошта шаванд, муаллимон бояд роҳҳо ва тарзҳои гузаронидани дарси забони модариро дуруст донанд.

Муаллим бояд типҳои дарсро аз якдигар чудо карда тавонад.

Дарс ҳамон вақт пурмазмун ва самарабахш мешавад, ки агар он ба як системаи муайян дароварда шавад. Муаллим асоси ин система – лаҳзаҳои азхудкунии материали навро донанд. Чараёни аз худ кардани материали нав ба чунин қисмҳо чудо мешавад: *лаҳзаҳои ба хонандагон фаҳмонидани материали нав, мустақкам кардан ва тақрор намудани он.*

Дар дарсҳои грамматика, имло, пунктуатсия ва фонетика чараёни азхудкунии материали навро ба чунин лаҳзаҳо чудо кардан мумкин аст: лаҳзаҳои материали навро фаҳмонидан, мустақкам намудани дониш, малака ва маҳорат ба воситаи машқҳои ҷудогона, муайян кардани дараҷаи дониши хонандагон ва тақрори

материали омӯхташуда. Ин лаҳзаҳо қариб дар ҳар дарс мушоҳида мешаванд.

Солҳои зиёд дар илми педагогика ва дар таҷрибаи мактабҳо чунин нуқтаи назар ҳукмрон буд, ки гӯё дарс аз лаҳзаҳои муайяни ботартиб иборат бошад. Ҳар як муаллим бояд ба он лаҳзаҳо вақти муайян ҷудо намуда, ба тартиби он риоя намояд. Ғайр аз ин, бисёр муаллимон қайд менамуданд, ки ҳама гуна дарс бояд аз лаҳзаи пурсиш оғоз ёбад. Сониян, схемаҳои гузаронидани типҳои гуногуни дарс муайян карда шуда буд, ки аз рӯи ба лаҳзаҳо ҷудокунии вақт аз якдигар фарқ мекарданд.

Солҳои охир вобаста ба талаботи нақашҳои нави таълимӣ дар сохти дарсҳои забони тоҷикӣ ҳам баъзе тағиротҳо ба вучуд омад. Маълум шуд, ки дарсҳо схемаи ягона надоранд. Дар ҳар кадом типӣ дарс ба таври озод аз элементҳои гуногуни он истифода бурдан мумкин аст. Лаҳзаҳои дарс вобаста ба мазмуни мавзӯ, вазифа ва мақсади дар назди он гузошташуда ба дараҷаи тайёрии хонандагон синф муайян ва ҷудо карда мешаванд. Ҳоло баъзе муаллимон лаҳзаҳои дарсро чунон тағир додаанд, ки ба нишондодҳои илми педагогика мувофиқат намекунад. Ба фикри мо, дар ҳама гуна дарсҳо бояд қоидаҳои дидактикӣ тақрор кардани материали гузашта, ҳулосабардорӣ ва алоқамандии материали пешина бо нави риоя карда шавад. Баъди гузаштани материали нави барои мустаҳкамкунии он ва санҷиши дараҷаи дониши муайян ҷудо намудан лозим аст.

Аз рӯи мақсади гузаронида шудан се намуди дарсҳои забони тоҷикӣ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Дарсе, ки доир ба ин ё он қисми курси забони тоҷикӣ бо мақсади ба хонандагон додани материали нави гузаронида мешавад.

2. Дарсе, ки бо мақсади ба хонандагон мустаҳкамкунии донишҳои хонандагон гузаронида мешавад.

3. Дарсе, ки бо мақсади санҷиши дониш ва малақаҳои хонандагон дар асоси як ё якчанд мавзӯ гузаронида мешавад.

Дарси баёни мавзӯи нави дарси хеле асосӣ ба шумор меравад. Ҳамаи маводҳои дастур танҳо тавассути ҳамин нави дарс ба

хонандагон фаҳмонида мешавад. Бинобар ин тахминан 75-80 фоизи соатҳои хониш танҳо ба он дарс бахшида мешавад.

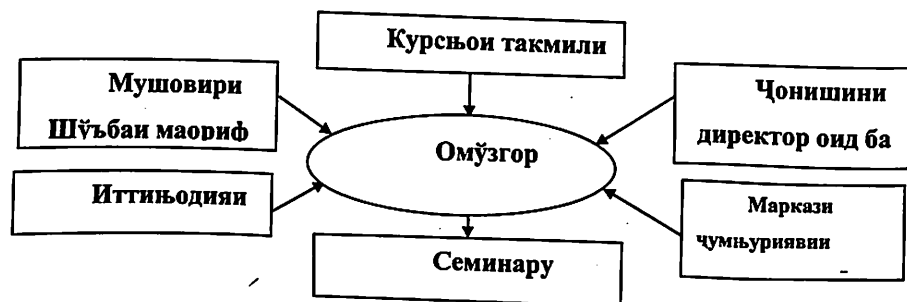
Ғайр аз ин, дарсҳои тақрорӣ дар таълими забони модарӣ ҷои муҳимро ишғол мекунанд, ки онҳоро дарси мустаҳкамкунӣ ҳам меноманд. Ин тақсмоти типӣ дарсҳо як дараҷа шартӣ буда, дар ҳар як дарс элементҳои баёни маводи нави, мустаҳкамкунӣ ва санҷиш дида мешавад. Типӣ дигари дарсҳо дарсҳои контролӣ, ислоҳи корҳои хаттӣ ва ҷамъбасткунӣ мебошанд. Ҳамин тавр, дарс як муаммои мушкӣ, вале хеле муҳим дар таълими фанҳо ба ҳисоб меравад. Дар методикаи таълими забони тоҷикӣ ва амалияи таълим дарси тамоман яхела вучуд надорад.

Ҳар як дарс дар асоси барномаи таълимии давлатӣ гузаронида мешавад, ки барои мактабҳо ягона буда, иҷрои он хатмист. Муаллим берун аз барномаи давлатӣ ҳуқуқ надорад, ки ба хонандагон ягон мавзӯ гузарад. Хусусияти дигари дарс он аст, ки вай бо гурӯҳи муайяни хонандагон гузаронида мешавад. Ин гурӯҳи муайян дар журнали синф аниқ карда шудааст.

Мақсади дарсҳои забони тоҷикӣ танҳо ба хонандагон додани дониши муайян аз грамматика набуда, балки дар онҳо ҳосил намудани донишҳои орфографӣ ва услубӣ низ мебошад, аз ин рӯ, дар дарс аз намудҳои гуногуни корҳо: тақрори қоидаҳо, мисолҳо, ҳалли машқҳо барои инкишофи нутқ ва ғайраҳо истифода карда мешавад. Ин гуна корҳо дар консултатсия ва маҳфилҳо низ гузаронидан мумкин аст, вале он берун аз барнома вобаста ба ин ё он шароит гузаронида мешавад. Материали таълимии дарсро аз худ намудани хонандагон хатмист. Бо ин мақсад муаллим дониши хонандагонро доимо санҷидаву назорат карда меистад. Дониши хонандагон ва малақаи ҳосил намудани онҳо дар дарс муайян карда шуда, ба он баҳо гузошта мешавад. Дар ин маврид муаллим ба меъёри баҳо қатъӣ риоя менамояд. Машғулиятҳои маҳфил, кор бо хонандагон оқибмонда, консултатсияҳо бошанд, дар асоси ҷадвали махсус мегузаранд. Чӣ хеле ки мебинем, дар таълими забони модарӣ ҷои асосиро дарс мебозад ва он нишонаву хусусиятҳои зиёде дорад. Маҳз дарс ба хонандагон дониши ҳаматарафа доир ба забон ва дигар фанҳо дода метавонад. Шаклҳои дигари кор оид ба забони модарӣ характери иловагӣ доранд, албатта, онҳо низ барои васеъ гардидани дониши хонандагон, инкишофи нутқи хаттӣ ва шифоҳии онҳо ёрӣ мерасонанд, аммо вазифаи роли дарсро пурра иҷро карда наметавонанд. Ҳамаи инро

ба ҳисоб гирифта, дарсро шакли асосии кори таълим дар мактаб меноманд.

Ҳангоми таҳлили ин душвориҳои омӯзгор якчанд мушкилот муайян карда шудааст, ки ҳалли онҳоро метавон дар асоси дуруст ба роҳ мондани раванди роҳнамоии методи омӯзгорон амалӣ намуд. Ҳарчанд ин раванд дар мактабҳо арзи вучуд дошта бошад ҳам, он дар шакли ҳозира наметавонад талаботу ниёзи омӯзгоронро қонеъ гардонад. Роҳнамоии методи омӯзгорон дар шакли зайл бояд барқарор шавад.

Мақсадҳои таълим

Роҳбарони иттиҳодияи методӣ	Ҷонишинони директор оид ба таълим	Мушовирони Шўбаи маориф
Ҳуҷҷатнигорӣ		
1.1. Нақшаи кори солонаи иттиҳодияи методи фанниро таҳия карда тавонанд. 1.2. Дар нақшаи кори иттиҳодияи методӣ самтҳои асосии фаъолиятро нишон дода тавонанд; 1.3. Доир ба ҳар як самти фаъолият чорабиниҳоро муайян карда тавонанд.	2.1. Дар таҳияи нақшаи кори солонаи иттиҳодияи методи фанни ... ёрӣ расонад. 2.2. Дар нақшаи кори Шўрои методи мактаб самтҳои асосии фаъолияти ёрии методӣ ба муаллимонро нишон диҳанд.	3.1. Нақшаи кори солонаи мушовири фанниро таҳия карда тавонанд. 3.2. Дар нақшаи кори самтҳои асосии фаъолиятро нишон дода тавонанд; 3.3. Доир ба ҳар як самти фаъолият чорабиниҳоро муайян карда тавонанд.
Ёрии методӣ ба омӯзгорон		
Дарсҳо(банақшагирии дарсҳо)-ро аз рӯи нақшаҳои гуногун	Дарсҳо(банақшагирии дарсҳо)-ро аз рӯи нақшаҳои гуногун	Дарсҳо(банақшагирии дарсҳо)-ро аз рӯи нақшаҳои гуногун

таҳлил карда тавонанд. Ҳангоми таҳлили дарс (банақшагирии дарс) ҷанбаҳои мусбат, норасоӣ ва душвориҳоро муайян карда тавонанд; Ба омӯзгорон барои ҳалли мушкилот/душворӣ: • банақшагирии дарс; • таҳияи мақсадҳо; • интиҳоби усулу шеваҳои таълим ва фаъолиятҳо барои расидан ба мақсад; • ташкил намудани фазои ҳамкорӣ; арзёбии дониш, малака ва маҳорати хонандагон ёрӣ расонда тавонанд.	таҳлил карда тавонанд. Ҳангоми таҳлили дарс (банақшагирии дарс) ҷанбаҳои мусбат, норасоӣ ва душвориҳоро муайян карда тавонанд; Ба роҳбарии иттиҳодияи методӣ ва омӯзгор барои ҳалли мушкилот/душворӣ: • банақшагирии дарс; • таҳияи мақсадҳо; • интиҳоби усулу шеваҳои таълим ва фаъолиятҳо барои расидан ба мақсад; • ташкил намудани фазои ҳамкорӣ; арзёбии дониш, малака ва маҳорати хонандагон ёрӣ ва тавсия дода тавонанд.	таҳлил карда тавонанд. Ҳангоми таҳлили дарс (банақшагирии дарс) ҷанбаҳои мусбат, норасоӣ ва душвориҳоро муайян карда тавонанд; Ба роҳбарии иттиҳодияи методӣ ва омӯзгорон барои ҳалли мушкилот/душворӣ: • банақшагирии дарс; • таҳияи мақсадҳо; • интиҳоби усулу шеваҳои таълим ва фаъолиятҳо барои расидан ба мақсад; • ташкил намудани фазои ҳамкорӣ; арзёбии дониш, малака ва маҳорати хонандагон ёрӣ расонда тавонанд; семинар, тренингҳо гузаронанд; адабиёти лозимиро тавсия диҳанд.
---	--	---

МАВЗӢИ 3: ДАРСИ ИМРӢЗА ВА ТАЛАБОТ НИСБАТ БА ОН АСОСИИ ОН

Нақша:

1. Дарси имрӯза ва талабот нисбат ба он.
2. Бо усули эзоҳӣ – иллюстративӣ гузаронидани дарс.
3. Хусусияти характерноки дарси имрӯза.
4. Баланд бардоштани фаъолияти мустақили ва эҷодкории хонандагон дар дарси имрӯза.

Барои дуруст ба роҳ мондани кори таълиму тарбия дар тамоми марҳилаҳои инкишофи маорифи халқ дарс ҳамчун шакли асосии кори таълим мавқеи асосиро ишғол карда меояд.

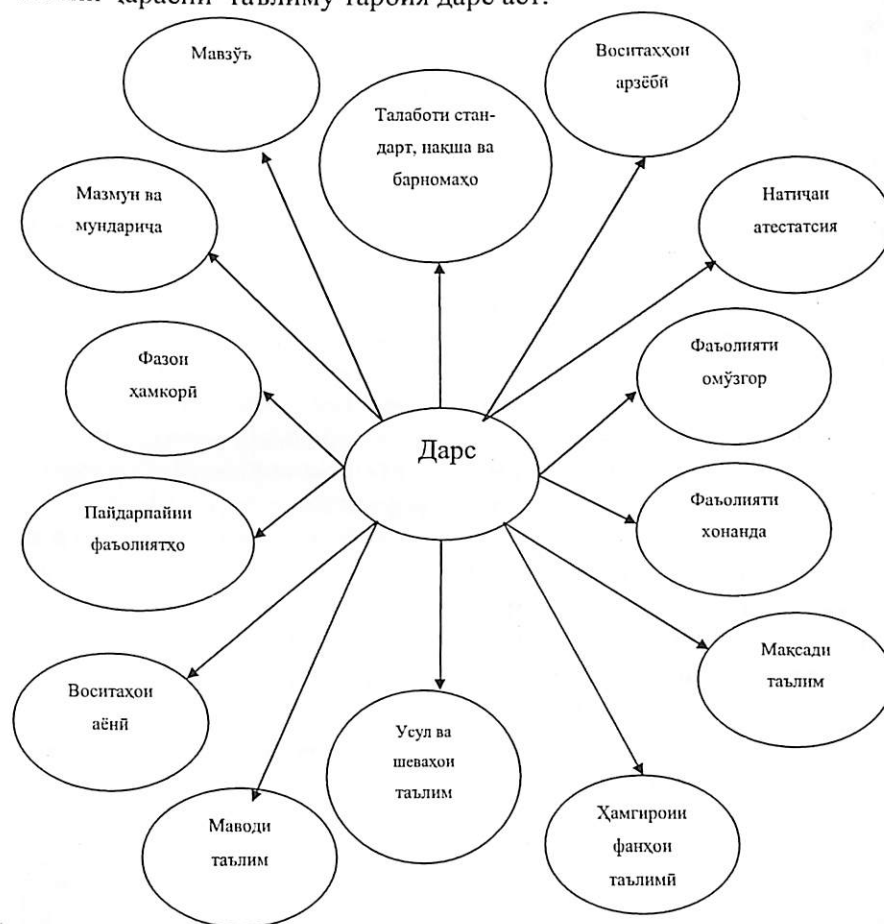
Яке аз муҳимтарин вазифаҳое, ки ислоҳоти мактаби маълумоти умумӣ дар назди мактаб гузоштааст, ба меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ ва интиҳобӣ бошууронаи касб қомилан тайёр кардани насли наврас мебошад.

Вазифаҳои мураккаб ва серсоҳаи дар назди мактаби имрӯза гузоштаи ҷамъият талаб менамояд, ки дарс ва усули схемаи анъанавии дарсҳои пешина, ки дар онҳо баёни муаллим мавқеи асосиро ишғол менамуд, як дараҷа тағир дода шавад.

Дар тарзи баён ҷои асосиро сухани муаллим ишғол мекард ва он имконият наметод, ки хонандагон ба ҳаёти имрӯза пурра ва мустақилона тайёр карда шуда, ба меҳнати ғоиданоки ҷамъиятӣ фаъолона иштирок намоёнд, эҷодкорона масъалаҳои муҳимро ҳал кунанд ва фаҳмида гиранд. Тайёр намудани хонандагон ба зиндагӣ ва меҳнати истеҳсоли асосан дар мактаби миёна шакл мегирад. Аз ин рӯ мо, муаллимонро зарур аст, ки шогирдонро ба кори мустақили эҷодӣ, худсохтану худёфтан беш аз пеш ҳидоят намоем, то ки онҳо дониши гирифташонро эҷодкорона дар амал татбиқ карда тавонанд.

Вазифаи мактаб на фақат он аст, ки дониши боварибахши мустаҳкам диҳад, балки дар асоси он донишҳо хонандагонро водор намоёнд, ки онҳо мустақилона ҳулосаҳо бароранд ва эҷоду фикр кунанд. Барои ҳалли дурусти ин масъалаҳо муаллимон бояд дар сохти дарс ва усули гузаронидани он баъзе тағироту дигаргунӣҳо

дохил намоёнд. Чуноне аз гуфтаҳои боло аён мегардад, маҳаки асосии ҷараёни таълиму тарбия дарс аст.

Бисёр вақт муаллимон, методистон, олимон ва шахсони ба таълиму тарбия сарукордошта чунин саволҳо медиханд: дарси имрӯза бояд чӣ гуна бошад? Системаи кабинетӣ дар сохту мазмуни дарс чӣ хел тағиротҳо ба вуҷуд овард? Дарси имрӯза ва методикаи гузаронидани он ба талаботи замони ҷавоб дода метавонад ё не?

Ин саволҳо тасодуфан ба миён наомадаанд. Вобаста ба инкишофи илму техника дар назди мактаб вазифаҳои нав ба нав гузошта истодаанд, ки иҷрои он бевосита тақмили дарси имрӯзаро талаб менамоянд. Акнун вақти он расидааст, ки шаклҳо ва усулҳои нави таълимиро ҷустуҷӯ намуда, аз онҳо моҳирона истифода барем.

Дар ин чустучўй чизи асосӣ фаъолнокӣ, худсохтан, эҷодкорӣ, мустаҳкамшавии алоқаи мактаб бо ҳаёт ва ба ҳисобгирии шавқу ҳаваси хонандагон дар таълим ба ҳисоб меравад. Ин вазфаҳоро танҳо ҳангоми ташкилу гузаронидани дарс, ки сохту усули он вобаста ба инкишофу тараққиӣ чамъият тағир ёфтааст, бомуваффақият ҳал кардан мумкин аст.

Ҳангоми таҳияи мақсадҳои таълим:

1. Мақсадҳои худро ба талаботи стандарти давлатии таҳсилот мувофиқ кардан лозим. Ин ба шумо имкон медиҳад, то бифаҳмед, ки кадом талаботро кай ва чӣ тавр иҷро мекунед, Ҳангоми қисмат намудани мақсадҳо (нишондиҳандаҳо ё зермақсадҳо) бо хонандагон мафҳумҳои дар стандарт баёншударо бо забони сода фаҳмонед.

2. Пеш аз муайян кардан, гузоштани мақсад дар бораи хонандагони худ фикр кардан лозим аст. Боварӣ ҳосил кунед, ки мақсадҳои интихобкардаи шумо ба сатҳи дониш, малака, маҳорат ва хусусиятҳои синнусолии онҳо мувофиқ аст.

3. Ба худ савол диҳед, ки шумо дар охири дарс аз хонандагон кадом натиҷаҳоро интизоред, яъне кадом коррӯҳро онҳо бояд иҷро карда тавонанд. Боварӣ пайдо намоед, ки ҷавобҳои савол, ё масъалаҳои гузоштаро метавонед арзёбӣ кунед. Арзёбӣ шояд як фаъолияти калон, ба мисли тест дар охири ҳафта ё саволу ҷавоб бо хонандагон пеш аз ба итмом расидани дарс бошад.

Ҳамаи инро дар як ҷумла ҷой диҳед. Масалан, хонандагон бояд аз 1 то 10 ва баръакс ҳисоб карда тавонанд. Инро метавонед бо пурсидани савол дар охири дарс санҷед.

Хусусияти характерноки усули эзоҳӣ - иллюстративӣ дар он зоҳир мегардад, ки муаллим бо тартиби муайян мавзӯро баён намуда, мисолҳои мушаххас меовард, аз намудҳои гуногуни аёнӣ истифода бурда, дар мустаҳкамкунии мавзӯ иҷрои машқҳои гуногунро мефармояд.

Аз ин усули таълим муаллимони фанҳои физика, математика, химия, забону адабиёт, биология ва ғайраҳо ҳамеша истифода мебаранд.

Усули мазкури фаҳмонидани мавзӯ албатта, барои пешрафти донишхосилкунии хонандагон ва дар онҳо пайдо кардани малакаву маҳорат ёрӣ мерасонид. Аммо ин усули таълим баъзе норасоӣҳо низ дошт. Масалан, муаллим аз хонандагон талаб менамуд, ки фақат чизи шундаашонро дар хотир нигоҳ доранд ва дар мавридаш онро такроран гуфта диҳанд. Дар ин усул эҷодкорӣ, мустакилона фикр кардани хонандагон, ба тарзи муаммогузорӣ омӯхтани мавзӯи дида намешуд. Роли асосиро танҳо сухани муаллим ва шарҳу эзоҳи он мебозид. Хонандагон бошанд, гуфтаҳои муаллимиро пасивона гӯш мекарданд ва дар хотир нигоҳ медоштанд. Албатта, мо ба ин гуфтани нестем, ки усули эзоҳӣ-иллюстративӣ ҳоло тамоман истифода карда намешавад ё аз байн рафтааст. Баръакс, ин усул ҳоло ҳам истифода мешавад ва дар таълим мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Вале дар тарзи гузаронидани фаҳмонидани он вобаста ба талаботи замон баъзе тағироту дигаргунӣ ба вучуд омадааст. Муаллим ҳангоми фаҳмонидани мавзӯи нав диққати аҳли синфро ба худ ҷалб намуда, дар назди онҳо супориш - вазифаҳои гуногун мегузорад, саволҳои медиҳад, ки хонандагонро барои фикр кардан водор менамояд.

Хонандагон аз нақли муаллим доир ба мавзӯ тасаввуроти пурра нагирифта, барои ҳалли он худашон мустакилона фикр мекунанд, чустучў менамоянд ва ҳулоса мебароранд. Сипас муаллим гуфтаҳои хонандагонро чамъбаст намуда, ҳулосаҳои даркорӣ мебарорад. Ин усул хонандагонро водор менамояд, ки ба ҳалли мавзӯи фаъолони иштирок намуда, фикри худро баён кунанд, ниҳоят, аҳли синф дар рафти тамоми дарс фаъол бошад.

Дар дарси имрӯза бисёр муаллимон аз таҷрибаи пешқадами мактабҳои миёна мувофиқи қобилият ва дониши худ то ҳадди имкон истифода мебаранд, ки ин дар пешрафти кори таълиму тарбия ёрии амалӣ мерасонад.

Хусусияти характерноки дарси имрӯза дар чист?

Ҷиҳати фарқкунандаи дарси имрӯза аз пешин ба назари мо, дар зиёдшавии фаъолияти мақсадноки муаллим ва хонанда дар дарс аст. Ҳар як дарс мақсади дидактикӣ ва тарбиявӣ дорад ва вазифаи асосии муаллим ҳам он аст, ки дар асоси факту рақамҳои мавзӯро ба хонандагон фаҳмонда диҳад. Дар назди ҳар як дарс мақсади муайян гузошта мешавад. Дар иҷрои мақсади дарс роли асосиро муаллим мебозад. Барои он ки мақсади дарс иҷро гардад, вай пешакӣ ба нақша дароварда мешавад. Муаллим дар асоси нақшаи

кашидааш кор карда аз усулу воситаҳои методи наварин моҳирона истифода мебаранд.

Талабот нисбат дар дарси имрӯза иҷро намудани мақсади дарс мебошад. Дарси имрӯза таъмин ва ташкили аниқӣ ҳар як лаҳзаро талаб мекунад. Дуруст ташкил карда тавонистани дарс аз ибтидо то интиҳо ба муаллим вобаста аст. Дарс бояд аз лаҳзаи танаффуси хонандагон шакл гирад. Бо супориши муаллим ҳангоми танаффус хонандагон, лабарантҳо ва шахсони дахлдор ашӯҳои аёнии зарурӣ монанди воситаҳои техникӣ таълими схемаҳо, материалҳои дидактикӣ, китобҳо, адабиёти иловагӣ ва ғайраҳоро бояд тайёр кунанд. Хонандагон аз дақиқаи аввал ғайраро ба дарс ҷалб карда шаванд. Ҳар як лаҳзаи дарс мақсади муайян дошта бошад ва натиҷаи диҳад дода тавонад.

Солҳои охир масъалаи кори мустақилона тафтиши вазифаи ҳонагӣ ва санҷиши сифати дониши хонандагон диққати муаллимону методистонро ба худ ҷалб намудааст.

Акнун вақти он расидааст, ки роҳҳои нави кори мустақилона пурсишу санҷишро ҷустуҷӯ намуда, ин лаҳзаро тақмил диҳем ва бо усулҳои гуногун гузаронем. Бояд аз тафтиши фронталӣ, истифодаи варақаҳои гуногун ва саволҳои кӯтоҳ-кӯтоҳи пурмазмун бештар истифода барем.

Хусусияти дигари дарси имрӯза баланд бардоштани ғайрияти мустақилии ва эҷодкории хонандагон мебошад.

Солҳои охир муаллимон ба ин масъала ҳам эътибори махсус медидагӣ шудаанд ва талаботи муҳими дарси имрӯза эҷодкор ва мустақил будани хонандагон аст.

Эҷодкорӣ ва мустақилии хонандагон талаб менамояд, ки ҳангоми дарс аз усулҳо ва воситаҳои нави таълим, ба монанди таълими муаммой ва ташкили вазъи мувоҳида моҳирона истифода карда шавад.

Дарси имрӯзаи фанни забони модарӣ, пеш аз ҳама, аз он ҷиҳат бартарӣ дорад, ки талабагонро на фақат бо асоси илм мусаллаҳ гардониди, роҳҳои ба амал татбиқ намудани онро меомӯзад, балки ба он низ водор мекунад, ки онҳо ҳамеша аз паи мустақилона дониш андӯхтан бошанд ва оқибат тақмилдиҳии дониш ба одати онҳо мубаддал гардад. Дарси забони модарӣ талқин мекунад, ки дар рафти таълими мавзӯҳо муаллим ҳатман фаросати хонандагонро ба кор андозад, то ки ба як қатор масъалаҳо ҳадашон сарфаҳм раванд.

Масъалаи ташкили кори мустақилона бо таъмини китоби дарсӣ, адабиёти илмӣ, луғатҳо, таблисоҳо, схемаҳо ва амсоли онҳоро роҳбарии бевоситаи муаллим ҳал карда мешавад. Аз ин лиҳоз ба лаҳзаи кори мустақилонаи хонандагон ва тарзи гузаронидани он ҳар як муаллим бояд эътибори махсус диҳад. Мустақилона ва эҷодкорона ҳал кардани масъалаҳо ба пешравии дониш ва баланд бардоштани сифати он ёрӣ мерасонад ва мавзӯро дуру дароз дар хотири хонандагон нақш мебандад. Дар аҷаи меҳнати ҷиддии таълимӣ, пеш аз ҳама, ба маҳсулноки кардани ҳар як дақиқаи дарс, маҳорати муаллим, тайёрии хонандагон, муташаққилии аҳли синф вобаста аст.

Дарси имрӯза аз муаллимон талаб менамояд, ки ба хонандагон мувофиқи меъёр вазифаи ҳонагӣ супоранд. Агар вазифаи ҳонагии зиёд супорем, онҳо мавзӯи дар синф омӯхташонро дар ҳона тақрору мустаҳкам карда наметавонанд.

Барои он ки дарс маҳсулноки гузарад, аз воситаҳои техникӣ ва аёният моҳирона истифода бурдан лозим аст. Дар системаи кабинетӣ дуруст ҷо ба ҷо гузоштани аёният ва истифодаи онҳо асоси дониши ҷуқур гирифта аст. Муаллим ба ҷои дар тахтаи синф навиштани ҷумлаҳо, матнҳо, машқҳо метавонад аз кодоскоп, эпидиаскоп, таблисоҳо, схемаҳо, суботкорона истифода барад.

Талаботи дигар ҷиҳати тарбиявии дарс дар назди муаллимон вазифаи гузоштааст, ки ба рафти таълиму тарбия эътибори ҷиддӣ диҳанд, дар хонандагон сифатҳои баланди ахлоқи одоб, поқвичдонӣ, муҳаббат ба Ватан ва меҳнатдӯстиро тарбия намоянд. Ҳар як муаллим ҳам дар синф ва ҳам берун аз он ба саволҳо ва фикру мулоҳизаҳои хонандагон ҳамеша ҷавобҳои асоснок ва боварибахш дода тавонад.

Талаботи дидактикӣ бошад, ташкил ва бо маҳорати баланд гузаронидани дарсро дар назар дорад. Муаллим бояд ҳар як дақиқаро самаранок истифода барад, мавзӯро мавофиқи мақсад ба хонандагон фаҳмонида, ба ҷиҳати таълимӣ ва тарбиявии дарс эътибори махсус диҳад. Барои бомуваффақият иҷро намудани вазифаҳои болои муаллим пешақӣ нақшаи корӣ ва нақша-конспекти худро тартиб медиҳад.

Дар нақша-конспект мавзӯро ва мазмуни муҳтасари он, ҷиҳати таълимиву тарбиявии дарс, мақсади он, вазифаҳо, таъмини аёният, лаҳзаҳои дарс, усулҳои воситаҳои таълим ва тарзи истифода аз онҳо нишон дода мешавад.

Лаҳзаҳои дарс бояд бо усули гузаронидани он мувофиқат кунад. Усули дарс ба натиҷаи он, мазмуни материал, синну соли хонандагон ва тайёрии онҳо таъсир расонад.

Талаботи асосӣ доир ба фаъолияти таълимӣ ва тарбиявӣ хонандагон таъмини фаълони дарк карда тавонистани мавзӯ аз тарафи хонандагон, дуруст вобаста намудани методҳои таълимӣ шифохӣ, аёнӣ, усули таълими муаммой, нақлӣ, ҳикоя, сӯхбати эвристикӣ, кор бо китоби дарсӣ ва ғайраҳо мебошад. Муаллим доимо дарси имрӯзаро бо гузашта алоқаманд карда тавонад. Талаботи дигар аз дарси имрӯза ба тақмили ихтисоси муаллим алоқаманд аст. Муаллим бояд маҳорати педагогии худро доимо баланд бардошта дар ҷараёни дарс аз қонуниятҳои педагогӣ ва психологӣ истифода барад.

Самаранокии дарс аз бисёр ҷиҳат ба дуруст интиҳоб карда тавонистани усулҳои таълим ва воситаҳои методӣ алоқаманд мебошад. Ба ихтиёри муаллимон методҳои гуногуни таълимӣ мавҷуданд, ки дар ҳалли масъалаҳои дидактикӣ бевосита ёри мерасонанд. Муаллим метавонад, аз таҷрибаи пешқадами ҳамкорои моҳирона истифода барад.

Вақти баёни мавзӯ мағзи ратсионалии он ба хонандагон пешкаш карда мешавад. Аз сабаби дар як соат гузаштани 1-2 мавзӯ имконият пайдо мешавад, ки хонандагон бештар бо китоби дарсӣ мустақилона кор кунанд, адабиёти иловагиро варақ зада, ба масъалаҳо бештар худашон сарфаҳм мерафтагӣ шаванд ва онро чуқур омӯзанд.

Дар ин тарзи кор хонандагон факту ҳодисаҳо, аломату хусусияти предметҳо ва мазмуни асосии онҳоро фаҳмида дар хотир нигоҳ медоранд. Ҳангоми баёни мавзӯи нав ва ҷудо кардани ҷиҳазҳои аз ғайриасосӣ шавқ ҳаваси хонандагонро нисбат ба мавзӯ чӣ тавр пайдо кунонидан мумкин аст? Муаллим дар назди синф муаммо ё саволҳои муаммой бояд гузорад. Дар ин вақт хонандагон маҷбур мешаванд, ки бо диққат ба гуфтаҳои муаллим гӯш кунанд ва худашон барои ба саволҳо ҷавоб додан фикр намоянд. Албатта, баъзан ба ин гуна саволу масъалаҳо хонандагон худашон ҷавоб наметавонанд, муаллим ба онҳо ёри мерасонад. Барои ҳубтар дар хотир нигоҳ доштани қисмҳои муҳими мавзӯ муаллим метавонад аз усулҳои гуногун, монанди дар тахтаи синф навиштани истилоҳҳо, санаҳои асосӣ, номҳо ва схемаҳои истифода

барод. Ҳангоми гузаронидани кори мустақилона, хусусан кор бо китоби дарсӣ хонандагон он истилоҳу санаҳоро пурра намуда, онро дар шакли нақша навишта мегиранд. Масалан, агар дарси забони тоҷикӣ бошад доир ба боби феъл: *шаҳс, замон, шумора, замон, сига* барин истилоҳҳо дар тахтаи синф навишта мешавад.

Вақте ки муаллим мавзӯи навро баён мекунад, хонандагон охишта-охишта бо ёрии муаллим ҷиҳазҳои заруриро дар дафтар ба таври мухтасар, баъд дар шакли нақша, тезис ва сонитар (дар синфҳои болоӣ) дар шакли конспект қайд карда мегиранд.

Тарзи корбурди ин усул чунин аст. Муаллим мавзӯро ба хонандагонаш ду маротиба баён мекунад. Бори аввал мавзӯ муфассалро пай дар пай ва бори дуюм, хеле мухтасарро кӯтоҳ баён карда мешавад.

Баъди баёни якум вай дар тахтаи синф плакати меовезад, ки дар он ҷойҳои асосии мавзӯ дар шакли истилоҳу ибораҳо қайд гардидааст. Аз рӯи он мавзӯи баёншуда такрор карда мешавад. Ишораҳои кӯтоҳи плакату ҷадвалҳо аз аломатҳо, нишонаҳо, формулаҳо, рақамҳо, номҳо, истилоҳҳо иборат буда, ифодакунандаи мағзи асосии мавзӯ мебошанд.

Хонандагон ҳангоми нақли муаллим он ишораҳои кӯтоҳро дар хотиранд нигоҳ медоранд ё навишта мегиранд. Агар муаллим дар хонааш миқдорон онро зиёд тайёр карда бошад, ба хонандагон шакли тайёри онро медиҳад ва онҳо пурра намуда, навишта мегиранд.

Муаллим ҳангоми муаррифии мақсади таълим унсурҳои зеринро бояд ба эътибор гирад:

- бо ҳаяҷон ва боварӣ мақсади таълимро муаррифӣ кунад;
- аксари хонандагонро ба муҳокима даъват кунад;
- кӯшиш кунад, ки ҳама мақсади таълимро дарк кунанд.

Чунин суҳбатҳои таъсирбахшии муаррифии мақсади таълимро хоҳиш медиҳанд:

Талаботи дигар нисбат ба дарси имрӯза талаботи *психологист*. Муаллим бояд хусусияти психологӣ ҳар як хонандаро омӯзад. Донад ва ба ҳисоб гирад. Ҳолати психикӣ муаллим ва хонандагон ба дараҷаи муайян ба натиҷаи дарс таъсир мерасонад. Рӯҳияи муаллим худдорӣ, дақиқназарӣ ва тундмиқозӣ, албатта ба шогирдон ҳам таъсир мегузорад. Ҳар як хонанда ҳаракат мекунад, ки ба муаллимаш пайрав бошад. Муаллим бояд барои аҳли синф талаботи ягона дошта бошад.

**ДАРСИ ИМРЌЗА ДАР НАЗДИ МУАЛЛИМОН ЧУНИН
ВАЗИФАҲОРО МЕГУЗОРАД:**

1. Ба хонандагон додани дониши чукур, устувор ва бошууроное, ки он асоси тахкурсй барои тарбия намудани эътикодй, илмию сиёсй мебошад.

2. Баланд бардоштани чиёати тарбиявии дарс дар хонандагон ташаккул додани хислатҳои беҳтарини инсонй дар асоси корҳои таълимй.

3. Дар хонандагон ба вучуд овардани маҳорат ва малакаи мустаҳкам, баланд бардоштани саводнокии онҳо, ба меҳанги ғоиданоки ҷамъиятй тайёр намудани онҳо.

4. Дар хонандагон тарбия намудани мустақилият, ғаёлияти эҷодкорй, эҷодкорона ҳал намудани масъалаҳо ҳам дар синф ва ҳам берун аз синф.

5. Дар хонандагон тарбия намудани мустақилона омӯхтану хондан, кор карда тавоништан бо китоб, назарияро дар амалия эҷодкорона татбиқ карда тавоништан.

6. Дар хонандагон ба вучуд овардани ҳисси муҳаббат нисбат ба хондан, ба шавқу завқ иштирок кардан дар дарс ва корҳои берун аз синфию мактабй.

7. Дар хонандагон тарбия намудани меҳнатдӯстй, ба ҷамъият ғоида расонидан, шахсони меҳнатдӯстро эҳтиром намудан ва ғайра. Иҷрои ин вазифаҳо бевосита ба донишу маҳорати муаллим, ба сифати қору муҳаббати ӯ нисбат ба ғанни таълим ва шогирдон вобаста аст.

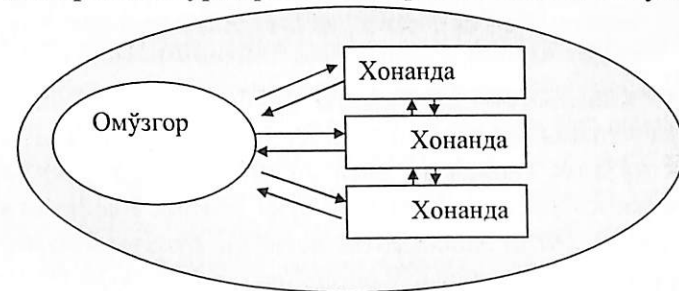
Ҳар як вазифаи супоридаашро дар вақт-вақташ дида барояд ва иҷрои онро талаб намояд. Агар як ё ду маротиба вазифаи супоридаро дар мӯҳлати таъинкарда дида набарояд, хонандагон ба чунин ҳулоса меоянд, ки муаллим ваъдаҳилоф аст ва гапи гуфтаашро аз хотир мебарорад.

Хонандагон ба талаботи муаллим бештар аҳамият медиҳанд ва он бояд хайрхоҳона ва ҳаққонй бошад. Талаботи дигар ба дарси имрӯза талаботи *гигиенй* аст. Синф бояд озода, равшан ва ҳарорати мӯътадил дошта бошад. Муаллимон ҳамеша онро ба ҳисоб гиранд, ки хонандагон ҷисман ва руҳан монда нашаванд.

Барои ин дарсро моҳирона, бо шавқу завқ гузаронидан лозим аст. Агар дарс яқрангу яқхела бошад хонандагон вазифаҳоро тариқи маҷбурй иҷро намоянд ҳам хонандагон хаста мешаванду ҳам дарс шавқовар намегузарад. Иҷрои машқҳои гуногун, қор аз рӯи расмҳо, тартиб додан, аз бозиҳои грамматикй истифода бурдан барои хаставу монда нашудани хонандагон ёрй мерасонад. Агар ин намуди қорҳо дуруст ва бо шавқу завқ ташкил карда шавад, барои хонандагон истироҳати маданй мешавад.

Ташкили фазои ҳамкорй дар таълими ғанҳои забон ва адабиёти тоҷик бо мақсади ҳамкориҳои омӯзғору хонанда(гон), хонандаю хонанда(гон) ва хонандаю хонанда барои ҷустуҷуйи роҳҳои самараноки ба мақсад ноил шудан амалй карда мешавад.

Ҳамкориҳои мазкур дар нақшаи зерин нишон дода шудааст:

Асоси ин ғояро «машварат» (маслиҳат, ғуфтуғузори салоҳандешона дар атрофи ягон масъала) ташкил медиҳад.

Дар ҳама қор машварат бояд,
Қори бемашварат нақў н-ояд.

(«Анвори Суҳайлй»)

МАВЗӢИ 4: ДАРСӢОИ ЗАБОНИ МОДАРӢИ ВА КОРӢОИ ТАРБИЯВӢ

Нақша:

1. Хусусияти таълимӣ ва тарбиявӣ доштани ҳар як фан.
2. Бо методҳои гуногун гузаронида шудани корҳои тарбиявӣ дар дарсҳои забони модарӣ.
3. Корҳои индивидуалӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ.
4. Роҳҳо ва тарзҳои ба амал татбиқ кардани назария.
5. Тайёрии муаллим ба дарс.

Ҳар як фан дорои хусусияти таълимӣ ва тарбиявӣ буда, дар мактаб таълим ва тарбия бо ҳам алоқамандона гузаронида мешавад. Мо дар дарсҳои забони модарӣ ба хонандагон ин ё он мавзӯро омӯзонида дар як вақт онҳоро тарбия ҳам менамоем.

Маълум, ки фанни забони модарӣ аз рӯи табиат, монанди фанҳои дигари хусусияти тарбиявӣ дорад.

Забон ҳамчун воситаи алоқа ва мубодилаи афкор дар ҳаёти инсон роли муҳим бозида, табиатан тарбиятгари инсон мебошад.

Тарбияи хонандагон дар дарсҳои забони модарӣ, пеш аз ҳама дар асоси материали худӣ забон ба миён меояд, зеро забони модарӣ сарчашмаи муҳими тарбия ва воситаи он мебошад. Дар тарбияи хонандагон роли муаллим хеле калон буда, сухани ӯ воситаи асосии тарбия мебошад. Агар хонандагон вазифаи супоридашударо дар вақташ иҷро кунанд, ба дарс ғаълола иштирок намуда бо тайёрии пухта оянд, он маъноро дорад, ки муаллим аз ӯҳдаи вазифаи худ – таълим ва тарбия баромада тавонистааст.

Ҳар як қисми забони тоҷикӣ бояд меҳру муҳаббати хонандагонро нисбат ба худ пайдо кунанд, то ки хонандагон забони модариашонро бо муҳаббат омӯзанд ва эҳтиром намоянд. Ҳартарафа омӯхтан ва дониستاني забони модарӣ далели он аст, ки

гуфтугӯйкунандагонаш онро нағз мефаҳманд. Халки худ эҷодкори забонро дӯст медоранд.

Барои он ки гуфтаҳои болоӣ дар амал татбиқ карда шаванд, дар рафти таълим бояд муаллимон дар асоси мисолҳои мушаххас боигарӣ ва ғасоҳати забони модарино нишон дода тавонанд.

Боигарии забони тоҷикиро дар ҳар як дарс, дар ҳар як мавзӯ бо мисолҳои мушаххас ба хонандагон нишон додан мумкин аст.

Дар дарсҳои забони модарӣ тарбияи хонандагон бо методҳои гуногун гузаронида мешавад. Чунончӣ, ба хонандагон ғаҳмонидани гуфтаҳои шахсони бузург, нависандагон, олимон ва шахсони таърихӣ доир ба забони тоҷикӣ, сӯҳбати махсуси муаллим дар хусуси боигарии забони тоҷикӣ, забон ва алоқаи он бо таърихи халқ дар асоси материалҳои мушаххаси воситаҳои ғразеологӣ, ташкил намудани шабҳои саволу ҷавоб, ҳафтаи забон, гузаронидани маҳфилҳо, дар мавзӯҳои муҳим гузаронидани конференсияҳои хонандагон доир ба забон – ҳамаи инҳо бо мақсади тарбияи хонандагон бояд матнҳо ва мисолҳои оварда шаванд, ки аз ҷиҳати мазмун ва ифода баланд бошанд ва ба хонандагон таъсир расонида тавонанд. Интиҳоби ин гуна мисолҳо ба муаллим вобаста мебошад. Тарбия дар дарсҳои забони модарӣ як лаҳзаи дарс ё як ҷорачӯӣ набуда, балки қисми асосӣ ва ҷудонашвандаи машғулиятҳои дар ҳамаи рафти таълим мебошад.

Корҳои индивидуалӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ

Муаллим ҳангоми таълими забони модарӣ дар мактаби миёна пеш аз ҳама бо мактаббачагони сини 10-15 сола сару кор дорад. Рухияти мактаббачагони синни миёнаи мактабӣ аз хурдсолон ва хусусан аз калонсолон фарқ мекунад. Аз ин сабаб дар қори дуруст ба роҳ мондани таълими забони тоҷикӣ, омӯхтан ва донистани психологияи бачагон яке аз омилҳои пешравии қори таълим аст. Муаллим дар машғулиятҳои забони тоҷикӣ ба хонандагон бо диққат назорат намуда, мебинанд, ки баъзе аз онҳо мавзӯҳоро бо ҳубӣ аз худ мекунанд, баъзе мавзӯҳоро бо тезӣ фаромӯш мекунанд, яъне хотираи мустаҳкам надоранд. Диққати гурӯҳи дигар устувор нест ва дар аз худ кардани материалҳои таълимӣ душворӣ мекашанд. Як қисмашон қоидаҳои грамматикиро қориёна

МАВЗӢИ 4: ДАРСҲОИ ЗАБОНИ МОДАРӢ ВА КОРҲОИ ТАРБИЯВӢ

Нақша:

1. Хусусияти таълимӣ ва тарбиявӣ доштани ҳар як фан.
2. Бо методҳои гуногун гузаронида шудани корҳои тарбиявӣ дар дарсҳои забони модарӣ.
3. Корҳои индивидуалӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ.
4. Роҳҳо ва тарзҳои ба амал татбиқ кардани назария.
5. Тайёрии муаллим ба дарс.

Ҳар як фан дорои хусусияти таълимӣ ва тарбиявӣ буда, дар мактаб таълим ва тарбия бо ҳам алоқамандона гузаронида мешавад. Мо дар дарсҳои забони модарӣ ба хонандагон ин ё он мавзӯро омӯзонида дар як вақт онҳоро тарбия ҳам менамоем.

Маълум, ки фанни забони модарӣ аз рӯи табиат, монанди фанҳои дигари хусусияти тарбиявӣ дорад.

Забон ҳамчун воситаи алоқа ва мубодилаи афкор дар ҳаёти инсон роли муҳим бозида, табиатан тарбиятгари инсон мебошад.

Тарбияи хонандагон дар дарсҳои забони модарӣ, пеш аз ҳама дар асоси материали худӣ забон ба миён меояд, зеро забони модарӣ сарчашмаи муҳими тарбия ва воситаи он мебошад. Дар тарбияи хонандагон роли муаллим хеле калон буда, сухани ӯ воситаи асосии тарбия мебошад. Агар хонандагон вазифаи супоридашударо дар вақташ иҷро кунанд, ба дарс ғаёлона иштирок намуда бо тайёрии пухта оянд, он маъноро дорад, ки муаллим аз ӯҳдаи вазифаи худ – таълим ва тарбия баромада тавонистааст.

Ҳар як қисми забони тоҷикӣ бояд меҳру муҳаббати хонандагонро нисбат ба худ пайдо кунанд, то ки хонандагон забони модариашонро бо муҳаббат омӯзанд ва эҳтиром намоянд. Ҳартарафа омӯхтан ва дониستاني забони модарӣ далели он аст, ки

гуфтугӯкунандагонаш онро нағз мефаҳманд. Халки худ эҷодкори забонро дӯст медоранд.

Барои он ки гуфтаҳои болоӣ дар амал татбиқ карда шаванд, дар рафти таълим бояд муаллимон дар асоси мисолҳои мушаххас боигарӣ ва ғасоҳати забони модарино нишон дода тавонанд.

Боигарии забони тоҷикиро дар ҳар як дарс, дар ҳар як мавзӯ бо мисолҳои мушаххас ба хонандагон нишон додан мумкин аст.

Дар дарсҳои забони модарӣ тарбияи хонандагон бо методҳои гуногун гузаронида мешавад. Чунончӣ, ба хонандагон ғаҳмонидани гуфтаҳои шахсони бузург, нависандагон, олимон ва шахсони таърихӣ доир ба забони тоҷикӣ, сӯҳбати махсуси муаллим дар хусуси боигарии забони тоҷикӣ, забон ва алоқаи он бо таърихи халқ дар асоси материалҳои мушаххаси воситаҳои фразеологӣ, ташкил намудани шабҳои саволу ҷавоб, ҳафтаи забон, гузаронидани маҳфилҳо, дар мавзӯҳои муҳим гузаронидани конференсияҳои хонандагон доир ба забон – ҳамаи инҳо бо мақсади тарбияи хонандагон бояд матнҳо ва мисолҳои оварда шаванд, ки аз ҷиҳати мазмун ва ифода баланд бошанд ва ба хонандагон таъсир расонида тавонанд. Интиҳоби ин гуна мисолҳо ба муаллим вобаста мебошад. Тарбия дар дарсҳои забони модарӣ як лаҳзаи дарс ё як чораҷӯӣ набуда, балки қисми асосӣ ва ҷудонашвандаи машғулиятҳои дар ҳамаи рафти таълим мебошад.

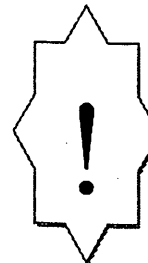
Корҳои индивидуалӣ дар дарсҳои забони тоҷикӣ

Муаллим ҳангоми таълими забони модарӣ дар мактаби миёна пеш аз ҳама бо мактаббачагони сини 10-15 сола сару кор дорад. Руҳияти мактаббачагони сини миёнаи мактабӣ аз хурдсолон ва хусусан аз калонсолон фарқ мекунад. Аз ин сабаб дар қори дуруст ба роҳ мондани таълими забони тоҷикӣ, омӯхтан ва донистани психологияи бачагон яке аз омилҳои пешравии қори таълим аст. Муаллим дар машғулиятҳои забони тоҷикӣ ба хонандагон бо диққат назорат намуда, мебинанд, ки баъзе аз онҳо мавзӯҳоро бо ҳубӣ аз худ мекунанд, баъзе мавзӯҳоро бо тезӣ фаромӯш мекунанд, яъне хотираи мустаҳкам надоранд. Диққати гуруҳи дигар устувор нест ва дар аз худ кардани материалҳои таълимӣ душворӣ мекашанд. Як қисмашон қоидаҳои грамматикиро қориёна

аз худ мекунад, дар баъзе хонандагон органи шунавой хеле хуб инкишоф ёфтааст ва ғайра.

Вазифаи муаллим он аст ки хусусиятҳои ҷудогонаи ҳар як хонандаро омӯзад, ба онҳо дар вақташ ёрӣ расонад, то ки маводи таълимиро бо тезӣ ва осонӣ аз худ кунанд. Яке аз вазифаҳои асосии муаллимони фанни забони модарӣ дар дарс ташкил намудани қори мустақилонаи хонандагон аст. Зарур аст, ки қори мустақилонаро дуруст ба роҳ монда, шавқу ҳаваси хонандагонро ба дарс зиёд намуда, он норасоӣҳое, ки дар системаи таълим вучуд доранд оҳиста-оҳиста бартараф намоем. Муаллим бояд роҳҳои бартараф намудани он норасоӣҳоро муайян кунад. Қори мустақилонаро ҷунон ташкил кардан лозим аст, ки баъди иҷрои он хонандагон фаҳманд, ки онҳо бисёр чизҳоро аз худ намудаанд ва оҳиста-оҳиста ба муваффақиятҳои қалон соҳиб шуда истодаанд. Қори мустақилонаро бо хонандагони ҷудогона дар ҳамаи лаҳзаҳои дарс, санҷиши дониш, рафти баёни мавод ва мустаҳкамкунӣ, супориши вазифаи хонагӣ ва ғайраҳо гузаронидан мумкин аст. Сониян, набояд фармӯш кард, ки ҳар як дарс дар натиҷаи ба ҳисобгирии хусусиятҳои индивидуалии хонандагон ташкил карда мешавад.

Дар вақти тайёри ба дарс бояд муаллим пешакӣ муайян намояд, ки ҳангоми пурсиши вазифаи хонагӣ ба кадом хонанда чӣ қадар вақт сарф мекунад, кадоме аз хонандагонро дар ҷояш мепурсад, қиро ба назди тахтаи синф даъват менамояд, ба қӣ варақаи грамматикӣ медиҳад ва ғайраҳо. Методикаи таълими забон аз муаллимон талаб менамояд, ки тарзи пурсиши хонандагон ва роҳҳои онро донанд. Ин қор, албатта, ба маҳорати муаллим вобаста аст. Дар вақти пурсиши хонанда муаллим бояд диққати асосиро ба қисми амалии материал равона созад, ки хонанда бо мисоли овардааш қонидаро татбиқ карда метавонад ё не, аз хонандаи дигар шарҳи мазмунӣ қонидаро пурсад, аз сеюмӣ мувофиқи нақша ҷавоб додан ва аз худ мисол овардан, аз чорумӣ ба тариқи супориши иловагӣ таҳлили таркиби қалима, аз панҷумӣ таҳлили ҳиссаҳои нутқ ва ғайраро пурсидан матлуб аст. Пурсиши хонандагон мақсади худро дорад, вай на фақат санҷиши дониш, балки муайян намудани дараҷаи фаҳмиш ва хусусияти индивидуалии онҳо низ мебошад. Ҳар як муаллим бояд донанд, ки қиро чӣ тарз, бо кадом шакл, бо кадом мақсад мепурсад.

Қори мустақилона бо хонандагон ҳангоми баёни материали нав роли муҳим мебозад. Муаллим мавзӯро баён намуда, ба хонандае бо савол муроҷиат мекунад, аз дигаре ба он қоида мисол овардан, аз сеюмӣ таҳлили он ҷумларо талаб мекунад. Ин тарзи қор рафти таълимиро фаъол гардониди, диққати хонандагонро ба он ҷалб менамояд.

Бисёр вақт муаллимон пешакӣ фикр менамоянд, ки аз хонандагони ҷудогона кадом мавзӯ, бо кадом тарз, қӣ гуна пурсида шавад, то ки натиҷаи дурруст ба даст дардоранд. Агар хонанда диққати ноустувор дошта бошад, муаллим бояд бо савол ба ӯ муроҷиат намуда, таҳлили ин ё он ҷумларо талаб кунад ва ё водор намояд, ки гуфтаи муаллимиро аз нав такрор кунад. Муаллим аз хонандагоне, ки мавзӯҳоро ба тарзи қориёна аз худ мекунад, талаб намояд, ки ба қоидаҳо мисол оранд, қоидаи грамматикиро мувофиқи фаҳмиши худ, бо забони оддӣ содда баён кунанд, аз он ҳулоса бардоранд, материали навро бо пешина муқоиса намоянд ва ғайра. Яке аз лаҳзаҳои муҳими дарс лаҳзаи мустаҳкам намудани материали нав мебошад. Дар ин лаҳза хонандагон қоидаҳои омӯхташонро дар амалия месанҷанд. Татбиқ кардани назария ба амал бо тарзҳои гуногун ба амал меояд ва он ба хусусияти индивидуалии хонандагон вобастагӣ дорад. Ҳангоми мустаҳкамкунӣ муаллим бояд материалҳоро интиҳоб намояд, ки онҳо ба хонандагони ҷудогона ёрӣ расонда тавонад, норасоӣҳои онҳоро бартараф намояд. Хусусияти индивидуалии хонандагонро ба ҳисоб гирифта, интиҳоб намудани материалҳои таълимӣ яке аз омилҳои муҳими пешравии қор дар дарсҳои забон аст. Масалан, барои мустаҳкам намудани мавридҳои истифодаи аломати ʻ (сакта) матн оварда мешавад. Талаботи матн ба зерӣ қалимаҳое, ки бо аломати сакта навишта мешаванд хат қашед ва онҳоро аз нав дар шакли дуруст ба дафтартарон нависед:

1. Маъмура талабаи аълоҷӣ аст.
2. Мудири шӯъбаи маориф ваъдаи қатъӣ дод, ки утоқи забон ва адабиётро бо ашӯҳои аёни таъмин менамояд.
3. Ё шеърро ба дараҷаи аъло хонд.

Ин ҷумлаҳо аз тарафи хонандагон хонда шуда, сонӣ таҳлил карда мешаванд, баъд муаллим дикта менамояд, хонандагон навишта мегиранд.

Баъд аз он ба хонандагони ҷудогона дараҷаи донишашонро ба ҳисоб гирифта супоришҳои индивидуалӣ дода мешаванд. Ин супоришҳоро ба воситаи varaқҳои грамматикӣ додан мумкин аст.

Варақаи 1

1. Таркиби морфологӣи калимаҳоро таҳлил намуда, бо аломатҳои партиаш нишон диҳед: **гулзор, ҳамсинф, китобча, сабза, нодонӣ.**
2. Ҷумлае тартиб диҳед ва таҳлили морфологӣ намоед.

Варақаи 2

1. Шакли дурусти калимаҳои зеро нависед:
таҷуб, изат, лазат, дафа, ҷума, замбӯр
2. Синонимҳои калимаҳои зеринро муайян кунед ва нависед: **дунё, офтоб, ҷашн, таҳсил кардан.**

Ба хонандагони боқимонда аз машқҳои китоби дарсӣ супоришҳои дигар дода мешаванд. Одатан корҳои мустақилонро муаллим дар хона тафтиш мекунад ва баҳо мегузорад. Барои он ки корҳои мустақилонро дар дарс натиҷаи дуруст диҳанд, нуктаҳои зеринро бояд ба ҳисоб гирифт:

1. Корҳои мустақилонро дар ҳар як дарс ба таври доимӣ гузаронида шаванд.
2. Супоришҳои varaқҳои грамматикӣ характери амалӣ дошта бошанд.
3. Ҳар як супориш ба хонандагон мувофиқи донишашон дода шавад.

Муаллим симои асосӣ дар дарс буда, суҳбатҳои ӯ барои хонандагон ҷизӣ муҳим аст. Тавассути муаллим мавзӯҳои дар китоби дарсӣ буда, дастраси хонандагон мешавад.

Самаранокии таълими забони модарӣ он вақт таъмин мегардад, ки агар муаллим ба ҳар як машғулият бо тайёрии пухта ва ҳаратарафа ояд.

Тайёрӣ ба дарс аз чӣ сар мешавад?

Вақти тайёрӣ دیدан ба дарс муаллим бояд чунин ҷизҳоро ба ҳисоб гирад:

1. Ҳуҷҷати асосӣ ва роҳнамои кори доимии муаллим **барномаи давлатӣ** аз забони модарӣ ва адабиёт аст.

Дар он мазмунӣ таълим, ҳаҷми материалҳои таълимӣ системанок ва пайдарпай ҷой дода шудаанд. Тайёрӣ ба дарс бояд аз шиносӣ бо барнома ва мактубӣ эзоҳи он оғоз гардад. Вазифаи аввалини муаллим он аст, ки барномаи давлатиро дуруст аз худ намуда, онро ба қисмҳои муайян ҷудо карда тавонад.

2. Ҷизӣ дигари муҳим барои муаллим кор бо **китоби дарсии забони тоҷикӣ** аст

Ҳангоми тайёрӣ ба дарс муаллим материалҳои китоби дарсиро бо барномаи таълимӣ муқоиса менамояд ва муайян мекунад, ки материалҳои он ба талаботи барномаи таълимӣ ҷавоб дода

1. Маъмура талабаи аълоҷӣ аст.

2. Мудирӣ шӯъбаи маориф ваъдаи қатъӣ дод, ки утоқи забон ва адабиётро бо ашӯҳои аёни таъмин менамояд.

3. Ў шеърро ба дараҷаи аъло хонд.

Ин ҷумлаҳо аз тарафи хонандагон хонда шуда, сонӣ таҳлил карда мешаванд, баъд муаллим дикта менамояд, хонандагон навишта мегиранд.

Баъд аз он ба хонандагони ҷудогона дараҷаи донишашонро ба ҳисоб гирифта супоришҳои индивидуалӣ дода мешаванд. Ин супоришҳоро ба воситаи варақаҳои грамматикӣ додан мумкин аст.

Варақаи 1

1. Таркиби морфологӣи калимаҳоро таҳлил намуда, бо аломатҳои шартнаш нишон диҳед: **гулзор, ҳамсинф, китобча, сабза, нодонӣ.**

2. Ҷумлае тартиб диҳед ва таҳлили морфологӣ намоед.

Варақаи 2

1. Шакли дурусти калимаҳои зерро нависед:

таҷуб, изат, лазат, дафа, ҷума, замбӯр

2. Синонимҳои калимаҳои зеринро муайян кунед ва нависед: **дунё, офтоб, чаши, таҳсил кардан.**

Ба хонандагони боқимонда аз машқҳои китоби дарсӣ супоришҳои дигар дода мешаванд. Одатан қорҳои мустақилонаро муаллим дар хона тафтиш мекунад ва баҳо мегузорад. Барои он ки қорҳои мустақилона дар дарс натиҷаи дуруст диҳанд, нуктаҳои зеринро бояд ба ҳисоб гирифт:

1. Қорҳои мустақилона дар ҳар як дарс ба таври доимӣ гузаронида шаванд.

2. Супоришҳои варақаи грамматикӣ характери амалӣ дошта бошанд.

3. Ҳар як супориш ба хонандагон мувофиқи донишашон дода шавад.

Муаллим симои асосӣ дар дарс буда, суҳанони ӯ барои хонандагон чизи муҳим аст. Тавассути муаллим мавзӯҳои дар китоби дарсӣ буда, дастраси хонандагон мешавад.

Самаранокии таълими забони модарӣ он вақт таъмин мегардад, ки агар муаллим ба ҳар як машғулият бо тайёрии пухта ва ҳаргарафа ояд.

Тайёрӣ ба дарс аз чӣ сар мешавад?

Вақти тайёрӣ дидан ба дарс муаллим бояд чунин чизҳоро ба ҳисоб гирад:

1. Ҳуҷҷати асосӣ ва роҳнамои қори доимии муаллим **барномаи** давлатӣ аз забони модарӣ ва адабиёт аст.

Дар он мазмуни таълим, ҳаҷми материалҳои таълимӣ системанок ва пайдарпай ҷой дода шудаанд. Тайёрӣ ба дарс бояд аз шиносӣ бо барнома ва мактуби эзоҳи он оғоз гардад. Вазифаи аввалини муаллим он аст, ки барномаи давлатиро дуруст аз худ намуда, онро ба қисмҳои муайян ҷудо карда тавонад.

2. Чизи дигари муҳим барои муаллим қор бо **китоби дарси** забони тоҷикӣ аст

Ҳангоми тайёрӣ ба дарс муаллим материалҳои китоби дарсиро бо барномаи таълимӣ муқоиса менамояд ва муайян мекунад, ки материалҳои он ба талаботи барномаи таълимӣ ҷавоб дода

метавонад ё не. Сониян, муаллим ҳангоми бо материали китоби дарсӣ шинос шудан ба чунин чизҳо бояд эътибор диҳад:

1. Таърифоти грамматикаи китоби дарсӣ барои хонандагон фаҳмоӣ не, ба синну соли онҳо мувофиқат мекунад ё намекунад.

2. Дар китоб мавзӯи таълимӣ пурра ба талаботи ҷавоб дода шудааст ё не.

3. Микдор ва мазмуни машқҳои додашуда ба талабот ҷавоб дода метавонанд ё не.

4. Машқҳо гуногунхеланд ё якхела.

5. Пайдарҳамии машқҳо риоя карда шудааст ё не.

6. Дараҷаи мушкилии машқҳо чӣ гуна аст?

7. Доир ба инкишофи нутқи хонандагон машқ оварда шудааст ё не ва ғайра.

3. Мавзӯёҳое, ки ба хонандагон таълим дода мешаванд, бояд ба талаботи забони адабии ҳозираи тоҷик мувофиқ қунонида шаванд.

Маълум, ки маълумоти илмӣ на ба наф дар забон доимо пайдо шуда меистанд. Бинобар он ҳар як муаллими зарур аст, ки аз навигарии илмӣ забон бохабар шуда истад.

4. Методикаи таълими забони тоҷикӣ монанди ғанҳои дигар ҳамеша инкишофу тақмил меёбад ва аз ҳисоби таҷрибаи пешқадам пурра мешавад.

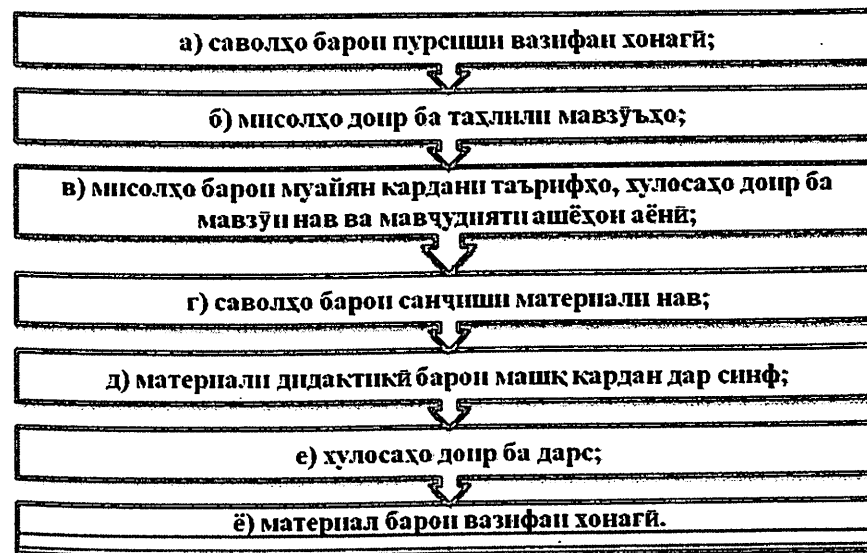
Муаллим ҳангоми тайёрии ба дарс ба таҷрибаи пешқадами муаллимони ҷудогона, мактабҳо ва коллективҳои алоҳида ба таври доимӣ истифода барад. Чӣ ҳале ки маълум аст, интиҳоби материали дидактикӣ ва методҳои таълимӣ на танҳо ба қонуниятҳои омӯзиши забон, балки ба баъзе шароитҳои мушаххас низ алоқаманд мебошанд, ки инҳо тайёрии синф ва хонандагони ҷудогона, таъмини асбобҳои хониш ва ғайра мебошанд.

Ҳини тайёрии ба дарс муаллим чунин материалҳои дидактикиро бояд интихоб намояд, ки онҳо ба хонандагон дониши чуқур ва

ҳартарафа дода тавонанд. Сониян, муаллими лозим аст, ки усули таълими он мавзӯ, тарзи иҷрои машқҳо, корҳои мустақилонаи хонандагон ва корҳои индивидуалиро пешаки фикр карда барояд.

5. Ҷиҳати дигари тайёрии муаллим ба дарс тартиб додани нақша – конспект мебошад.

Нақша-конспекти ҳартарафа фикр кардашуда ба муаллим барои дуруст ва бо мақсади муайян гузаронидани дарс ёрии мерасонад. Муаллим ба конспект таъям намуда аз мавзӯ дур намешавад ва онро бо як тартиби муайян баён мекунад. Албатта, тарзи тартиб додани нақша-конспект, мазмун ва мундариҷаи он ба маҳорату дониши муаллим вобаста аст. Бе нақша-конспект ба дарс даромадани муаллим мумкин нест. Барои он ки нақша-конспект дар ҳақиқат ба қори муаллим ёрии расонад, дар он ғайр аз мавзӯ ва мақсади дарс боз чунин чизҳо бояд бошанд:

Тайёрии ба дарс бояд характери методӣ дошта бошад. Муаллим баробари ба дарс тайёрии дидан фикр қунад, ки дарсро чӣ тарз

мегузарад, ба саволҳои хонандагон чӣ ҳел ҷавоб медиҳад, дарси имрӯзааш натиҷаи хуб дода метавонад Ӯ не.

Тайёри ба дарс як тарафи масъала бошад, гузаронидани он тарафи дигари кор аст. Баъзан муаллим ба дарс тайёрии ҳартарафа мебинад ва материалҳои дидактикӣ, ашёҳои аёнии гуногун тайёр менамояд, вале дарсро дуруст ташкил карда гузаронида наметавонад.

Албатта, маҳсулноку мазмуннок гузаронидани дарс ба маҳорати муаллим вобаста буда, он дар натиҷаи мутолиаи мунтазам, омӯзиши таҷрибаи пешқадам ба даст меояд.

МАВЗӢИ 5: ХЕЛӢОИ ДАРСИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА СОХТИ ОНӢО

Нақша:

1. Навъҳои дарси забони тоҷикӣ.
2. Дарси баёни материали нав.
3. Сохти дарси баёни мавзӯи нав.
4. Намунаи дарси баёни мавзӯи нав.

Дар адабиёти педагогӣ ва методӣ зиёда аз даҳ хели таснифи дарсҳои забони модарӣ мавҷуд аст.

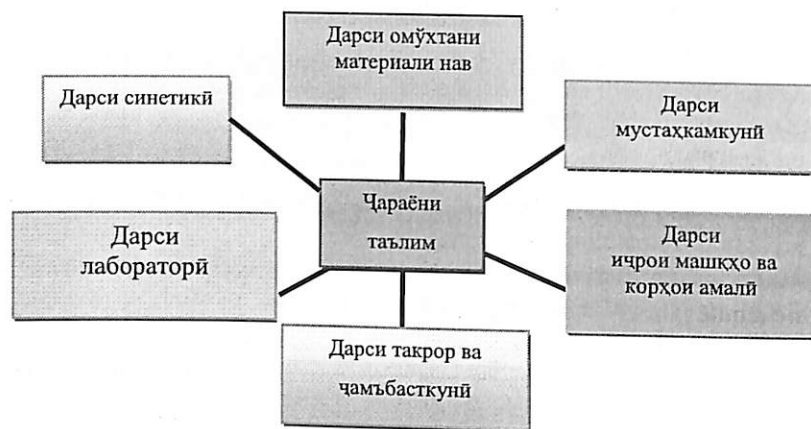
Профессор Текучёв А.В. дар китоби «Методикаи таълими забони русӣ дар мактаби миёна» панҷ хели дарси забони русиро нишон додааст: *дарси баёни материали нав, дарси мустаҳкамкунии донишҳои ғирифташуда, дарси санҷиши дониш, дарси такрор ва дарси омехта.*

Муаллимони китоби «Методикаи забони русӣ» Е.А.Баринава, Л.Ф.Боженкова, В.И.Лебедев бошанд, чор типи дарс: *баёни материали нав, мустаҳкамкунии дониш* ва *малака, такрор ва контролиро* қайд кардаанд.

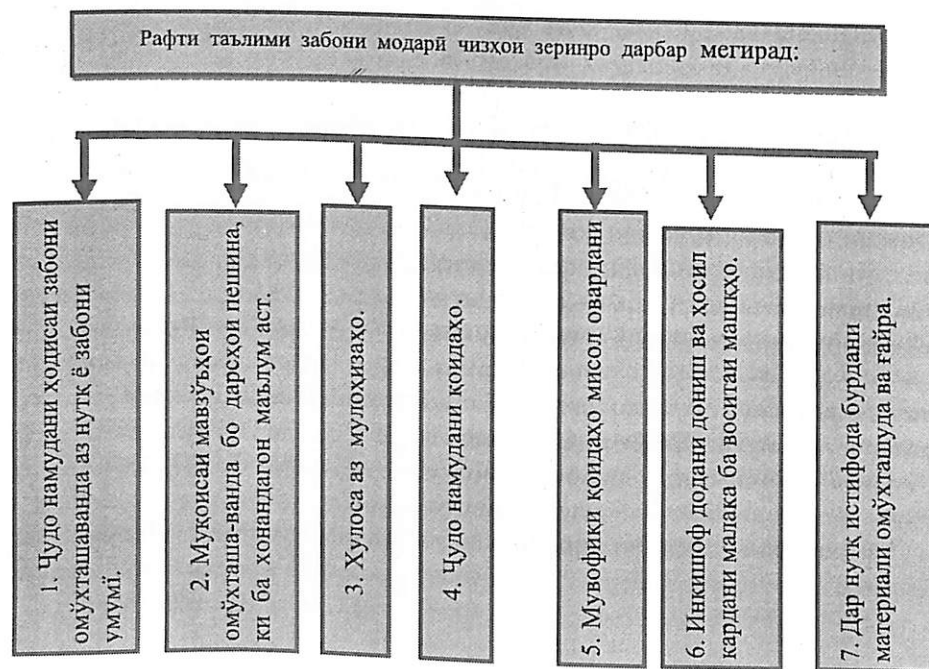
Г.Н.Приступа дар китобаш «Курси мухтасари методикаи забони русӣ» ҳафт хели дарсро ҷудо менамояд.

Чӣ хеле ки мебинем, дар методикаи таълими забони русӣ дар хусуси муайянкунии типу хели дарсҳо ақидаи ягона мавҷуд нест.

Фани педагогика бошад, чунин типҳои дарсро нишон медиҳад:

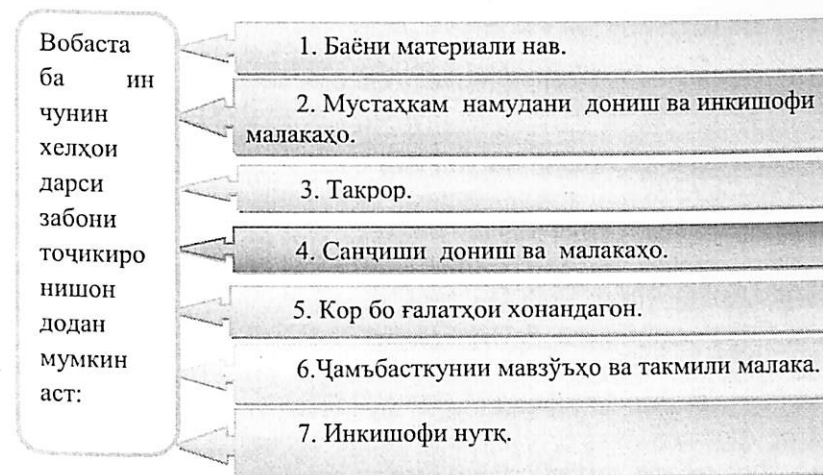

Масъалаи хели дарсҳо, масъалаи азхудкунии дониш аст.

Ҳамин тавр, методикаи таълими забони тоҷикӣ якҷанд ҳелҳои дарсро муайян кардааст. Пеш аз муайян намудани ҳелҳои дарс лозим аст, ки марҳилаҳои омӯзиши забонро қайд намоем. Марҳилаҳои омӯзиши забонро баёни материал, мустаҳкамкунии

дониш ва малака, тақрори мавод, инкишофи нутқ, санҷиши азхудкунии мавзӯ, кор бо хатоҳо ва хулосабарорӣ аз материал ташкил менамоянд.

Ин дарсҳо аз рӯи мазмун, мундариҷа ва мақсад аз якдигар фарқ мекунад.

- Ҳар як дарс сохти муайян дорад. Сохти дарсҳои забони модарӣ чунин муайян карда шудааст:
1. Ташкили дарс.
 2. Тафтиш ва пурсиши вазифаи ҳонагӣ
 3. Тақрори мавзӯи гузашта.
 4. Баёни мавзӯи нав.
 5. Мустаҳкам кардани мавзӯи нав.
 6. Супориши вазифаи ҳонагӣ ва баҳогузорӣ.

Сохти дарс вобаста ба хусусияташ ҳар ҳел шуда метавонад. Тақсимои болоии сохти дарсҳо дар давоми чандин солҳо дар мактабҳои мо давом карда омадааст. Лекин солҳои охир дар асоси талаботи барнома ва китобҳои дарсии нав баъзе тағиротҳои индивидуализиро дар сохти дарсҳо мушоҳида мекунем. Монанди баёни мавзӯи нав, мустаҳкамкунӣ, супориши вазифаи ҳонагӣ, тафтиши вазифаи ҳонагӣ пурсиши хонандагон ва ғайраҳо.

Сохти дарси вобаста ба мақсади дарс намуди корҳои иҷрошаванда ва тарзи иҷрои машқҳо тағир меёбад.

Ҳамин тавр, хели дарс ва сохти он аз рӯи характери кор бо мавод, мақсад ва вазифаи дарс муайян карда мешавад. Таснифоти болоии хели дарсҳо як дараҷа шартӣ мебошад.

Дарси баёни материали нав

Ин хели дарс дар системаи таълим забони модарӣ дар байни типи дигари дарсҳо ҷои асосиро ишғол менамояд. Омӯхтани мавзӯи нав аз грамматика, орфография, пунктуатсия ва инкишофи нутқ ҳамон вақт дуруст ба роҳ монда мешавад, ки агар материали гузаштaro хонандагон нағз аз худ карда бошанд ва муаллим ҳангоми баёни мавзӯи нав ба материали пеш гузашта таъянамояд. Бо гуфти К.Д.Ушинский санъати муаллими ҳам дар он аст, ки ҳангоми гузаштани материали нав муаллим саросема нашлавад, баёнро аз фактҳои хурд(ҷузъ) сар карда ба калон (кулл) оварда расонад. Яку якбора куллро гуфта аробаи холиро гирифта набарад.

Маводи дарсҳои забони модарӣ аз рӯи характер ва дараҷаи мушқилиашон гуногунанд. Аммо ба гуногунии материал ва мушқилии баъзе мавзӯҳо нигоҳ накарда, ба он муваффақ шудан лозим аст, ки хонандагон мустақилона фикр кардан, муҳокима кардан, мушоҳида кардан, хулоса бароварданро ёд гиранд. Ҷе хеле ки К.Д.Ушинский менависад, тарбиятгар бояд аз ибтидои кор ба шогирдон мустақилона фикр карданро омӯзонад, то ки онҳо ҳар як чизи нав омӯхтаашонро дар амал санҷида хулосаҳо бароварда тавонанд.

Дар дарсҳои баёни маводи нав лаҳзаи аз ҳама муҳим ва масъулиятнок фаҳмонидани мавзӯи нав ба хонандагон аст. Ин лаҳзаро шартан нуқтаи кулминатсионӣ ё қуллаи дарс меноманд.

Нуқтаи кулминатсионӣ талаб мекунад, ки диққати хонандагон ба мавзӯ тамоман ҷалб карда шавад. Бинобар он барои ин тамоми аҳли синфро тайёр карда тавоништан лозим аст.

Нуқтаи кулминатсионӣ аз муаллим чизҳои зеринро талаб мекунад:

- а) фаҳмонда тавоништани материали нав;
- б) таҳлили завқовари дарс;
- в) бедор кардани хоҳиши хонандагон барои доништан ва дар хотир доштани материали нав;
- г) нутқи фаҳмо, гӯё, ифоданок ва таъсирбахш;
- ғ) истифода бурдани аёният;
- д) ҷудо кардани чизҳои фаҳмо ва нофаҳмои дарс.

Я.А.Коменский дар «Дидактикаи бузург» нишон медиҳад, ки баёни маълумотҳои нав бояд аз фактҳо, ҳодисаҳо сар карда шавад. Аз ин ҷиҳат дар дарсҳои баёни материали нав матнҳоеро интихоб намудан лозим аст, ки онҳо бо миқдори муайяни фактҳо ва далелҳо таъмин бошанд.

Типи дарси баёни мавзӯи нав аз муаллим риоя намудани қоидаҳои дидактикии зеринро талаб менамояд:

- а) мавзӯи нав бо асбобҳои аёни, схемаҳо, ҷадвалҳо, саволномаҳо, варақаҳои грамматикӣ, бӯрҳои ранга ва ғайра таъмин бошад;
- б) тартиби баёни мавзӯи нав аз чизҳои шинос ба ношинос, аз содда ба мураккаб, аз конкрет ба абстракт бурда расонида шавад;
- в) матнҳо ва ҷумлаҳои мувофиқи ҳамин мавзӯ интихоб карда шавад;
- г) барои аз худ қунонидани мавзӯи нав муаллим донанд, ки ба кадом донишҳои пештараи хонандагон таъянамояд;
- ғ) барои фаҳмонидани мавзӯи нав муаллим методи таълими ва воситаҳои методи мувофиқро интихоб карда тавонад;
- д) роҳҳои хулосабарорӣ аз мавзӯи навро фикр карда, тарзи ҷамъбаस्तқуниро ба ҳисоб гирад;
- е) барои кори мустақилонаи хонандагон машқҳоро матнҳои мазмунан баланд ва аҳмияти тарбиявӣ доштaro интихоб намоанд;
- ё) дар хусуси шарҳи терминҳо ва калимаҳои душворфаҳм фикр карда, тарзи супориши вазифаи хонагиро ба ҳисоб гирад.

Сохти дарси баёни мавзӯи навро ба тариқи умумӣ чунин нишон додан мумкин аст:

1. Такрори мавзӯи гузашта (пурсиши вазифаи хонагӣ).
2. Баёни мавзӯи нав.
3. Санчиши азхудкунии назария.
4. Намунаи дар амал татбиқ намудани назария.
5. Мустаҳкам намудани дониш ва ҳосил кардани малака (ичрои машқҳо).
6. Вазифаи хонагӣ ва тарзи супориши он.

Ба сохти ин дарс эълони мавзӯъ ва мақсади дарс низ дохил мешавад. Ҳаминро бояд қайд намоем, ки сохти мазкур ягона ва қатъӣ набуда, шаклҳои дигар ҳам дорад. Баъзе аз элементҳои номбурдари мумкин аст дар ин дарс истифода накунем. Агар мавзӯи нав бо материали пешина алоқаманд набошад, хонандагонро пурсидан шарт нест. Вазифаи хонагиро муаллим метавонад баъди мустаҳкамкунӣ супорад.

Масалан, дар вақти пурсиши ҷумлаи мураккаби тобеъ дар синфи VIII ба хонандагон чунин супориш додан мумкин аст:

1. Ҷумлаи мураккаби тобеъ гӯед, ки сарҷумлааш дар аввал ояд.
 2. Типи ҷумлаи пайравашро муайян кунед.
 3. Схемаи ҷумларо нишон диҳед.
 4. Аз рӯи схемаи додашуда ҷумлаи содда фикр кунед.
- . ва ғайра.

Пурсиши вазифаи хонагӣ. Одатан дар ҳамаи дарсҳо лаҳзаи пурсиши вазифаи хонагӣ гузаронида мешавад. Дар дарсҳои забони модарӣ пурсиш боз як хусусияти дигар дорад. Ин ҷо хонандагон дар вақти ҷавоб қоидаҳоро баён намуда аз худ мисолҳо меоранд, эҷод мекунанд. Хусусияти эҷодкунӣ дар дарсҳои забон нисбат ба дигар дарсҳо зиёдтар аст. Сониян, забон як системаи мураккабро дарбар мегирад. Дар вақти такрор ё пурсиши вазифаи хонагӣ ба мақсади муайян ноил шудан лозим аст.

Санчиши дониши хонандагон бо роҳҳои гуногун гузаронида мешавад. Мисли пурсиши фронталӣ, пурсиши индивидуалӣ ва пурсиш бо варақаҳои грамматикӣ.

Пурсиши фронталӣ яке аз шаклҳои паҳншудатарин дар дарсҳо мебошад. Дар ин намуди пурсиш хонандагон ҳаргараф пурсида намешаванд. Вале миқдори зиёди онҳоро пурсидан мумкин аст. Мақсади асосии пурсиши фронталӣ санчиши дониши хонандагон ва тайёр намудани онҳо ба аз худ намудани материали нав мебошад.

Дар пурсиши фронталӣ роли асосиро саволи муаллим мебозад. Аз ин ҷиҳат нисбат ба савол якчанд талабот муайян карда шудааст. Ҳар як савол мақсади муайян дошта бошад, саволҳо ба хонандагон фаҳмо бошанд ва як ҷавоб талаб намоёнд. Хонандагон ба саволҳо пурра ҷавоб диҳанд ва инро муаллим аз онҳо ҳамеша талаб намоёнд. Намуди дигар пурсиши фронталӣ супориши характери амалӣ дошта мебошад. Масалан, пурсиши фронталиро дар мавзӯи «таркиби калима» ин тавр гузаронидан мумкин аст.

Ба таркиби калимаҳо ҷиҳи дохил мешаванд?
Реша чист?
Бандакро бо аломати шартнаш ҷудо намоед.
Префикс чист? Префиксҳои калимасозро номбар кунед.
Аз калимаҳои додашуда решаашонро ҷудо намоед:
боинтизом, пахтазор, босаводӣ, мефтаанд.
Калимаҳои ҳамрешаро таъриф кунед ва мисолҳо оред.
Суффикс чист? Аз ин калимаҳо суффиксҳоро ҷудо намоед:
мушиқачӣ, гулистон, гулдон, даста, дастӣ
Асос чист?

Дар ин намуди пурсиш хонандагон аз як тараф қоидаҳои грамматикӣ ба хотир меоранд, аз тарафи дигар, супоришҳоро амалан иҷро менамоянд. Дар пурсиши фронталӣ саволҳо ба таври умумӣ ба аҳли синф додашуда, аз хонандагони ҷудогона ҷавоб талаб карда мешавад. Дар пурсиши фронталӣ характери амалӣ дошта ҳамаи хонандагон супоришро ба тарзи хаттӣ ё даҳонӣ баробар иҷро менамоянд.

Пурсиши индивидуалӣ.

Дар ин намуди пурсиш мавзӯҳо ба тарзи рӯякӣ пурсида нашуда, балки бо як системаи муайян ҳаргараф дониши

Сохти дарси баёни мавзӯи навро ба тариқи умумӣ чунин нишон додан мумкин аст:

1. Такрори мавзӯи гузашта (пурсиши вазифаи хонагӣ).
2. Баёни мавзӯи нав.
3. Санҷиши азхудкунии назария.
4. Намунаи дар амал татбиқ намудани назария.
5. Мустаҳкам намудани дониш ва ҳосил кардани малака (ичрои машқҳо).
6. Вазифаи хонагӣ ва тарзи супориши он.

Ба сохти ин дарс эълони мавзӯъ ва мақсади дарс низ дохил мешавад. Ҳаминро бояд қайд намоем, ки сохти мазкур ягона ва қатъӣ набуда, шаклҳои дигар ҳам дорад. Баъзе аз элементҳои номбурдари мумкин аст дар ин дарс истифода накунем. Агар мавзӯи нав бо материали пешина алоқаманд набошад, хонандагонро пурсидан шарт нест. Вазифаи хонагиро муаллим метавонад баъди мустаҳкамкунӣ супорад.

Масалан, дар вақти пурсиши ҷумлаи мураккаби тобеъ дар синфи VIII ба хонандагон чунин супориш додан мумкин аст:

1. Ҷумлаи мураккаби тобеъ гӯед, ки сарҷумлааш дар аввал ояд.
 2. Типи ҷумлаи пайравашро муайян кунед.
 3. Схемаи ҷумларо нишон диҳед.
 4. Аз рӯи схемаи додашуда ҷумлаи содда фикр кунед.
- . ва ғайра.

Пурсиши вазифаи хонагӣ. Одатан дар ҳамаи дарсҳо лаҳзаи пурсиши вазифаи хонагӣ гузаронида мешавад. Дар дарсҳои забони модарӣ пурсиш боз як хусусияти дигар дорад. Ин ҷо хонандагон дар вақти ҷавоб қоидаҳоро баён намуда аз худ мисолҳо меоранд, эҷод мекунанд. Хусусияти эҷодкунӣ дар дарсҳои забон нисбат ба дигар дарсҳо зиёдтар аст. Сониян, забон як системаи мураккабро дарбар мегирад. Дар вақти такрор ё пурсиши вазифаи хонагӣ ба мақсади муайян ноил шудан лозим аст.

Санҷиши дониши хонандагон бо роҳҳои гуногун гузаронида мешавад. Мисли пурсиши фронталӣ, пурсиши индивидуалӣ ва пурсиш бо варақаҳои грамматикӣ.

Пурсиши фронталӣ яке аз шаклҳои пахншудатарин дар дарсҳо мебошад. Дар ин намуди пурсиш хонандагон ҳартарафа пурсида намешаванд. Вале миқдори зиёди онҳоро пурсидан мумкин аст. Мақсади асосии пурсиши фронталӣ санҷиши дониши хонандагон ва тайёр намудани онҳо ба аз худ намудани материали нав мебошад.

Дар пурсиши фронталӣ роли асосиро саволи муаллим мебозад. Аз ин ҷиҳат нисбат ба савол якчанд талабот муайян карда шудааст. Ҳар як савол мақсади муайян дошта бошад, саволҳо ба хонандагон фаҳмо бошанд ва як ҷавоб талаб намоёнд. Хонандагон ба саволҳо пурра ҷавоб диҳанд ва инро муаллим аз онҳо ҳамеша талаб намоёнд. Намуди дигар пурсиши фронталӣ супориши характери амалӣ дошта мебошад. Масалан, пурсиши фронталиро дар мавзӯи «таркиби калима» ин тавр гузаронидан мумкин аст.

Ба таркиби калимаҳо чӣ дохил мешаванд?
Реша чист?
Бандакро бо аломати шартнаш ҷудо намоед.
Префикс чист? Префиксҳои калимасозро номбар кунед.
Аз калимаҳои додашуда решаашонро ҷудо намоед:
боинтизом, пахтазор, босаводӣ, мефтаанд.
Калимаҳои ҳамрешаро таъриф кунед ва мисолҳо оред.
Суффикс чист? Аз ин калимаҳо суффиксҳоро ҷудо намоед:
мушиқачӣ, гулистон, гулдон, даста, дастӣ
Асос чист?

Дар ин намуди пурсиш хонандагон аз як тараф қоидаҳои грамматикиро ба хотир меоранд, аз тарафи дигар, супоришҳоро амалан иҷро менамоянд. Дар пурсиши фронталӣ саволҳо ба таври умумӣ ба ахли синф додашуда, аз хонандагони ҷудогона ҷавоб талаб карда мешавад. Дар пурсиши фронталӣ характери амалӣ дошта ҳамаи хонандагон супоришро ба тарзи хаттӣ ё даҳонӣ баробар иҷро менамоянд.

Пурсиши индивидуалӣ.

Дар ин намуди пурсиш мавзӯҳо ба тарзи рӯякӣ пурсида нашуда, балки бо як системаи муайян ҳартарафа дониши

хонандагон санчида мешавад. Дар ҳар як дарси забони модарӣ муаллимон аз ин пурсиш истифода мебаранд. Масалан, агар аз хонандае дар бораи ҷумлаи мураккаби тобеъ маълумот доданро талаб намоем, вай бояд ба саволҳои зерин ҷавоб диҳад:

1. Чӣ хел ҷумларо ҷумлаи мураккаби тобеъ меномем?
2. Фарқи ҷумлаи мураккаби тобеъ аз пайваст дар чист?
3. Ҷумлаи пайравро аз сарҷумла чӣ тавр фарқ мекунанд?
4. Ҷумлаи пайрав ба сарҷумла чӣ тавр алоқаманд мешавад?
5. Дар нутқи хаттӣ ва даҳонӣ ҷумлаи пайрав бо сарҷумла чӣ хел алоқаманд мегардад?
6. Сарҷумла чист?

Хонанда ба ин саволҳо бояд пурра ҷавоб гардонад. Бо ин муаллим фаҳмида мегирад, ки хонандааш қоидаҳои грамматикиро то кадом дараҷа аз худ кардааст, мазмунӣ қоидаҳоро шарҳ дода метавонад ё не. Ҳар як муаллим ба шогирдонаш фаҳмонад қоидаҳоро ба тарзи қориёна аз худ накунад, зеро он ба инкишофи фикри эҷодии онҳо ҳалал мерасонад. Саволҳоеро, ки ба хонандагони ҷудогона дода мешаванд, муаллим дар нақша-конспект, дар варақаҳои грамматикӣ бояд дар ҳона тайёр карда ояд.

Пурсиш бо варақаҳои грамматикӣ. Ин ҳам ба пурсиши индивидуалӣ монанд буда, вале истифодаи варақаҳои грамматикӣ гузаронида мешавад.

1. Супориши дар варақа буда мазмунан барои хонандагон фаҳмо ва аҳамияти тарбиявӣ дошта бошад.
2. Супориш материали назариявиро дарбар гирад ва машқ дошта бошад.
3. Супоришҳо ҳам мавзӯи нав ва ҳам мавзӯҳои пешинаро дарбар гиранд.
4. Дар ҳар як супориш хусусияти индивидуалии хонандагон ба ҳисоб гирифта шавад. Мисолҳо:

Варақаи 1

1. Бо калимаҳои зерин ҷумла созед. Дар ин калимаҳо ҳарфҳои садонок кадомҳоянд? *Доной, нодонӣ, ҳавой.*
2. Ҷумла чист? Мисол оред.
3. Антонимҳои калимаҳои *сиёҳ, калон, талх, кӯҳна, логарро* нишон диҳед.

Варақаи 2

1. Ба калимаҳои додашуда суффикси мувофиқ ёфта нависед, ки хислати инсонро ифода кунанд: *дард, иззат, хирад, дуруғ.*
2. Аз калимаи *рав* се замони феълро созед.
3. Феъл чист?

Варақаи 3

1. Феълҳо чанд সিға доранд? Мисолҳо оред.
2. Имлои исмҳои таркибиро бо мисол фаҳмонед.
3. Шеъри дӯстдоштаатонро хонед.

Хонандагон вақти ҷавоб додан ба варақаҳои грамматикӣ бояд ба таърифҳои грамматикӣ аз худ мисол оранд ва ин кор ба як нормаи муайян дароварда шавад.

Баёни мавзӯи нав. Марҳилаи муҳими дарс ба хонандагон фаҳмондани мавзӯи нав мебошад. Муаллим мавзӯро ба хонандагон бо кадом усуле, ки бошад, фаҳмонданаш лозим аст.

Нисбат ба тарзи баёни муаллим талаботи зерин мавҷуд аст:

1. Сухани муаллим пурмазмун ва кӯтоҳу фаҳмо бошад.
2. Мақсади муайян дошта бошад. Ин он маъноро дорад, ки баёни муаллим ба саволи ӯ дар инкишофи нутқи хонандагон ёрӣ расонад ва хонандагон ҳис намоянд, ки мавзӯи таълимиро фаҳмида истодаанд. Масалан, вақти баёни мавзӯи «Ҷумлаи мураккаби тобеъ» муаллим мақсади дарсро чунин шарҳ дода метавонад: Маълумот дар бораи ҷумлаи мураккаби тобеъ ва ёд додани тарзи ҷудокунии сарҷумла ва ҷумлаи пайрав ва фарқи онҳо.
3. Баёни муаллим бояд қобилияти фикркунии хонандагонро инкишоф диҳад. Ҳангоми таҳлил муаллим ба гузориши савол эътибор дода, хонандагонро ба фикр кардан маҷбур намояд.

Сонӣ, ба саволҳои: Барои чӣ ин масъаларо ин тавр мешуморед? Аз ин чӣ мебарояд? Онҳоро аз якдигар чӣ хел фарқ мекунанд? Ба хонандагон мурочиат намуда, фикри шахсии онҳоро гирифтани лозим аст.

Гузориши чунин саволҳо хонандагонро бечуну чаро ба фикр кардан водор менамояд. Ин хел саволҳоро ҳар сари вақт дар назди

Варақан 2

1. Ба калимаҳои додашуда суффикси мувофиқ ёфта нависед, ки хислати инсонро ифода кунанд: *дард, иззат, хирад, дуруғ*.
2. Аз калимаи *рав* се замони феълро созед.
3. Феъл чист?

Варақан 3

1. Феълҳо чанд сиға доранд? Мисолҳо оред.
2. Имлои исмҳои таркибиро бо мисол фаҳмонед.
3. Шеърӣ дӯстдоштаатонро хонед.

Хонандагон вақти ҷавоб додан ба варақаҳои грамматикӣ бояд ба таърифҳои грамматикӣ аз худ мисол оранд ва ин кор ба як нормаи муайян дароварда шавад.

Баёни мавзӯи нав. Марҳилаи муҳими дарс ба хонандагон фаҳмондани мавзӯи нав мебошад. Муаллим мавзӯро ба хонандагон бо кадом усуле, ки бошад, фаҳмонданаш лозим аст.

Нисбат ба тарзи баёни муаллим талаботи зерин мавҷуд аст:

1. Сухани муаллим пурмазмун ва кӯтоҳу фаҳмо бошад.
2. Мақсади муайян дошта бошад. Ин он маъноро дорад, ки баёни муаллим ба саволи ӯ дар инкишофи нутқи хонандагон ёрӣ расонад ва хонандагон ҳис намоянд, ки мавзӯи таълимиро фаҳмида истодаанд. Масалан, вақти баёни мавзӯи «Чумлаи мураккаби тобеъ» муаллим мақсади дарсро чунин шарҳ дода метавонад: Маълумот дар бораи чумлаи мураккаби тобеъ ва ёд додани тарзи ҷудокунии сарҷумла ва чумлаи пайрав ва фарқи онҳо.
3. Баёни муаллим бояд қобилияти фикркунии хонандагонро инкишоф диҳад. Ҳангоми таҳлил муаллим ба гузориши савол эътибор дода, хонандагонро ба фикр кардан маҷбур намояд.

Сонӣ, ба саволҳои: Барои чӣ ин масъаларо ин тавр мешуморед? Аз ин чӣ мебарояд? Онҳоро аз якдигар чӣ хел фарқ мекунад? Ба хонандагон мурочиат намуда, фикри шахсии онҳоро гирифтани лозим аст.

Гузориши чунин саволҳо хонандагонро бечуну чаро ба фикр кардан водор менамояд. Ин хел саволҳоро ҳар сари вақт дар назди

аҳли синф гузошта истодан аҳамиятнок аст. Санчиши азхудкунии қоидаҳо ва таърифот. Ҳар як муаллим пеш аз иҷрои ин ё он машқҳо хонандагонро месанҷад, ки қоидаҳоро аз худ кардаанд ё не. Муаллим бо ин фаҳмида мегирад, ки кадоме аз хонандагон қоидаҳоро аз худ кардаанд ва бо кадоме боз қор бурдан лозим аст. Агар ҳамаи хонандагон қоидаро надонанд, ки он гоҳ муаллим аз нав онро тақрор мекунад.

Вақти санчиши дониши хонандагон аз чунин усулҳо истифода бурдан мумкин аст:

а) аз тарафи хонандагон тақрор намудани гуфтаи муаллим тақрори қоидаҳо;

б) аз тарафи хонандагон нақл кардани мазмуни мавзӯи гузашта ё қоида;

в) ба саволҳои муаллим ҷавоб додани хонандагон;

Дар таҷрибаи мактабҳо аз усули сеюм бештар истифода баранд. Масалан, барои санчиши мавзӯи «Ибора» ба хонандагон чунин саволҳо дода мешаванд:

1. Ибора чист? Ҷузъи асосӣ аз тобеъ чист? Аз худ мисолҳо оред.
2. Ҷузъи асосии ибора бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода мешаванд?
3. Алокаи ҷузъҳои ибораро нишон диҳед.

Агар муаллим боварӣ ҳосил наояд, ки хонандагон таърифро аз худ намудаанд, ба иҷрои машқҳо шурӯъ мекунад. Муаллимон бояд ба ин масъала эътибори махсус диҳанд.

Баъзан муаллимон хонандагонро насанҷида бевосита ба иҷрои машқҳо оғоз мекунанд. Дар натиҷа аксарияти хонандагон машқҳоро дуруст иҷро карда наметавонанд ва муаллим маҷбур мешавад, ки қорро боздошта аз нав ба тақрори таърифҳо баргардад.

Мустаҳкам намудани дониш ва ҳосил кардани малака. Забони тоҷикӣ дар мактаб бо чунин роҳҳо омӯзонида мешавад: а) *шарҳи қоидаҳои грамматикӣ*;

б) *қоидаҳоро дар амалия санҷидан, яъне иҷрои машқҳо*;

в) *пайдо кунонидани малака ва маҳорат*.

Ду роҳи охирин зинаҳои омӯзиш буда, ба воситаи он дониши хонандагон мустаҳкам карда мешавад.

Мустаҳкамкунии дониши хонандагонро шартан ба ду қисм назариявӣ ва амалӣ ҷудо кардан мумкин аст. Дар мустаҳкамкунии назариявӣ қоидаҳои грамматикӣ ба хотир оварда шуда мустаҳкам карда мешаванд. Дар мустаҳкамкунии амалӣ бошад, ба хонандагон

ёд дода мешавад, ки қоидаҳоро дар амал ба воситаи мисолҳои грамматикӣ санҷида, малака ҳосил намоянд.

Барои мустаҳкамкунӣ аз чунин воситаҳо истифода бурдан мумкин аст:

Мавзӯҳои дидактикӣ барои машқ.

Муаллимони пуртаҷриба мавзӯи дидактиро алифбои омӯзиш меҳисобанд, чунки омӯзиш аз он оғоз ёфта, қоидаҳо ба воситаи он аз худ кунонида мешаванд ва бо пайдо кунонидани малака интиҳо меёбанд.

Мавзӯҳои дидактикӣ доир ба забони тоҷикӣ ғайр аз шарҳу эзоҳи қоидаҳо, инчунин таблитсаҳо, схемаҳо, расмҳо, калима, ибораҳо, ҷумлаҳои алоҳида ва матнҳои бо ҳам алоқамандро дарбар мегиранд. Роли мавзӯи дидактикӣ дар омӯзиш забони модарӣ хеле калон аст. Дар асоси таҳлили фактҳои забонӣ қоидаҳо бароварда мешаванд, қоидаҳо бо мисолҳо исбот карда шуда, ба воситаи усулҳои омӯзиш дар амал қорӣ карда мешаванд. Дар натиҷаи он оғишта-оғишта хонандагон малакаҳои нутқ пайдо мекунанд.

Чӣ хеле ки мебинем, асоси омӯзиши забон бо мавзӯҳои дидактикӣ ва дуруст истифода кардани он алоқманд аст.

Намудҳои асосии мавзӯи дидактикӣ дар инкишофи малакаи нутқи хонандагон калима, ҷумла ва матнҳои ба ҳам алоқаманд мебошанд. Мавзӯи дидактикӣ ба талаботи умумидидактикӣ ва методӣ бояд ҷавоб дода тавонад. Масалан, фанни педагогика талаб мекунад, ки мавзӯи дидактикӣ бояд пурмазмун, ба синну соли хонандагон мувофиқ бошад, шавқу ҳаваси онҳоро нисбат ба фанни забон зиёд наояд ва дар айнаи ҳол хусусияти тарбиявӣ низ дошта бошад. Методикаи таълими забони тоҷикӣ, ҳам ин талаботро ба назар гирифта, дар навбати худ боз ҳалли чунин масъалаҳоро ба миён мегузорад:

1. Маълум аст, ки воситаи асосии омӯзиши забони тоҷикӣ мавзӯи забон аст, бинобар он вай ҳамаи тарафҳои мавзӯи омӯхташавандаро дарбар гирад. Аз ин ҷиҳат ба интиҳоби мавзӯи дидактикӣ диққати махсус дода шавад. Вай чунон интиҳоб карда шавад, ки як ҳодисаи забонӣ ба воситаи он шарҳу эзоҳи худро ёфта тавонад.

2. Хонандагон ҳодисаҳои забониро ҳар хел аз худ менамоянд. Баъзе аз онҳо мавзӯҳои забонро ба осонӣ ва тез як гурӯҳашон бо

аҳли синф гузошта истодан аҳамиятнок аст. Санчиши азхудкунии қоидаҳо ва таърифот. Ҳар як муаллим пеш аз иҷрои ин ё он машқҳо хонандагонро месанҷад, ки қоидаҳоро аз худ кардаанд ё не. Муаллим бо ин фаҳмида мегирад, ки кадоме аз хонандагон қоидаҳоро аз худ кардаанд ва бо кадоме боз кор бурдан лозим аст. Агар ҳамаи хонандагон қоидаро надонанд, ки он гоҳ муаллим аз нав онро такрор мекунад.

Вақти санчиши дониши хонандагон аз чунин усулҳо истифода бурдан мумкин аст:

а) аз тарафи хонандагон такрор намудани гуфтаи муаллим тақрори қоидаҳо;

б) аз тарафи хонандагон нақл кардани мазмуни мавзӯи гузашта ё қоида;

в) ба саволҳои муаллим ҷавоб додани хонандагон;

Дар таҷрибаи мактабҳо аз усули сеюм бештар истифода баранд. Масалан, барои санчиши мавзӯи «Ибора» ба хонандагон чунин саволҳо дода мешаванд:

1. Ибора чист? Ҷузъи асосӣ аз тобеъ чист? Аз худ мисолҳо оред.
2. Ҷузъи асосии ибора бо кадом ҳиссаҳои нутқ ифода мешаванд?
3. Алоқаи ҷузъҳои ибораро нишон диҳед.

Агар муаллим боварӣ ҳосил намояд, ки хонандагон таърифро аз худ намудаанд, ба иҷрои машқҳо шурӯъ мекунад. Муаллимон бояд ба ин масъала эътибори махсус диҳанд.

Баъзан муаллимон хонандагонро насанҷида бевосита ба иҷрои машқҳо оғоз мекунанд. Дар натиҷа аксарияти хонандагон машқҳоро дуруст иҷро карда наметавонанд ва муаллим маҷбур мешавад, ки қорро боздошта аз нав ба тақрори таърифҳо баргардад.

Мустақкам намудани дониш ва ҳосил кардани малака. Забони тоҷикӣ дар мактаб бо чунин роҳҳо омӯзонида мешавад: а) *шарҳи қоидаҳои грамматикӣ;*

б) *қоидаҳоро дар амалия санҷидан, яъне иҷрои машқҳо;*

в) *пайдо кунонидани малака ва маҳорат.*

Ду роҳи охирин зинаҳои омӯзиш буда, ба воситаи он дониши хонандагон мустақкам карда мешавад.

Мустақкамкунии дониши хонандагонро шартан ба ду қисм назариявӣ ва амалӣ ҷудо кардан мумкин аст. Дар мустақкамкунии назариявӣ қоидаҳои грамматикӣ ба хотир оварда шуда мустақкам карда мешаванд. Дар мустақкамкунии амалӣ бошад, ба хонандагон

ёд дода мешавад, ки қоидаҳоро дар амал ба воситаи мисолҳои грамматикӣ санҷида, малака ҳосил намоянд.

Барои мустақкамкунӣ аз чунин воситаҳо истифода бурдан мумкин аст:

Мавзӯҳои дидактикӣ барои машқ.

Муаллимони пуртаҷриба мавзӯи дидактиро алифбои омӯзиш меҳисобанд, чунки омӯзиш аз он оғоз ёфта, қоидаҳо ба воситаи он аз худ кунонида мешаванд ва бо пайдо кунонидани малака интиҳо меёбанд.

Мавзӯҳои дидактикӣ доир ба забони тоҷикӣ ғайр аз шарҳу эзоҳи қоидаҳо, инчунин таблитсаҳо, схемаҳо, расмҳо, калима, ибораҳо, ҷумлаҳои алоҳида ва матнҳои бо ҳам алоқамандро дарбар мегиранд. Роли мавзӯи дидактикӣ дар омӯзиш забони модарӣ хеле калон аст. Дар асоси таҳлили фактҳои забонӣ қоидаҳо бароварда мешаванд, қоидаҳо бо мисолҳо исбот карда шуда, ба воситаи усулҳои омӯзиш дар амал қорӣ карда мешаванд. Дар натиҷаи он оғишта-оғишта хонандагон малақаҳои нутқ пайдо мекунанд.

Ҷӣ хеле ки мебинем, асоси омӯзиши забон бо мавзӯҳои дидактикӣ ва дуруст истифода кардани он алоқманд аст.

Намудҳои асосии мавзӯи дидактикӣ дар инкишофи малакаи нутқи хонандагон калима, ҷумла ва матнҳои ба ҳам алоқаманд мебошанд. Мавзӯи дидактикӣ ба талаботи умумидидактикӣ ва методӣ бояд ҷавоб дода тавонад. Масалан, фанни педагогика талаб мекунад, ки мавзӯи дидактикӣ бояд пурмазмун, ба синну соли хонандагон мувофиқ бошад, шавқу ҳаваси онҳоро нисбат ба фанни забон зиёд намояд ва дар айни ҳол хусусияти тарбиявӣ низ дошта бошад. Методикаи таълими забони тоҷикӣ, ҳам ин талаботро ба назар гирифта, дар навбати худ боз ҳалли чунин масъалаҳоро ба миён мегузорад:

1. Маълум аст, ки воситаи асосии омӯзиши забони тоҷикӣ мавзӯи забон аст, бинобар он вай ҳамаи тарафҳои мавзӯи омӯхташавандаро дарбар гирад. Аз ин ҷиҳат ба интиҳоби мавзӯи дидактикӣ диққати махсус дода шавад. Вай чунон интиҳоб карда шавад, ки як ҳодисаи забонӣ ба воситаи он шарҳу эзоҳи худро ёфта тавонад.

2. Хонандагон ҳодисаҳои забониро ҳар хел аз худ менамоянд. Баъзе аз онҳо мавзӯҳои забонро ба осонӣ ва тез як гурӯҳашон бо

мушкилӣ ва оҳиста аз худ мекунанд. Масалан, агар дар таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст ҷумлаи содда дутаркиба оварда шуда бошад, онро бо тезӣ хонандагон мефаҳманд ва аз худ мекунанд, агар ҷумлаҳои соддаи яктаркиба бе шахс ё номуайяншахс дошта бошад, бо мушкилӣ аз худ мекунанд. Мавзӯи дидактикӣ услубан дуруст, фаҳмо бошад ва дар мустаҳкамкунии қоидаҳо роли муҳим бозида тавонад.

3. Мавзӯи дидактикӣ бояд хусусияти пайдарҳамиро дарбар гирад. Ғайр аз ин, мавзӯи дидактикӣ характери эҷодӣ, аз худ сохтан, худ мисол ёфтан ва хусусияти таҳлили фонетикӣ, грамматикиро дошта бошад. Ин талабот бо мақсади дар хонандагон мустаҳкам намудани дониш ва ҳосил кардани малакаҳо ба миён гузошта шудааст.

Супориши вазифаи хонагӣ.

Дар дарсҳои баёни мавзӯи нав хонандагон қоидаҳоро аз худ мекунанд ва малакаҳои аввалин ҳосил менамоянд. Баъд дар назди муаллимони вазифаи дигари хеле муҳим пайдо мешавад, ки он дар хонандагон ҳосил кунонидани малакаи нутқи устувор мебошад. Иҷрои он бо муваффақияти ин кор бе супориши иловагӣ, яъне вазифаи хонагӣ номумкин аст. Сониян, барои он ки хонанда ба нутқи дурусти бехато ҳосил шавад, ба вай лозим аст, ки машқҳои зиёдеро бо мақсади муайян иҷро намояд ва асарҳои бадеӣ хонад. Ба нутқи дурусти бехато соҳиб шудан чараёни дуру дароз ва мушкил мебошад. Вай яку якбора, бо тезӣ пайдо намешавад. Хонанда баробари омӯхтани қоидаҳои грамматикӣ ва иҷрои машқҳо дар синф бояд барои дуруст ва мустақилона аз бар кардани он мавзӯҳо ба хона низ вазифа гирад. Аз ин ҷо зарурияти супориши вазифаи хонагӣ ба миён меояд. Вазифаи хонагӣ мантиқан давоми кори синфӣ буда, мақсади асосии вай мустаҳкам намудани мавзӯи гузашта мебошад. Барои он ки вазифаи хонагӣ натиҷаи дуруст диҳад, лозим аст, ки ба талаботи зерин риоя карда шавад:

1. Муаллим барои вазифаи хонагӣ мавзӯро супорад, ки вай аҳамияти тарбиявӣ дошта бошад. Мазмуни он барои хонандагон фаҳмо ва хусусияти аналитикӣ – синтетикӣ дошта бошад. Ҳар як вазифаи хонагӣ ба пешрафти дониши хонандагон ёрӣ расонад.

2. Вазифаи хонагӣ ғайр аз қоидаи грамматикӣ, ҷиҳати амалӣ низ дошта бошад. Қисми асосии вазифаи хонагиро машқҳои дарбар

гиранд, ки дар хонандагон доир ба он мавзӯ малака ҳосил кунонида тавонанд.

3. Мавзӯи вазифаи хонагӣ чунин масъалаҳоро дарбар гирад:

- а) саволҳои контролӣ ва хусусияти такроркунӣ дошта бошад;
- б) супоришҳои характери индивидуалӣ дошта бошад;
- в) ҳаҷми кор зиёд набошад;
- г) мақсади муайян дошта бошад.

Муаллим тарзи иҷрои вазифаро ҳамчун намуна нишон дода, ба воситаи як-ду хонанда онро амалан иҷро намояд.

Схемаи тахминии дарси баёни мавзӯи нав.

1. Лаҳзаи ташкили дарс: **2-3 дақиқа.**
 2. Пурсиши вазифаи хонагӣ, эълон кардани мавзӯи нав, тайёрӣ ба баёни мавзӯи нав, хулосабарорӣ аз дарси гузашта ва алоқаманд кардани он ба дарси нав: **10-12 дақиқа.**
 3. Лаҳзаи баён ва таҳлили мавзӯи нав (нуқтаи кулминатсионии дарс): **5-10 дақиқа.**
 4. Лаҳзаи кори мустақилонаи хонандагон ё мустаҳкамкунӣ: **10-15 дақиқа.**
 5. Лаҳзаи тафтиши дониши хонандагон ва хулосабарорӣ (шарҳи луғатҳо, терминҳо): **3-5 дақиқа.**
 6. Баҳогузорӣ ба дониши хонандагон: **3-4 дақиқа.**
- Мавзӯи навро муаллим метавонад пас аз пурсиши вазифаи хонагӣ ё тафтиши он ва ё баъди ташкили дарс баён намояд.
- Муаллим баёни мавзӯи навро дар асоси нақшаи муайян гузаронида, аз мисолҳо баровардани қоидаи грамматикиро таъмин менамояд. Баъди баёни мавзӯи нав ба хонандагон савол дода муайян кардан мумкин аст, ки онҳо мавзӯро фаҳмиданд ё не. Баёни мавзӯи нав бо хулосаҳои илмӣ ба охир расонида мешавад.

Намунаҳо аз дарси баёни мавзӯи нав

Мавзӯи дарс: **Ҷумлаи пайрави замон**

Мақсади дарс: Ба хонандагон фаҳмонидани ҷумлаи пайрави замон ва дар нутқи ва шифоҳӣ дуруст истифода бурдани он.

Нақшаи дарс:

- I. Тайёр кардани хонандагон барои аз худ намудани мавзӯ.
 1. Пурсиши вазифаи хонагӣ.
 2. Алоқаманд кардани дарси гузашта бо нав.
 3. Фаҳмонидани мавзӯи нав.
 4. Таҳлили мисолҳо доир ба мавзӯ.
- II. Кор бо мавзӯи нав.
 1. Аз тарафи хонандагон мустақилона хондани китоби дарсӣ.
 2. Саволу ҷавоб доир ба мазмунӣ чизи хондашуда.
 3. Ба сарҷумла ёфтани ҷумлаи пайрав ва ба ҷумлаи пайрав ёфтани сарҷумла.
 4. Таҳлили ҷумлаҳо.
 5. Хулосаҳо.
- III. Мустақамкунии мавзӯи омӯхташуда.
 1. Бо пайвандҳои ҷумлаи пайрави ҳоли замон ба тарзи хаттӣ ҷумла сохтан.
 2. Байтбарак бо мақсади ёфтани ҷумлаи пайрави ҳоли замон.
- IV. Баҳогузорӣ ба дониш. Супориши вазифаи хонагӣ.
- V. Ҷамъбасти дарс.

Рафти дарс:

1. Муаллима диққати хонандагонро ба дарс ҷалб намуда, ба тахтаи синф асбоби аёниро, ки пешакӣ тайёр карда омада аст, овехт:

Ҳангоме ки расми ҳамшаҳриамонро дар қатори пешқадамони истеҳсолот мебинем, моро хурсандӣ ва ҳаяҷон фаро мегирад.

Чӣ хеле ки мебинем, ин ҷумла аҳамияти тарбиявӣ дорад. Аввал ҷумларо хонандагон бо оҳанги буро хонданд, баъд як хонанда ҷумларо дар асоси гуфтаи муаллим таҳлил намуд. Таҳлил аз ҷудо кардани ҳудуди ҷумлаҳои содда оғоз ёфт. Таҳлили ҷумлаи содда аз се ҷиҳат гузаронида шуд.

- A. Муайян кардани мазмун ва оҳанги талаффузи ҷумла.
- B. Яктаркиба ё дутаркиба будани ҷумлаи содда.

- B. Таҳлили сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла.

Ҳамаи ин кор ба тарзи дахонӣ бо тезӣ иҷро карда шуд.

2. Баъди он ки хонандагон ҷумлаҳои соддаи дар таркиби ҷумлаи мураккаб бударо аз се ҷиҳат таҳлил намуданд, муаллим бо роҳи саволу ҷавоб сарҷумла ва ҷумлаи пайрави ҷумлаҳои болоиро муайян намуда, аз рӯи мисолҳо қоидаи грамматикӣ баровард.

3. Мисолҳои асбоби аёниро хонандагон бо тезӣ навишта гирифтаанд. Муаллим ба хонандагон фармуд, ки таърифи ҷумлаи пайрави ҳоли замонро аз китоби дарсӣ мустақилона хонда бароянд. Баъд қоидаи грамматикиро такрор карда, пайвандҳои ҷумлаи пайрави ҳоли замонро нишон доданд.

4. Дар тахтаи синф пайвандҳои ҷумлаи пайрави ҳоли замон, ки дар ҷадвал хеле зебо навишта шудааст, овехта шуд. Муаллим ба хонандагон фармуд, ки ба воситаи ин пайвандҳо ҳар кадоме дутогӣ ҷумлаи мураккаб нависанд, ки дар таркибаш ҷумлаи пайрави ҳоли замон бошад.

Баъди навиштани ҷумлаҳо онро 2-3 нафар талабагон хонда таҳлил намуданд.

5. Муаллим бо ҷунин савол ба хонандагон муроҷиат намуд. Канӣ, ки аз ашъори ин ё он шоир шеър меғӯяд, ки дар он ҷумлаи пайрави ҳоли замон бошад?

6. Баъд муаллима ба хонандагон варақаҳои грамматикӣ супорид. То тайёр шудани онҳо аз дигарон таърифи ҷумлаи пайрави замонро пурсид. Хонандагон ба саволҳои варақа ҷавобҳои пурра доранд. Хонандагоне, ки хатогӣ содир менамуданд, аз тарафи хонандагони дигар бо ёрии муаллима ислоҳ карда мешуданд.

7. Пеш аз супориши вазифаи хонагӣ муаллим ба ҷавобҳои хонандагон баҳо гузошт.

8. Дар охир дарс ҷамъбаст карда шуда, баъзе терминҳо боз аз тарафи муаллим шарҳ дода шуданд.

9. Супориши вазифаи хонагӣ.

Намунаи дарси баёни мавзӯи нав аз қисми морфология дар синфи V

Мавзӯ: Сифат.

Мақсади дарс: Ба хонандагон фаҳмонидани мазмун ва аломатҳои грамматикӣ сифат. Бой гардонидани лексикаи хонандагон. Пайдо кунонидани малака.

Нақшаи дарс:

I. Тайёр кардани хонандагон барои аз худ намудани мавзӯ.

1. Пурсиши вазифаи хонагӣ.
2. Алоқаманд кардани дарси гузашта бо нав.
3. Фаҳмонидани мавзӯи нав.
4. Таҳлили мисолҳо доир ба мавзӯ.

II. Кор бо мавзӯи нав.

1. Аз тарафи хонандагон мустақилона хондани китоби дарсӣ.
2. Саволу ҷавоб доир ба мазмунӣ чизи хондашуда.
3. Ба сарҷумла ёфтани ҷумлаи пайрав ва ба ҷумлаи пайрав ёфтани сарҷумла.

4. Таҳлили ҷумлаҳо.

5. Хулосаҳо.

III. Мустақкамкунии мавзӯи омӯхташуда

1. Бо пайвандакҳои ҷумлаи пайрави ҳоли замон ба тарзи хаттӣ ҷумла сохтан.

2. Байтбарак бо мақсади ёфтани ҷумлаи пайрави ҳоли замон.

IV. Баҳогузорӣ ба дониш. Супориши вазифаи хонагӣ.

V. Ҷамъбасти дарс.

Рафти дарс:

1. Муаллима диққати хонандагонро ба дарс ҷалб намуда, ба тахтаи синф асбоби аёниро, ки пешакӣ тайёр карда омада аст, овехт:

Ҳангоме ки расми ҳамшаҳриамонро дар қатори пешқадамони истеҳсолот мебинем, моро хурсандӣ ва ҳаяҷон фаро мегирад.

Чӣ хеле ки мебинем, ин ҷумла аҳамияти тарбиявӣ дорад. Аввал ҷумларо хонандагон бо оҳанги буро хонданд, баъд як хонанда ҷумларо дар асоси гуфтаи муаллим таҳлил намуд. Таҳлил аз ҷудо кардани ҳудуди ҷумлаҳои содда оғоз ёфт. Таҳлили ҷумлаи содда аз се ҷиҳат гузаронида шуд.

А. Муайян кардани мазмун ва оҳанги талаффузи ҷумла.

Б. Яктаркиба ё дутаркиба будани ҷумлаи содда.

В. Таҳлили сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла.

Ҳамаи ин кор ба тарзи дахонӣ бо тезӣ иҷро карда шуд.

2. Баъди он ки хонандагон ҷумлаҳои соддаи дар таркиби ҷумлаи мураккаб бударо аз се ҷиҳат таҳлил намуданд, муаллим бо роҳи саволу ҷавоб сарҷумла ва ҷумлаи пайрави ҷумлаҳои болоиро муайян намуда, аз рӯи мисолҳо қоидаи грамматикӣ баровард.

3. Мисолҳои асбоби аёниро хонандагон бо тезӣ навишта гирифтаанд. Муаллим ба хонандагон фармуд, ки таърифи ҷумлаи пайрави ҳоли замонро аз китоби дарсӣ мустақилона хонда бароянд. Баъд қоидаи грамматикиро такрор карда, пайвандакҳои ҷумлаи пайрави ҳоли замонро нишон доданд.

4. Дар тахтаи синф пайвандакҳои ҷумлаи пайрави ҳоли замон, ки дар ҷадвал хеле зебо навишта шудааст, овехта шуд. Муаллим ба хонандагон фармуд, ки ба воситаи ин пайвандакҳо ҳар кадоме дутогӣ ҷумлаи мураккаб нависанд, ки дар таркибаш ҷумлаи пайрави ҳоли замон бошад.

Баъди навиштани ҷумлаҳо онро 2-3 нафар талабагон хонда таҳлил намуданд.

5. Муаллим бо чунин савол ба хонандагон муроҷиат намуд. Кай, ки аз ашъори ин ё он шоир шеър мегуянд, ки дар он ҷумлаи пайрави ҳоли замон бошад?

6. Баъд муаллима ба хонандагон варақаҳои грамматикӣ супорид. То тайёр шудани онҳо аз дигарон таърифи ҷумлаи пайрави замонро пурсид. Хонандагон ба саволҳои варақа ҷавобҳои пурра доранд. Хонандагоне, ки хатогӣ содир менамуданд, аз тарафи хонандагони дигар бо ёрии муаллима ислоҳ карда мешуданд.

7. Пеш аз супориши вазифаи хонагӣ муаллим ба ҷавобҳои хонандагон баҳо гузошт.

8. Дар охир дарс ҷамъбаст карда шуда, баъзе терминҳо боз аз тарафи муаллим шарҳ дода шуданд.

9. Супориши вазифаи хонагӣ.

Намунаи дарси баёни мавзӯи нав аз қисми морфология дар синфи V

Мавзӯ: Сифат.

Мақсади дарс: Ба хонандагон фаҳмонидани мазмун ва аломатҳои грамматикӣ сифат. Бой гардонидани лексикаи хонандагон. Пайдо кунидани малака.

Накшаи дарс:

1. Баёддории мавзӯҳои пешомӯхта аз тарафи хонандагон.
2. Фаҳмонидани мазмуни калимаҳои «сифат» ва «аломат».
3. Шарҳ додани аломатҳои сифат.

Кор бо мавзӯи нав:

1. Саволу ҷавоб доир ба мавзӯи баён кардашуда.
2. Ба қисмҳои додашуда ёфтани сифат ва сохтани ибораи

ҷумлаҳо.

3. Таҳлили сифатҳо.
4. Хулосаҳо ва шарҳи терминҳо.

Кори мустақилонаи хонандагон:

1. Гузаронидани диктанти эҷодӣ.
2. Таҳлили куллии морфологӣ.
3. Супориши вазифаи хонагӣ.

Рафти дарс:

I. Пеш аз мавзӯи нав муаллим ба хонандагон гуфт, ки шумоён дар синфҳои сеюм ва чорум доир ба сифат баъзе маълумотҳо гирифта будед. Кай, ба хотир оред, сифат чист?

Хонандагон қоидаи сифатро гуфта мисолҳо оварданд.

II. Муаллим гуфтаҳои хонандагонро ҷамъбаст намуда, аз рӯи мисолҳои пешакӣ дар тахта навиштааш ба талабагон саволҳо дод:

1. Кадом ҳиссаҳои нутқро медонед?
2. Аз иборати «гули сурх» сифаташро ёбед.

3. **Хонаи калон, хонаи ҷӯбин, одами доно** - дар ин ибораҳо сифатҳо кадом аломати предмети ифода кардаанд?

III. Калимаҳоро, ки аломати предмети ифода менамоянд, кадом ҳиссаи нутқ мегӯем?

Пас фармуд: ба дафтаратон номи мавзӯро нависед. Сонӣ, китобатонро кушода, мавзӯро хонед, барои ба саволҳо ҷавоб додан тайёр шавед.

IV. а) Хонандагон мустақилона таърифи сифатро хонданд.

б) Ба саволҳои зерини муаллим ҷавоб гардонданд:

Барои чӣ сифат беиштар бо исми яқоя меояд?

Шумо кадом аломатҳои сифатро медонед?

Дар ҷумла сифат ба кадом вазифаҳо меояд?

Хонандагон ба саволҳои муаллим мувофиқи фаҳмишашон ҷавоб мегардонанд, агар аз ӯҳдаи ҷавоб набароянд, ё нопурра шарҳ диҳанд, муаллим ёрӣ мерасонад.

в) Супориш:

Ба калимаҳои додашуда сифатҳои мувофиқ ёбед:

гул (сурх, сафед, зард)

хона (калон, зебо, баланд)

чаши (сиёҳ, зебо, кабуд)

Бо ин калимаҳо ибораҳо созад. Нишонаҳои предметҳоро муайян карда, ба сифатҳо савол гузored.

г) Ҷумлаҳои дар таблица бударо нависед ва ба зерини сифатҳояшон хат кашида, вазифаи синтаксиснашро муайян намоед.

1. Ба одами доно як ишорат бас аст.

2. Ҳаво имрӯз соф ва беғубор мебошад.

Акнун хулосаҳо бароред. Сифат чиро ифода мекардааст? Сифат ба кадом саволҳо ҷавоб мешудааст? (Хонандагон бо ёрии муаллим хулоса мебароранд).

Муаллим калимаҳои *хонанда, хона, синф, китоб*ро дикта карда мефармояд, ки хонандагон ба онҳо сифатҳои муносиб гузоранд. Масалан, *хонандаи ҷасур, далер, аълоҷӣ* ва ғайра. Баъди иҷро кори фронталӣ тафтиш карда мешавад.

6. Супориши вазифаи хонагӣ. Фасли баҳорро чунон тасвир кунед, ки дар ҷумлаҳои навишташон сифатҳо бошанд.

7. Ҷамъбаст ва натиҷаи дарс.

Аз дарси имрӯза дар бораи сифат чизи нав ёд гирифтед?

Баъзе хонандагон мувофиқи фаҳмишашон нақл мекунанд ва муаллим дарсро ҷамъбаст менамояд.

МАВЗӢИ 6: ДАРСИ МУСТАҲКАМ НАМУДАНИ ДОНИШ ВА ИНКИШОФИ МАЛАКА

Нақша:

1. Характери супоришҳо дар дарсҳои мустаҳкамкунӣ.
2. Сохти дарси мустаҳкамкунӣ.
3. Бахотирорӣ ё такрори дониш дар дарсҳои мустаҳкамкунӣ.
4. Намудҳои асосии машқҳо.
5. Инкишофи нутқи хонандагон.

Дар машғулиятҳои забони модарӣ баъди баёни мавзӯи нав одатан муаллимон онро ба воситаи қорҳои гуногуншакли хаттӣ ва даҳонӣ мустаҳкам менамоянд. Ин намуди мустаҳкамкунӣ дар ҳар як дарс баъди баёни мавзӯи нав гузаронида мешавад ва онро лаҳзаи мустаҳкамкунӣ меноманд.

Мувофиқи талаботи методӣ барои ҳартарафа мустаҳкам намудани донишҳои ғирифташуда дарсҳои мустаҳкамкунӣ махсус низ мавҷуданд.

Дар дарси мустаҳкамкунӣ дониш ва инкишофи малака якҷанд мавзӯҳои гузашта мустаҳкам карда мешаванд. Ин хели дарс аз типи дарси баёни мавзӯи нав ҳам аз рӯи сохт ва ҳам аз рӯи мундариҷа фарқ мекунад. Агар дар дарси баёни мавзӯи нав нуқтаи кулминасионӣ дарс баёни мавзӯи нав ва фаҳмонидани он бошад дар ин типи дарс иҷрои машқҳо нуқтаи кулминатсионӣ ҳисобида мешавад.

Хусусияти характерноки дарси мустаҳкамкунӣ дониш аз он иборат аст, ки дар он диққати хонандагон ба ҳамаи қисмҳои дарс баробар тақсим карда мешавад. Дар дарсҳои мустаҳкамкунӣ ба воситаи машқҳо, варақаҳои грамматикӣ, саволномаҳо ва мисолҳои гуногун, қоидаҳои грамматикӣ мустаҳкам карда мешавад. Дар натиҷаи иҷрои машқҳои гуногун оғиста-оғиста хонандагон доир ба ин ё он қоидаи грамматикӣ малака ҳосил мекунанд. Ба ҳамин тариқ, қоидаву қонунҳои грамматикӣ фонетикӣ дар хотир нигоҳ дошта шуда амалиёти хонандагон мустаҳкам мешаванд.

Мақсади дарсҳои мустаҳкамкунӣ ба воситаи мисол ва машқҳои гуногун дар амал татбиқ намудан ва чуқур аз худ кунонидани қоидаю қонун ва категорияҳои грамматикӣ забон мебошад. Қайд кардан зарур аст, ки хонандагон дар зарфи як соат ҳамаи қоидаҳои грамматикӣ такрор карда наметавонанд. Бинобар он барои мустаҳкам кардани қоидаҳои грамматикӣ якҷанд дарсҳои мустаҳкамкунӣ гузаронида мешаванд. Барои он ки дарсҳои мустаҳкамкунӣ бомуваффақият гузаранд, муаллим бояд пешакӣ муайян кунад, ки дар синф барои мустаҳкамкунӣ ин ё он қоида чӣ хел супоришҳо додан лозим аст. Дар иҷрои онҳо чӣ қадар вақт сарф мешавад, чӣ гуна ва бо кадом тарзҳо иҷро карда мешаванд. Маълум, ки дар рафти таълим қисме аз супоришҳоро ба ниҳоят қисми сеюмро ба тарзи индивидуалӣ ба хонандагон ҷудогона додан мумкин аст. Бо ҳамин мақсад дар дарсҳои забони модарӣ аз варақаҳои грамматикӣ истифода мебаранд.

Дар дарсҳои мустаҳкамкунӣ дониш қори мустақилонаи хонандагон қисми зиёди дарсро ташкил мекунад. Муаллим бояд ҳангоми иҷрои машқҳо синфро давр зада, ба сифати иҷрои супоришҳо назорат кунад ва агар лозим ояд ба хонандагон ёрӣ расонад. Агар ғалати умумии хонандагон мушоҳида шавад, синфро аз қор муваққатан боздошта, он камбудихоро бартараф намояд ва тарзи иҷрои онро ба хонандагон фаҳмонад. Аз ин рӯ ба ин қисми дарс, яъне ба қори мустақилонаи хонандагон тахминан 20-25 дақиқа вақт ҷудо карда мешавад.

Дар дарси мустаҳкамкунӣ ташкил ва иҷрои машқҳо роли муҳим мебошад. Машқҳо вобаста ба қоидаҳои грамматикӣ ва дараҷаи дониши хонандагон интиҳоб карда мешаванд. Аз муаллим талаб карда мешавад, ки ба системанокии машқҳо диққати махсус диҳад. Ҳар як машқ мақсади муайян ва мазмунӣ гуногун дошта бошад. Яке аз талаботи асосии дарсҳои мустаҳкамкунӣ дониш баҳисобгирии қор бо калимаҳо, ҷумлаҳо ва нутқи ба ҳам алоқаманд аст. Ин чунин маъно дорад, ки муаллим машқҳоеро интиҳоб намояд, ки онҳо ҳам дар инкишофи таркиби луғавии хонандагон, ҳам дар инкишофи нутқи хаттӣ ва шифоҳии онҳо роли муҳим бозанд.

Аз рӯи характери супоришҳо, ки дар дарсҳои мустаҳкамкунӣ иҷро карда мешаванд, машқҳоро ба чунин хелҳо ҷудо кардан мумкин аст:

1. Машқҳо доир ба чудо намудани ин ё он категорияҳои грамматикӣ, калимаҳо ва орфограммаҳо аз матнҳои бо ҳам алоқаманд ё ҷумлаҳои ҷудогона. Мақсади ин гуна машқҳо ёфтани категорияҳои грамматикӣ, хондан ва талаффуз кардани онҳо мебошад. Ин гуна машқҳоро метавонад ҳуди муаллим тартиб диҳад ва ё аз адабиёти бадиею публисистӣ интиҳоб намояд.

Ҳангоми иҷрои машқҳо чизи асосӣ ба ёд овардани қоидаҳои грамматикӣ аст. Агар талаба қоидаҳоро надонад, вай категорияҳои грамматикӣ, калимаҳо ва орфограммаҳоро ҷудо карда наметавонад.

2. Таҳлили грамматикӣ ҳамчун як намуди бехтарини машқ дар дарсҳои мустақамкунӣ ҷои махсусро ишғол мекунад. Хусусан, таҳлили грамматикӣ кулӣ (пурра) ва ҷузъӣ (нопурра), инчунин таҳлили интиҳобӣ барои мустақам кардани донишҳои назариявии хонандагон аҳамияти калон дорад.

3. Машқҳо доир ба гузаштани ҳарфҳо, ҳичоҳо, калимаҳо ибораҳо ва аломатҳои китобӣ дар ҷумлаҳо. Ин намуди машқҳо дар инкишофи фикри эҷодии хонандагон роли муҳим мебозанд.

4. Намуди дигари машқҳо аз нав сохтан ё дигар кардани ҷумлаҳо, иваз кардани як ҷумла бо ҷумлаи дигар, калима ва ибора бо калимаи дигар мебошад. Хонандагон ин гуна машқҳоро иҷро намуда, аз як тараф, қоидаҳои грамматикиро мустақам намоёнд, аз тарафи дигар, нутқи хатгӣ ва шифоҳиашонро инкишоф медиҳанд. Муаллим метавонад ин гуна машқҳоро аз китоби дарсӣ, аз «Адабиёти тоҷик», аз газетаҳо, маҷаллаҳо ва луғатҳои интиҳоб намояд.

5. Намуди дигари машқҳо аз калима ва ибораҳои ҷумла сохтан ва ба саволҳои ҷавоб гардонидан мебошад. Аз калимаҳои додашуда ибора ва аз ибора ҷумлаҳо сохтан аз хонандагон дониши ҷуқур талаб мекунад. Муаллим бояд ба услуби ҷумлаҳои тартибдодаи хонандагон диққати махсус диҳад.

6. Хелҳои гуногуни диктантҳои таълимӣ ҳамчун намуди машқҳо дар мустақамкунӣ қоидаҳои грамматикӣ ва малакаҳои дурустнависӣ ҷои махсусро ишғол менамоянд. Вақти навишт ва иҷрои диктантҳои таълимӣ хонандагон на фақат ба тарзи дурустнависии калимаҳо, балки ба иҷрои супоришоти грамматикӣ низ аҳамият медиҳанд.

7. Аз рӯи расмҳо ва калимаҳо навиштани иншо ба мақсади мустақам кардани мавзӯи омӯхташуда, ҳамчун намуди машқ дар инкишофи фикри эҷодии хонандагон роли муҳим мебозад.

8. Машқҳои ислоҳкунӣ доир ба ҷизҳои ғалат навишташуда ва ғайра.

Намудҳои гуногуни машқҳои дар боло нишондодаро дар дарсҳои мустақамкунӣ вобаста ба синну соли хонандагон, дараҷаи тайёрии онҳо дар мавридҳои зарурӣ гузаронидан мумкин аст. Муаллим бояд ба натиҷаи иҷрои машқҳо диққати махсус диҳад, то ки хонандагон машқҳоро нопурра, саросарӣ иҷро накунад. Вақти кор кардани машқҳо хонандагон бо кадом мақсад иҷро намудани онро бояд фаҳманд, дар ҳалли он аз кадом таърифи грамматикӣ истифода карданро донанд ва муаллим ба онҳо кӯмак расонад.

Дар таърихи забони модарӣ баъзан машқҳои дучор мешаванд, ки онҳо ду ё зиёда супоришҳо доранд.

Мувофиқи қоидаҳои дидактикӣ хонандагон аввал машқҳои оддӣ, фаҳморо иҷро мекунад ва охира-охира супориши машқҳои мушқилтар мешавад. Ба ин масъала ҳам муаллимон бояд эътибор диҳанд.

Сохти дарси мустақамкунӣ.

Нуктаи асосии дарси мустақамкунӣ ҷиҳати амалии он мебошад. Дар маркази сохти дарси мазкур машқҳо ва иҷрои онҳо меистанд. Сохти ин дарс аз чунин лаҳзаҳо иборат аст:

1. Бахотирории донишҳои грамматикӣ, яъне қоидаҳои грамматикӣ.

2. Инкишофи малака доир ба мавзӯҳо (машқҳо).

3. Хулоса ва ҷамъбасти дарс.

4. Вазифаи ҳонагӣ ва супориши он.

Бахотирорӣ ё тақрори дониш.

Барои он ки дарсҳои мустақамкунӣ бомуваффақият гузаранд ва натиҷаҳои дилхоҳ диҳанд, хонандагонро ба он тайёр намудан даркор аст. Барои ин муаллим ба хонандагон пешакӣ дар бораи ин дарс хабар дода, ҳонда омадани мавзӯҳо ва қоидаҳои имлоро муайян менамояд.

Дар ибтидои дарси мустақамкунӣ муаллим ба хонандагон аз мавзӯҳои ҳонда омадашон супоришҳои медиҳад.

Ин супоришҳо бояд чунин ҷизҳоро дарбар гиранд:

а) саволномаҳо барои худтафтишкунӣ;

б) иҷрои машқҳои нисбатан хурд.

Агар дарси оянда мустаҳкамкунӣ оид ба мавзӯи
«Сифати феълӣ» бошад, чунин саволҳо тайёр карда мешавад.

1. Сифат чист?
2. Феъл чист? Мисолҳо оред.
3. Сифати феълӣ чист?

Ин саволномаҳо хонандагонро маҷбур менамояд, ки мавзӯро ба тарзи механикӣ, қориёна аз худ накарда, ба ҷиҳатҳои асосии мавзӯ диққати махсус диҳанд.

Барои он ки хонандагон ба ин типи дарс ҷартарафа тайёр шаванд, бояд дар саршавии дарс чунин машқҳо ро иҷро намояд: мисолҳои дар китоби дарсӣ бударо бо мисолҳои худ иваз намоянд, семаи ҷумларо кашанд, аломатҳои китобатишро гузоранд.

Санҷиши пешакӣ рафти корро як дараҷа дар дарс муайян мекунад. Агар дар санҷиши пешакӣ маълум гардад, ки хонандагон мавзӯро дуруст намедонанд, муаллим бояд мавзӯро аз нав фаҳмонад ва агар мавзӯро донанд, бевосита ба иҷрои машқҳо гузаштанишон беҳтар аст.

Инкишофи малакаи доир ба мавзӯҳои дарси мустаҳкамкунӣ лаҳзаҳои хеле муҳим ва зиёд дорад. Ин он маъноро дорад, ки дар дарси мустаҳкамкунӣ кор бо материалҳои дидактикӣ ва методӣ хеле мушкул аст. Дар ин дарс муаллим бояд дараҷаи мустақилияти хонандагонро низ ба ҳисоб гирад. Хонандагон қоидаҳои хондагиашонро дар ин дарс мустақилона дар амал месанҷанд, мустаҳкам мекунад ва онро аз худ карда, малакаи ҳосил мекунад. Бо ибораи дигар хонандагон дар дарси мустаҳкамкунӣ донишҳои дар дарси баёни мавзӯи нав гирифтаашонро боз ҳам инкишоф медиҳанд ва бо ин роҳ нутқашон тараққӣ мекунад.

Мақсад аз омӯختани забон ва қоидаҳои грамматикӣ он аст, ки онҳоро хонандагон амалан дар нутқ истифода баранд, калима, ибора ва ҷумлаҳоро дар мавридаш бемушкӣ кор фармоянд. Ин кор танҳо ба воситаи машқҳои зиёд ҳал карда мешавад.

Ба системаи машқҳо худ машқҳо ва қоидаҳои грамматикӣ, ки тавассути он хонанда дониш мегирад ва малакаи ҳосил мекунад, дохил мешавад.

Мавзӯи дидактикӣ дар ин дарс роли муҳим мебозад ва он бояд ба чунин талаботи иловагӣ ва махсус ҷавоб дода тавонад:

1. Мавзӯи дидактикӣ қизи нав бошад ва дар дарсҳои пешина истифода нашуда бошад. Талаботи методӣ ҳам он аст, ки дар ҳар як дарс фактҳои грамматикӣ иваз ва нав карда шаванд.

2. Мавзӯи дидактикӣ андак мушкул бошад, барои он ки хонандагон малакаи нутқашонро боз ҳам инкишоф диҳанд, дар вақти иҷро аз машқҳои мушкултар истифода баранд.

3. Мавзӯи дидактикӣ пурра ва ҳарҳела бошад.

Дар ин типи дарс аз чунин намунаҳои машқ истифода кардан мумкин аст:

Намудҳои асосии машқҳо									
Машқи даҳонӣ			Машқи омехта				Машқи хаттӣ		
Ҷавобҳо	Ҷудо намудани ҷизи хондашуда дар нутқ	Баёни фактҳои забонӣ	Баёни ҷизи навишташуда	Шарҳидӣ	Тартиб додани таблитса ва схемаҳо	Қор доир ба калима-созӣ ва ҷумласозӣ	Рӯбардоркунӣ	Навиштани мисолҳо аз китоби бадеӣ	Қорҳои эҷодӣ
Инкишофи нутқи хонандагон									

Албатта, дар як дарс муаллим аз ҳамаи ин машқҳо истифода карда наметавонад.

Дар як соати дарси мустаҳкамкунӣ чунин машқҳо ро иҷро кардан мумкин аст:

1. Ба саволҳо ҷавоб додан.
2. Иваз намудани мисолҳо дар таблитса.
3. Гузаронидани диктанти интиҳобӣ.
4. Гузоштани ҳарфҳои партофташуда дар калима ва ибораҳо.

5. Кор бо калимасозӣ, ҷумласозӣ ва ғайраҳо.

Хулоса ва ҷамъбасти дарс.

Лаҳзаи дигари ин типи дарс ҷамъбаст намудани он мебошад. Муаллим баъди иҷрои машқҳо дарсро ҷамъбаст мекунад.

Муаллим муваффақияту норасоииҳои ин дарсро қайд намуда, минбаъд ба кадом масъалаҳо эътибор додан, кадом қоидаҳоро такрор намудан, бо кадом хонанда дар болои ҷӣ кор кардан ва ғайраро фикр мекунад. Хулосаи муаллим аз ин дарс ҷӣ гуна аст, баён карда мешавад.

Дар ин лаҳза супориш ба тарзи дахонӣ ва хаттӣ ҳар карда мешавад.

Баҳогузори ба дониш (2-3 дақиқа).

Супориши вазифаи хонагӣ ва фаҳмонидани он (2-4 дақиқа)

Хотимаи дарс ва ҷамъбасткунӣ (2-3 дақиқа)

Савол ва супоришот:

1. Дар бораи сохти дарси мустаҳкамкунӣ маълумот диҳед.
2. Чаро характери супоришҳо дар дарсҳои мустаҳкамкунӣ гуногун аст?
3. Аҳамияти дарси мустаҳкам намудани дониш ва инкишофи малакаҳо дар чист?
4. Кадом намудҳои машқҳо дар дарси мустаҳкамкунӣ аҳамиятноктар аст?

МАВЗӢИ 7: ДАРСИ ТАКРОР

Накша:

1. Хелҳои дарси такрор дар таълими забони модарӣ.
2. Такрори муқаддимаӣ ё аввалисолӣ.
3. Такрори ҷамъбасткунӣ.
4. Такрори хулосакунонда ё ҷоракӣ дар таълими забони модарӣ.

Баъди он ки якҷанд мавзӯҳо мувофиқи барномаи давлатӣ гузаронида мустаҳкам карда шуданд, зарурати такрори онҳо ба миён меояд. Дар рафти мустаҳкамкунӣ дониши хонандагон пурра ва ҳартарафа мустаҳкам карда мешавад. Барои он ки дониши хонандагон баъди мустаҳкамкунӣ аз хотир фаромӯш нагардад, такрори он шарт ва зарур аст. Вазифаи асосии такрор таъкид намудан ва ба хотир овардани чизҳои фаромӯшуда ва бо ин роҳ аз нав мустаҳкам намудани донишҳо мебошад.

Дарси такрор бо дарси мустаҳкамкунӣ алоқаи зич дорад ва қисми таркибии дарсҳои забони модарӣ ҳисобида мешавад.

Дар байни дарси такрор ва мустаҳкамкунӣ дониш умумиятҳо дида мешаванд, ин умумиятҳо, пеш аз ҳама, ба вазифа ва сохти ин дарсҳо алоқманданд. Умумият хусусан дар иҷрои машқҳо ва пурсиши қоидаҳо мушоҳида мешавад. Ба баробари умумият дар байни ин ду типи дарс фарқият низ мавҷуд аст. Тафовут бештар дар мазмун дарс ва методҳои таълимӣ ба назар мерасад. Хусусияти асосии дарси такрор аз рӯи мазмун дар он ифода мешавад, ки барои ин дарс одатан мавзӯи хеле фаровон интихоб мекунонд, ҳол он ки дар дарси мустаҳкамкунӣ як мавзӯ ё як боб мустаҳкам карда мешавад.

Дар дарси такрор на ҳамаи тамоми мавзӯҳо, балки интихобан як ҷанбҳои онҳо такрор карда мешаванд. Дар ин типи дарс баъзе чизҳои ки дар дарсҳои пешин пурра баён карда нашудаанд, низ ба хотир оварда шуда бо мисолҳои каме мушкилтар мустаҳкам карда мешавад.

Дарси такрор аз рӯи тарзи кор ҳам аз дарси мустаҳкамкунӣ фарқ мекунад. Ҷӣ хеле ки дар боло қайд намудем, барои дарсҳои

такрор мавзӯи фаровон интиҳоб карда мешавад. Як қисми ин мавзӯҳо бо якдигар муқоиса карда шуда, дар ҳамин асос фарқи фактҳои грамматикӣ нишон дода мешавад. Масалан, дар вақти такрори ҷумлаҳои соддаи ҷидааъзо муқоиса мекунад. Аз ин ҷо дар дарси такрор принсипи асосии кор муқоисаи морфемаҳо, орфограммаҳо, категорияҳои грамматикӣ ҷумлаҳо ва ғайраҳо бо якдигар мебошад.

Маълум, ки фанни забони модарӣ дар мактаби миёна аз такрори синфҳои поёнӣ сар мешавад. Инро такрори муқаддимаӣ ё аввали соли хониш меноманд, ки барои он дар барномаи давлатӣ соатҳои махсус ҷудо карда шудааст. Масалан, дар синфи IV саршавии таҳсил бо такрори мавзӯҳои синфҳои I-III (6-соат) оғоз мегардад, ё ки синфи V бо такрори мавзӯҳои синфи IV (8-соат) сар мешавад.

Ғайр аз ин, дар ҳар як дарс вазифаи хонагӣ такрор карда пурсида мешавад, вобаста ба ин баъзе мавзӯҳои дигар ҳам баъзан такрор карда мешавад, ки инро лаҳзаи пурсиши вазифаи хонагӣ мегӯянд.

Вақти мавзӯи нав ё ҳангоми иҷрои машқҳо низ такрори мавзӯҳои гузашта гузаронида мешавад. Масалан, омӯхтани қоидаи сифати феълӣ муаллимро водор менамояд, ки аз хонандагон қоидаи сифат ва феълро пурсад. Ин гуна такрори мавзӯҳоро такрори ба ҳам алоқаманд меноманд. Дар рафти таълим такрори ҷамъбасти аҳамияти муҳим дорад, ки он дар охири мавзӯҳо, қисмҳо ва бобҳо гузаронида мешавад. Ин гуна такрорро дар охири сол ҳам мегузаронанд ва барои он дар программа соатҳои муайян дода шудааст. Ҳамин тавр, такрор дар аввали соли хониш, такрори мавзӯгӣ такрори чорякӣ, такрори нимсоли ва солона мешавад, ки ҳар кадоме хусусияти хос доранд.

Такрори хулосакунада ё чорякӣ дар таълими забони модарӣ яке аз ҷойҳои асосиро ишғол мекунад. Дар ин типии такрор ба тарзи гузориши савол эътибори махсус дода мешавад. Саволҳо хонандагонро барои аз мавзӯ хулоса баровардан водор менамоянд. Масалан, дар мавзӯи «Сифат» муаллим пешакӣ чунин саволҳо тартиб медиҳад:

1. Сифат кадом нишонаҳои грамматикӣ дорад?
2. Сифатро аз исм чӣ хел фарқ мекунад?
3. Фарқи сифати аслиро аз нисбии муайян кунед.
4. Сифат дар ҷумла ба кадом вазифаҳо меояд?

Ин гуна саволҳо дониши доштаи хонандагонро ҷамъ намуда, мавзӯ бо усули нав ба ёд оварда мешавад. Бо муваффақият гузаронидани ин дарс аз муаллим ва хонандагон тайёрии ҳартарафа талаб менамояд. Муаллим бояд саволҳоро тартиб дода, пешакӣ ба хонандагон фармояд, ки вобаста ба савол фалон мавзӯҳо ва бобҳо хонда оянд.

МАВЗЎИ 8: ДАРСИ САНЧИШИ ДОНИШ ВА МАЛАКА

Нақша:

1. Аҳамияти дарси санчиши дониш ва малака дар таълими забони модарӣ.
2. Дарси кори контролӣ ва аҳамияти он.
3. Навъи кори контролӣ аз ҷиҳати мазмун.
 - а) ҷавобҳои хаттӣ ба саволҳо;
 - б) таҳлили грамматикӣ хаттӣ ва имловӣ.
4. Дарси диктанти контролӣ.
5. Таҳлили грамматикӣ хаттӣ.
6. Миқдори калимаҳои барои ҳар як синф интихоб кардашуда.

Дарси санчиши дониш ва малака ё худ контролӣ дар таълими забони модарӣ яке аз ҷойҳои муҳимро ишғол менамояд.

Барои дар таълим пешрафти умумӣ ба даст овардан муаллими забони модарӣ дарк намуда истад, ки хонандагонаш ҷиҳоро аз худ намудаанд, дар болои ҷиҳо боз бештар кор бурдан лозим аст. Бо ибораи дигар, донишу малакаи хонандагонро ҳам хаттӣ ва ҳам шифоҳӣ санҷидани муаллим зарур аст. Аз ин рӯ, зарурати гузаронидани дарсҳои санчиши дониш ва малака ба миён меояд, ки он хусусияту вазифаҳои ба худ хосе дорад.

Намудҳои асоситарини дарси контролӣ:
дарси кори контролӣ (назоратӣ), дарси диктанти контролӣ,
дарси нақли контролӣ ва дарси иншои контролӣ

Ҳар кадоми ин дарсҳо хусусияти ба худ хос доранд. Агар муаллим донишҳои имловӣ ва дараҷаи саводи хонандагонро санҷиданӣ шавад, метавонад аз дарси диктанти контролӣ истифода барад, агар нутқи пайдарҳам ва ба ҳам алоқаманди хонандагонро санҷидан хоҳад, аз дарсҳои нақл ва иншои контролӣ истифода карда метавонад.

Одатан дарси санчиши дониш ва малака баъди ба охир расонидани ягон мавзӯи калон ё боби алоҳида гузаронида мешавад. Ин типӣ дарс аз муаллим ва хонандагон тайёрии пухтаро талаб

менамояд. Хонандагон бояд пешакӣ аниқ донанд, ки кадом мавзӯҳо ва ҷоидаҳои имлоро хонда оянд. Мо дар зер дар хусуси дарсҳои кори контролӣ ва диктанти контролӣ маълумот медиҳем.

Дарси кори контролӣ.

Қайд кардан лозим аст, ки солҳои охир дараҷаи аз худ намудани ҷоидаҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ ба воситаи усулҳои гуногуни пурсиш муайян карда мешавад. Пурсиш одатан дар аввали дарс гузаронида мешавад ва муаллимон ба ин лаҳза 8-10 дақиқа баъзан зиёдтар вақт ҷудо менамоянд.

Санчиши дониши хонандагонро аз забони модарӣ бе иҷрои машқ танҳо бо пурсиши ҷоидаҳо гузаронидан мумкин нест. Бинобар он ҳар сари вақт гузаронидани дарси кори контролӣ аҳамияти муҳим дорад.

Дарси кори контролӣ мақсад, вазифа ва сохти худро дорад. Сохти дарсҳои контролӣ зоҳиран мушкул нест, гӯё муаллим ин ё он супоришро дикта менамояд ё дар доска менависад, хонандагон онро иҷро мекунанд, дар охири дарс муаллим корҳоро ҷамъ карда мегирад.

Дар дарс бояд ба мазмуни кор ва тарзи иҷрои он диққати махсус дода шавад. Муаллим пешакӣ фикр карда, ба интиҳоби мавзӯи дарси кори контролӣ эътибор медиҳад.

Ба воситаи кори контролӣ муаллим фаҳмида мегирад, ки хонандагон ҷиҳҳои асосиро аз матн ҷудо карда метавонанд ё не. Бинобар он ба саволнома-супориш чунин ҷиҳзоеро дохил кардан лозим аст, ки хонандагонро ба фикр кардан водор намояд.

Ғайр аз ин, саволнома-супориш аниқ, конкрет ва мақсади муайян дошта бошад. Сониян, фаромӯш набояд кард, ки кори контролӣ аз ҷиҳати сарфи вақт ба ҳисоб гирифта шавад. Ҷе хеле ки мебинем, муаллим ба дарси контролӣ ҳартарафа тайёрӣ дида, вазифаҳои хеле мушкили методиро ҳал мекунад.

Кори контролиро мазмунан ба чунин ҳелҳо ҷудо менамоянд:

МАВЗЎИ 8: ДАРСИ САНЧИШИ ДОНИШ ВА МАЛАКА

Нақша:

1. Аҳамияти дарси санчиши дониш ва малака дар таълими забони модарӣ.
2. Дарси кори контролӣ ва аҳамияти он.
3. Навъи кори контролӣ аз ҷиҳати мазмун.
 - а) ҷавобҳои хаттӣ ба саволҳо;
 - б) таҳлили грамматикӣ хаттӣ ва имловӣ.
4. Дарси диктанти контролӣ.
5. Таҳлили грамматикӣ хаттӣ.
6. Миқдори калимаҳои барои ҳар як синф интихоб кардашуда.

Дарси санчиши дониш ва малака ё худ контролӣ дар таълими забони модарӣ яке аз ҷойҳои муҳимро ишғол менамояд.

Барои дар таълим пешрафтии умумӣ ба даст овардан муаллими забони модарӣ дарк намуда истад, ки хонандагонаш ҷиҳоро аз худ намудаанд, дар болои ҷиҳо боз бештар кор бурдан лозим аст. Бо ибораи дигар, донишу малакаи хонандагонро ҳам хаттӣ ва ҳам шифоҳӣ санҷидани муаллим зарур аст. Аз ин рӯ, зарурати гузаронидани дарсҳои санчиши дониш ва малака ба миён меояд, ки он хусусияту вазифаҳои ба худ хосе дорад.

Намудҳои асоситарини дарси контролӣ:
дарси кори контролӣ (назоратӣ), дарси диктанти контролӣ,
дарси нақли контролӣ ва дарси иншои контролӣ

Ҳар кадоми ин дарсҳо хусусияти ба худ хос доранд. Агар муаллим донишҳои имловӣ ва дараҷаи саводи хонандагонро санҷиданӣ шавад, метавонад аз дарси диктанти контролӣ истифода барад, агар нутқи пайдарҳам ва ба ҳам алоқаманди хонандагонашро санҷидан хоҳад, аз дарсҳои нақл ва иншои контролӣ истифода карда метавонад.

Одатан дарси санчиши дониш ва малака баъди ба охир расонидани ягон мавзӯи калон ё боби алоҳида гузаронида мешавад. Ин типи дарс аз муаллим ва хонандагон тайёрии пухтаро талаб

менамояд. Хонандагон бояд пешакӣ аниқ донанд, ки кадом мавзӯҳо ва қоидаҳои имлоро хонда оянд. Мо дар зер дар хусуси дарсҳои кори контролӣ ва диктанти контролӣ маълумот медиҳем.

Дарси кори контролӣ.

Қайд кардан лозим аст, ки солҳои охир дараҷаи аз худ намудани қоидаҳо дар дарсҳои забони тоҷикӣ ба воситаи усулҳои гуногуни пурсиш муайян карда мешавад. Пурсиш одатан дар аввали дарс гузаронида мешавад ва муаллимон ба ин лаҳза 8-10 дақиқа баъзан зиёдтар вақт ҷудо менамоянд.

Санчиши дониши хонандагонро аз забони модарӣ бе иҷрои машқ танҳо бо пурсиши қоидаҳо гузаронидан мумкин нест. Бинобар он ҳар сари вақт гузаронидани дарси кори контролӣ аҳамияти муҳим дорад.

Дарси кори контролӣ мақсад, вазифа ва сохти худро дорад. Сохти дарсҳои контролӣ зоҳиран мушкул нест, ғӯе муаллим ин ё он супоришро дикта менамояд ё дар доска менависад, хонандагон онро иҷро мекунанд, дар охири дарс муаллим қорхоро ҷамъ карда мегирад.

Дар дарс бояд ба мазмуни кор ва тарзи иҷрои он диққати махсус дода шавад. Муаллим пешакӣ фикр карда, ба интиҳоби мавзӯи дарси кори контролӣ эътибор медиҳад.

Ба воситаи кори контролӣ муаллим фаҳмида мегирад, ки хонандагон чизҳои асосиро аз матн ҷудо карда метавонанд ё не. Бинобар он ба саволнома-супориш чунин чизҳоеро дохил кардан лозим аст, ки хонандагонро ба фикр кардан водор намояд.

Ғайр аз ин, саволнома-супориш аниқ, конкрет ва мақсади муайян дошта бошад. Сониян, фаромӯш набояд кард, ки кори контролӣ аз ҷиҳати сарфи вақт ба ҳисоб гирифта шавад. Ҷе хеле ки мебинем, муаллим ба дарси контролӣ ҳаттарафа тайёрӣ дида, вазифаҳои хеле мушкили методиро ҳал мекунанд.

Кори контролиро мазмунан ба чунин ҳелҳо ҷудо менамоянд:

а) ҷавобҳои хаттӣ ва саволҳо.

б) таҳлили грамматикӣ хаттӣ ва имловӣ.

а) **Ҷавобҳои хаттӣ ба саволҳо.** Одатан, барои дарсҳои кори контролӣ ва мавзӯи калон ё якчанд қисмҳои бо ҳам алоқаманд гирифта мешавад. Интиҳоби мавзӯ дар ин хели дарс роли муҳим мебозад.

Муаллим барои кори контролӣ саволнома-супоришхое тартиб медиҳад, ки аз рӯи он хонандагон кор мебаранд. Саволнома-супоришҳо чунон тартиб дода шаванд, ки хонандагонро ба фикр кардан водор намоянд, фикри эҷодии онҳоро инкишоф диҳанд. Баъзан муаллимон дар саволнома-супоришҳо «Исм чист?», «Сифат чиро ифода мекунад?» барин саволҳо медиҳанд, ки характери эҷодӣ надорад. Саволнома-супоришҳо аз хонандагон бояд талаб кунад, ки фактҳои забониро баён кунанд, қоидаҳои грамматикӣ омӯхташонро дар амалия санҷанд, худ эҷод кунанд ва созанд. Мисолҳо:

Саволнома-супориш ба қатори 1

1. Ҷумлаҳои ҷидаазоро таъриф кунед ва мисолҳо оред.
2. Ду ҷумла созед, ки дар онҳо мубтадо ҷида шуда омада бошад.
3. Калимаи «Об»-ро таҳлили фонетикӣ намоед.
4. Аз рӯи нақшаи зерин ҷумла созед ва феълашро таҳлили кулӣ намоед: _____

Саволнома-супориш ба қатори 2

1. Ду ҷумла нависед, ки хабархояшон ҷида шуда омада бошанд.
2. Калимаи «аз»-ро таҳлили фонетикӣ кунед.
3. Муайянкунандаҳо чанд хел мешаванд? Ба ҳар кадом мисол оред.
4. Аз рӯи нақшаи зерин ҷумла созед ва як қисмашро таҳлили кулӣ намоед: _____

б) **Таҳлили грамматикӣ хаттӣ.** Таҳлили грамматикӣ барои мустаҳкам кардани дониш ва малака роли муҳим мебозад. Вай дар шаклҳои хаттӣ ва дахонӣ гузаронида мешавад. Шакли хаттӣ онро муаллимон дар дарсҳои забони модарӣ хеле кам мегузаронанд. Дар дарсҳои контролӣ аз шакли хаттӣ он истифода бурдан хеле қулай аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки таҳлили грамматикӣ яке аз методҳои самараноки санҷиши дониши хонандагон буда, барои дар амал татбиқ намудани қоидаҳои грамматикӣ роли муҳим мебозад. Ба воситаи таҳлили грамматикӣ, аз як тарафи дигар, барои иҷрои корҳои дигар вақт сарфа карда мешавад. Аксари мавзӯҳои забони модариро ба воситаи таҳлили грамматикӣ мустаҳкам кардан мумкин аст. Масалан, мавзӯҳои таркиби калима, ҳелҳои ҷумлаҳои содда, ҷумлаҳои мураккаб ва ғайра.

Барои он ки таҳлили грамматикӣ дуруст гузаронида шавад, дар навбати аввал хонандагонро ба он тайёр намудан лозим аст.

Муаллим як рӯз пеш хонандагонро огоҳ мекунад, ки таҳлили грамматикӣ хаттӣ мегузаронем, онҳо мавзӯҳои гузаштaro такрор карда моянд. Кори контролӣ типӣ таҳлили грамматикӣ хаттиро доир ба ҳар як мавзӯ гузаронидан мумкин аст. Масалан, дар мавзӯи муайян кардани «Сараъзо ва аъзоҳои пайрави ҷумла» чунин кори контролӣ дода мешавад:

Супориш ба қатори якум

1. Ҷумларо таҳлил намоед

Калимаҳо ва шакли ҷумла	Сараъзо ва аъзои пайрави ҷумла	Бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст	Ба калимаҳо характеристикаи морфологӣ додан
Муаллим расмро	Мубтадо Пурқунанда	Исм Исм	И. ҷондор, танҳо. И. ҷинс, ғайришахс, танҳо, номуайян. Зарфи тарзи амал.
бодикқат аз назар мегузаронад	ҳол пурқунанда хабар	Зарф Исм бо пешоянд феъл	Феъли замони ҳозира-оянда, шахси III, танҳо, сиғаи хабарӣ.

2. Схемаи ҷумлаи болоиро бо аломатҳои шартӣ нишон диҳед:

3. Дар ҷумлаи поёнӣ аломатҳои китобатӣ гузored ва шарҳ диҳед.

Мо се нафар ҳамсафар, ҳамроҳ, ҳамфикр ва ҳамкор ҳастем.

Супориш ба қатори дуюм

1. Ҷумларо таҳлил кунед.

Калимаҳо ва шакли ҷумла	Сараъзо ва аъзои пайрави ҷумла	Бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст	Ба калимаҳо характеристикаи морфологӣ додан
Ман	мубтадо	Ҷонишин	исм, ҷонишини шахси I танҳо.
аз чехраи	Пурқунанда	пешоянд исм	исми ҷинс, бечон, танҳо;
модар	муайянқунанда	исм	исми ҷинс, ҷондор, танҳо.
хуштар	муайянқунанда	сифат	сифати аслий, дараҷаи муқоисавӣ.
чехраеро надидаам.	пурқунанда	исм	исми ҷинс, бечон, танҳо, номуайян.
	хабар	феъл	феъли замони гузашта, шахси I танҳо, сиғаи хабарӣ.

2. Схемаи ҷумлаи болоиро бо аломатҳои шартӣ нишон диҳед:

3. Дар ҷумлаи поён алоқаи байни калимаҳоро муайян кунед:

Мо дар атрофи мактаб 200 бех ниҳол шинондем.

Мо шинондем

- алоқаи мувофиқат

атрофи мактаб

- алоқаи изофӣ

200 бех ниҳол

- алоқаи ҳамроҳӣ

дар атрофи мактаб

- алоқаи вобастагӣ

Дарси диктанти контролӣ

Яке аз намудҳои пахншудатарини диктантҳо дар мактаб диктанти контролӣ мебошад. Диктанти контролӣ одатан баъди ба итмом расонидани мавзӯҳои калон пеш аз ба охир расидани чорякҳо гузаронида мешавад. Вай барои мустаҳкам кардани қоидаҳои грамматикӣ-орфографӣ аҳамияти махсус дорад. Ба воситаи диктанти контролӣ муаллимони дониши хонандагонро доир ба як мавзӯи калон ё якчанд мавзӯҳо месанҷанд.

Методикаи таълими забони тоҷикӣ дар интиҳоби матни диктанти контролӣ техникаи дикта ва хондани матн аз тарафи муаллим ва ташкилу гузаронидани он якчанд талаботи педагогӣ ва лингвистиро ба миён гузоштааст.

1. Мазмун матни диктант ба талабот ҷавоб диҳад ва ба хонандагон фаҳмо бошад. Агар дар матн калима ва ибораҳои барои хонандагон ношинос, мушқилфаҳм бошад, пеш аз навиштани диктант муаллим бояд дар тахтаи синф онҳоро навишта шарҳу эзоҳ диҳад.

2. Матн ба синну соли хонандагон ва дониши онҳо мувофиқ бошад.

3. Матн бо орфограммаҳои зарурӣ таъмин бошад. Дар матн барои такрори қоидаҳои гузашташуда ва ҷизҳои нав орфограммаҳо оварда шаванд.

4. Матни диктант услубан хуб, аз ҷиҳати бадеӣ ба талабот ҷавоб дода тавонад ва он аз асарҳои бадеӣ маҷмӯаи диктант ва нақли хаттӣ, газета ва журналҳо интиҳоб карда шавад. Баъзан ҳуди муаллим ҳам метавонад матни диктантро тартиб диҳад.

5. Матни диктант бояд аз ҷумлаҳои ба ҳам алоқаманд иборат бошад.

6. Матне, ки барои ҳар як синф интиҳоб карда мешавад, аз ҷунин миқдори калимаҳо иборат бошад:

Супориш ба қатори якум

1. Ҷумларо таҳлил намоед

Калимаҳо ва шакли ҷумла	Сараъзо ва аъзои пайрави ҷумла	Бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст	Ба калимаҳо характиристикаи морфологӣ додан
Муаллим расмеро бодикқат аз назар мегузаронад	Мубтадо Пурқунанда хол пурқунанда хабар	Исм Исм Зарф Исм бо пешоянд фъъл	И. ҷондор, танҳо. И. ҷинс, ғайришахс, танҳо, номуайян. Зарфи тарзи амал. Феъли замони ҳозира-оянда, шахси III, танҳо, сиғаи хабарӣ.

2. Схекаи ҷумлаи болоиро бо аломатҳои шартӣ нишон диҳед:

3. Дар ҷумлаи поёнӣ аломатҳои китобатӣ гузored ва шарҳ диҳед.

Мо се нафар ҳамсафар, ҳамроҳ, ҳамфикр ва ҳамкор ҳастем.

Супориш ба қатори дуюм

1. Ҷумларо таҳлил кунед.

Калимаҳо ва шакли ҷумла	Сараъзо ва аъзои пайрави ҷумла	Бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтааст	Ба калимаҳо характиристикаи морфологӣ додан
Ман аз чехраи модар хуштар чехраеро надидам.	мубтадо Пурқунанда муайянқунанда муайянқунанда пурқунанда хабар	Ҷонишин пешоянд исм исм сифат исм фъъл	исм, ҷонишини шахси I танҳо. исми ҷинс, бечон, танҳо; исми ҷинс, ҷондор, танҳо. сифати аслий, дараҷаи муқоисавӣ. исми ҷинс, бечон, танҳо, номуайян. феъли замони гузашта, шахси I танҳо, сиғаи хабарӣ.

2. Схекаи ҷумлаи болоиро бо аломатҳои шартӣ нишон диҳед:

3. Дар ҷумлаи поён алоқаи байни калимаҳоро муайян кунед:

Мо дар атрофи мактаб 200 бех ниҳол шинондем.

Мо шинондем

- алоқаи мувофиқат

атрофи мактаб

- алоқаи изофӣ

200 бех ниҳол

- алоқаи ҳамроҳӣ

дар атрофи мактаб

- алоқаи вобастагӣ

Дарси диктанти контролӣ

Яке аз намудҳои пахншудатарини диктантҳо дар мактаб диктанти контролӣ мебошад. Диктанти контролӣ одатан баъди ба итмом расонидани мавзӯҳои калон пеш аз ба охир расидани ҷоракҳо гузаронида мешавад. Вай барои мустаҳкам кардани қоидаҳои грамматикӣ-орфографӣ аҳамияти махсус дорад. Ба воситаи диктанти контролӣ муаллимони дониши хонандагонро доир ба як мавзӯи калон ё якчанд мавзӯҳо месанҷанд.

Методикаи таълими забони тоҷикӣ дар интиҳоби матни диктанти контролӣ техникаи дикта ва хондани матн аз тарафи муаллим ва ташкили гузаронидани он якчанд талаботи педагогӣ ва лингвистиро ба миён гузоштааст.

1. Мазмун матни диктант ба талабот ҷавоб диҳад ва ба хонандагон фаҳмо бошад. Агар дар матн калима ва ибораҳои барои хонандагон ношинос, мушқилфаҳм бошад, пеш аз навиштани диктант муаллим бояд дар тахтаи синф онҳоро навишта шарҳу эзоҳ диҳад.

2. Матн ба синну соли хонандагон ва дониши онҳо мувофиқ бошад.

3. Матн бо орфограммаҳои зарурӣ таъмин бошад. Дар матн барои такрори қоидаҳои гузашташуда ва ҷиҳҳои нав орфограммаҳо оварда шаванд.

4. Матни диктант услубан хуб, аз ҷиҳати бадеӣ ба талабот ҷавоб дода тавонад ва он аз асарҳои бадеӣ маҷмӯаи диктант ва нақли хаттӣ, газета ва журналҳо интиҳоб карда шавад. Баъзан ҳуди муаллим ҳам метавонад матни диктантро тартиб диҳад.

5. Матни диктант бояд аз ҷумлаҳои ба ҳам алоқаманд иборат бошад.

6. Матне, ки барои ҳар як синф интиҳоб карда мешавад, аз ҷунин миқдори калимаҳо иборат бошад:

Синфҳо	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Дар аввали соли хониш	90	100	110	120	140	160
Дар охири соли хониш	100	110	120	140	160	170

Тарзи гузаронидани дарси диктанти контролӣ чунин аст:

Матн пурра аз тарафи муаллим хонда мешавад (ба шарте ки ҷумлаҳо ба ҳам алоқаманд бошанд ва агар аз ҷумлаҳои ҷудогона иборат бошад, хондани он шарт нест).

Муаллим матнро буро, мувофиқи норми талаффузи забони адабӣ бояд хонад. Баъди хондани матн ҳар як ҷумла дар алоҳидагӣ хонда ва нависонда мешавад. Дар ин лаҳза муаллим ҳар як ҷумларо ба паузаҳо ҷудо менамояд, ба зади мантиқӣ эътибор медиҳад, ҷумлаҳо ба қисмҳо аз 5 то 8 калима ҷудо менамояд ва техникаи хондани матнро қор қарда мебарояд.

Ба калимаҳои алоҳида ҷудо қарда нависондани диктант ҳеҷ гоҳ мумкин нест. Ҳангоми дикта муаллим бояд дар як ҷои намоён истода, матнро дикта намояд.

Баъзан муаллимон вақти навиштани диктант хонандагонро ақибмондари танбеҳ медиҳанд. Ин тамоман нодуруст аст, зеро ин қор ба фикри хонанда таъсир мерасонад ва ҳолати рӯҳии ӯро тағйир медиҳад.

Ба муаллим зарур аст, ки дар вақти гузаронидани диктант суръати диктаро ба тарзи навишти хонандагон мувофиқат кунонад. Хонандае, ки ҳангоми навиштан қато менамояд, бояд ҷумла ё калимаву ибораро партофта давомӣ онро нависад. Мавриди навиштан хонандагонро одат қунондан лозим аст, ки доир ба тарзи навишти ин ё он калима савол надиҳанд, то ки хоҳири дигарон парешон нашавад. Баъди нависонда шудани тамоми матн муаллим бори дигар онро меҳонад, хонандагон навиштаашонро аз назар мегузаронанд.

Сонӣ барои худтафтишқунии хонандагон 3 – 4 дақиқа вақт ҷудо қарда мешавад, то ки онҳо диктанти навиштаашонро аз сари нав хонда баъзе ғалатҳояшонро ислоҳ намоянд. Дар ин ҳусус дар байни методистон, муаллимон ва муаллифони китобҳои методикаи таълим ду фикри ба ҳам зид дида мешавад. Баъзе муаллимон ва методистон барои худсанҷии хонандагон ҷудо қардани вақтро зарур меҳисобанд, аммо баъзеҳо баръакс.

Мақсади диктанти контролӣ санҷиши дониши ҳақиқии хонандагон аз грамматика ва имло мебошад. Пас ба хонандагон имконият дода шавад, ки саводи худро санҷанд.

Сониян, ҳар муаллим нағз менамояд, ки дар вақти навиштани диктант хонандагон якҷанд қорҳои мураккабро аз ҷиҳати психологӣ иҷро менамоянд: бодикқат матнро гӯш мекунанд, барои қарқ қардани мазмуни он қўшиш мекунанд, орфограмма ва пунктограммаҳо аз якдигар қарқ мекунанд, қоидаҳои имлоро ба ёд меоранд ва ғайра. Ғайр аз ин, дар вақти навиштани баъзе қалимаҳо тарзи навишти онро қарқ мекунанд ва мушқил меқашанд, гоҳо ин ё он қалимаро партофта меқаванд. Ҳамаи инро ба ҳисоб гирифта барои худсанҷии хонандагон ҷудо нақудани вақтро зарур меҳисобем.

Синфҳо	IV	V	VI	VII	VIII	IX
Дар аввали соли хониш	90	100	110	120	140	160
Дар охири соли хониш	100	110	120	140	160	170

Тарзи гузаронидани дарси диктанти контролӣ чунин аст:

Матн пурра аз тарафи муаллим хонда мешавад (ба шарте ки ҷумлаҳо ба ҳам алоқаманд бошанд ва агар аз ҷумлаҳои ҷудогона иборат бошад, хондани он шарт нест).

Муаллим матнро буро, мувофиқи нормани талаффузи забони адабӣ бояд хонад. Баъди хондани матн ҳар як ҷумла дар алоҳидагӣ хонда ва нависонда мешавад. Дар ин лаҳза муаллим ҳар як ҷумларо ба паузаҳо ҷудо менамояд, ба зади мантиқӣ эътибор медиҳад, ҷумлаҳоро ба қисмҳо аз 5 то 8 калима ҷудо менамояд ва техникаи хондани матнро қор қарда мебарояд.

Ба калимаҳои алоҳида ҷудо қарда нависондани диктант ҳеҷ гоҳ мумкин нест. Ҳангоми дикта муаллим бояд дар як ҷои намоён истода, матнро дикта намояд.

Баъзан муаллимон вақти навиштани диктант хонандагони ақибмондари танбеҳ медиҳанд. Ин тамоман нодуруст аст, зеро ин қор ба фикри хонанда таъсир мерасонад ва ҳолати рӯҳии ӯро тағйир медиҳад.

Ба муаллим зарур аст, ки дар вақти гузаронидани диктант суръати диктаро ба тарзи навишти хонандагон мувофиқат кунонад. Хонандас, ки ҳангоми навиштан қато менамояд, бояд ҷумла ё калимаву ибораро партофта давомии онро нависад. Мавриди навиштан хонандагонро одат қунонидан лозим аст, ки доир ба тарзи навишти ин ё он калима савол надиҳанд, то ки хоҳири дигарон парешон нашавад. Баъди нависонда шудани тамоми матн муаллим бори дигар онро меҳонад, хонандагон навишташонро аз назар мегузаронанд.

Сонӣ барои худтафтишқунии хонандагон 3 – 4 дақиқа вақт ҷудо қарда мешавад, то ки онҳо диктанти навишташонро аз сари нав хонда баъзе ғалатҳояшонро ислоҳ намоянд. Дар ин хусус дар байни методистон, муаллимон ва муаллифони китобҳои методикаи таълим ду фикри ба ҳам зид дида мешавад. Баъзе муаллимон ва методистон барои худсанҷии хонандагон ҷудо қардани вақтро зарур меҳисобанд, аммо баъзеҳо баръакс.

Мақсади диктанти контролӣ санҷиши дониши ҳақиқии хонандагон аз грамматика ва имло мебошад. Пас ба хонандагон имконият дода шавад, ки саводи худро санҷанд.

Сониян, ҳар муаллим нағз медонад, ки дар вақти навиштани диктант хонандагон якҷанд қорҳои мураккабро аз ҷиҳати психологӣ иҷро менамоянд: бодикқат матнро гӯш мекунанд, барои қардани мазмуни он қўшиш мекунанд, орфограмма ва пунктограммаҳоро аз якдигар фарқ мекунанд, қоидаҳои имлоро ба ёд меоранд ва ғайра. Ғайр аз ин, дар вақти навиштани баъзе калимаҳо тарзи навишти онро фарқ мекунанд ва мушқил мекашанд, гоҳо ин ё он калимаро партофта мераванд. Ҳамаи инро ба ҳисоб гирифта барои худсанҷии хонандагон ҷудо намудани вақтро зарур меҳисобем.

МАВЗЎИ 9: ДАРСИ КОР БО ҒАЛАТҲОИ ХОНАНДАГОН

Нақша:

1. Маҳорати муаллим барои дуруст тасниф карда тавонистани ғалатҳои хонандагон.

2. Тайёрии хонандагон ба ин дарс.

3. Сохти дарси кор бо ғалатҳо.

4. Мавзӯи дидактики ин дарс.

Барои таҳлили корҳои хаттӣ одатан, дарсҳои алоҳида ҷудо карда мешуданд. Вале солҳои охир аз ҷӣ сабаб бошад, ки дарси кор бо ғалатҳои хонандагон аз байн бардошта шудааст.

Ба фикри мо, ин типи дарс бояд аз нав дар системаи таълими забони модарӣ ҷорӣ карда шавад. Муаллим дар корҳои хаттии хонандагон бо намудҳои гуногуни ғалатҳои имловӣ, пунктуатсионӣ ва услубӣ дучор мешавад. Албатта, дар ин ғалатҳо дар натиҷаи аз тарафи хонандагон дуруст надонистани қоидаҳои грамматикӣ ва орфографӣ ба миён меояд. Муаллими зарур аст, ки он қоидаҳои имлоро аз нав ба хотир оварад, ба хонандагон ёрӣ расонад, то ки ғалатҳояшро фаҳманд. Бо ин мақсад шакли махсуси омӯзиш, дарси кор бо ғалатҳои хонандагон гузаронида мешавад. Ин хели дарс яке аз мушкилтарин типҳои дарс буда аз муаллим маҳорати баланд, дониши пухта ва истифодаи машқҳои гуногунро талаб менамояд. Дуруст ташкил намудани ин дарс ба интихоби мавзӯи дидактикии он, тарзи гузаронидан ва методи кор алоқаманд мебошад. Барои он ки дарси кор бо ғалатҳо натиҷаи хуб диҳад, муаллим тайёрии пухта диданаш лозим аст. Тайёрии муаллим бояд аз инҳо иборат бошад:

Муаллим қори хаттиро тафтиш намуда, ғалатҳоро тасниф намояд, ва ба хотир гирад, ки хонандагон дар кадом қоидаҳои имло ғалатҳои зиёд содир намудаанд.

Ба ҳар як типи ғалатҳо бояд мисолҳои мувофиқ ҷудо намояд. Аз он ғалатҳо типӣ ва ғайритипиашро ҷудо намояд.

Барои мустаҳкам намудани қоидаҳои имло мавзӯи дидактикӣ интихоб намояд.

Тарзи мустаҳкам намудани қоидаҳои грамматикӣ ва имловиро кор карда барояд.

Барои вазифаи хонагӣ мавзӯи интихоб намояд.

Баҳисобгирии ғалатҳои хонандагон умумӣ ва индивидуалӣ мешавад. Агар дар синф хонандагони сузхон бошанд, ғалатҳои онҳо ба таври индивидуалӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Барои ин муаллим дафтари махсус доштани лозим.

Тайёрии хонандагон ба ин дарс. Аз таҷрибаи мактабҳо маълум аст, ки баъди гирифтани қори контролӣ, албатта, дар дарси оянда кор бо ғалатҳо гузаронида мешавад. Бисёр муаллимон қори контролиро тафтиш намуда, дар синф бо тезӣ баҳои онро ба журнал гузаронида, баъд дафтарҳоро ба хонандагон медиҳанд, ғӯ ин тарзи қори манфиатнок бошад. Ба фикри мо, қори контролиро баъди ду – се дарс тафтиш намуда, сонӣ, таҳлили онро гузаронидан беҳтар аст. Ин аз он ҷиҳат хуб аст, ки хонандагон то ин вақт ба таҳлили ғалатҳо тайёр мешаванд.

Муаллим диктант, нақли хаттӣ ё қори контролиро тафтиш намуда, ба хонандагон бояд хабар диҳад, ки шумоён дар фалон қоидаҳои имло ғалати зиёд содир кардаед, дар хона он қоидаҳоро хонда оед ва фалон машқҳоро иҷро кунед. Дар ин сурат хонандагон пешакӣ тайёр шуда меоянд ва дарс шавқовар мегузарад.

Барои баҳисобгирии ғалатҳои умумӣ муаллим метавонад аз чунин таблитса истифода барад:

Ҷунийн таъблитаи истифода барад:											
Ғалатҳои орфографӣ							Ғалатҳои пунктуатсионӣ				
Фамилия ва номи хонанда	И – и заданок	Аломати ь	Такрор ҳамсадоҳо	Аз сатр ба сатр кўчонидан	Исми хос	Яқоя ва ҷудо навиштани калимаҳо	Вергул дар аъзоҳои ҷида	Ду нуқта ва тире дар аъзоҳои ҷумла	Вергул дар ҷумлаи мураккаби пайрав	Тире	Нохунак
Атоева	1				1					1	
Азизова		1						1			
Воситов	1										
Восеева										1	
Гадоев							1				
Додоев				1					1		

МАВЗЎИ 9: ДАРСИ КОР БО ҒАЛАТҲОИ ХОНАНДАГОН

Накша:

1. Маҳорати муаллим барои дуруст тасниф карда тавонистани ғалатҳои хонандагон.
2. Тайёрии хонандагон ба ин дарс.
3. Сохти дарси кор бо ғалатҳо.
4. Мавзӯи дидактики ин дарс.

Барои таҳлили корҳои хаттӣ одатан, дарсҳои алоҳида ҷудо карда мешуданд. Вале солҳои охир аз ҷӣ сабаб бошад, ки дарси кор бо ғалатҳои хонандагон аз байн бардошта шудааст.

Ба фикри мо, ин типи дарс бояд аз нав дар системаи таълими забони модарӣ ҷорӣ карда шавад. Муаллим дар корҳои хаттии хонандагон бо намудҳои гуногуни ғалатҳои имловӣ, пунктуатсионӣ ва услубӣ дучор мешавад. Албатта, дар ин ғалатҳо дар натиҷаи аз тарафи хонандагон дуруст надонистани қоидаҳои грамматикӣ ва орфографӣ ба миён меояд. Муаллими зарур аст, ки он қоидаҳои имлоро аз нав ба хотир оварад, ба хонандагон ёрӣ расонад, то ки ғалатҳояшро фаҳманд. Бо ин мақсад шакли махсуси омӯзиш, дарси кор бо ғалатҳои хонандагон гузаронида мешавад. Ин хели дарс яке аз мушкилтарин типҳои дарс буда аз муаллим маҳорати баланд, дониши пухта ва истифодаи машқҳои гуногунро талаб менамояд. Дуруст ташкил намудани ин дарс ба интиҳоби мавзӯи дидактикии он, тарзи гузаронидан ва методи кор алоқаманд мебошад. Барои он ки дарси кор бо ғалатҳо натиҷаи хуб диҳад, муаллим тайёрии пухта диданаш лозим аст. Тайёрии муаллим бояд аз инҳо иборат бошад:

Муаллим кори хаттиро тафтиш намуда, ғалатҳоро тасниф намояд, ва ба хотир гирад, ки хонандагон дар кадом қоидаҳои имло ғалатҳои зиёд содир намудаанд.

Ба ҳар як типи ғалатҳо бояд мисолҳои мувофиқ ҷудо намояд. Аз он ғалатҳо типӣ ва ғайритипиашро ҷудо намояд.

Барои мустаҳкам намудани қоидаҳои имло мавзӯи дидактикӣ интиҳоб намояд.

Тарзи мустаҳкам намудани қоидаҳои грамматикӣ ва имловиро кор карда барояд.

Барои вазифаи хонагӣ мавзӯи интиҳоб намояд.

Баҳисобгирии ғалатҳои хонандагон умумӣ ва индивидуалӣ мешавад. Агар дар синф хонандагони сузхон бошанд, ғалатҳои онҳо ба таври индивидуалӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Барои ин муаллим дафтари махсус доштани лозим.

Тайёрии хонандагон ба ин дарс. Аз таҷрибаи мактабҳо маълум аст, ки баъди гирифтани кори контролӣ, албатта, дар дарси оянда кор бо ғалатҳо гузаронида мешавад. Бисёр муаллимон кори контролиро тафтиш намуда, дар синф бо тезӣ баҳои онро ба журнал гузаронида, баъд дафтарҳоро ба хонандагон медиҳанд, гӯё ин тарзи кори манфиатнок бошад. Ба фикри мо, кори контролиро баъди ду – се дарс тафтиш намуда, сонӣ, таҳлили онро гузаронидан беҳтар аст. Ин аз он ҷиҳат хуб аст, ки хонандагон то ин вақт ба таҳлили ғалатҳо тайёр мешаванд.

Муаллим диктант, нақли хаттӣ ё кори контролиро тафтиш намуда, ба хонандагон бояд хабар диҳад, ки шумоён дар фалон қоидаҳои имло ғалати зиёд содир кардаед, дар хона он қоидаҳоро хонда оед ва фалон машқҳоро иҷро кунед. Дар ин сурат хонандагон пешакӣ тайёр шуда меоянд ва дарс шавқовар мегузарад.

Барои баҳисобгирии ғалатҳои умумӣ муаллим метавонад аз чунин таблитса истифода барад:

Ғалатҳои орфографӣ							Ғалатҳои пунктуатсионӣ				
Фамилия ва номи хонанда	И – и заданок	Аломати ь	Такрор ҳамсадоҳо	Аз сатр ба сатр кўчонидан	Исми хос	Яқоя ва ҷудо навиштани каллимаҳо	Вергул дар аъзоҳои ҷида	Ду нуқта ва тире дар аъзоҳои ҷумла	Вергул дар ҷумлаи мураккаби пайрав	Тире	Нохунак
Атоева	1				1					1	
Азизова		1						1			
Воситов	1										
Восеева										1	
Гадоев						1					
Додоев				1					1		

Сохти дарси кор бо ғалатҳо

Ин типии дарс ҳам ба монандаи дарсҳои дигар сохти муайян дорад. Лаҳзаҳои асосии сохти ин дарс:

Характеристикаи умумӣ додан ба дарсҳо.

Аз нав ба хотир овардани дониши хонандагон.

Мустаҳкамкунии қоидаҳо ба воситаи машқҳо.

Супориши вазифаи хонагӣ.

Дар лаҳзаи аввал муаллим баҳои хонандагонро эълон намуда, қорҳои хуб ва бадро ҳамчун намуна нишон медиҳад. Чизи асосӣ дар ин типии дарс ба хонандагон ёрӣ расонидан аст, то ки онҳо ғалатҳоиашонро фаҳманд, сабабашро маълум намоянд ки чаро хато содир намудаанд. Ба ин мақсад 2 – 3 хонанда таклиф карда мешавад, ки қорашро хонад ва ғалатҳоиашро номбар намояд. Сонӣ, аҳли синф онро шарҳ медиҳанд. Хонандагон қоидаҳои грамматикӣ ва имлоро ба ёд меоранд. Масалан, хонандае, ки дар байни ҷумлаҳои соддаи ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак вергул нагузоштааст, онро хонда ба рафиқонаш маълум менамояд. Баъд ба таври умумӣ таҳлил карда, хулоса бароварда мешавад:

а) ин ҷумлаи мураккаби пайваст аст;

б) дар байни ҷумлаҳои соддаи он аломати вергул гузошта мешавад;

в) вай бепайвандак ифода шудааст.

Лаҳзаи дигари дарс аз нав ба хотир овардани дониш буда, он ба воситаи саволҳои санҷида мешавад. Қоидаҳои имло ва таърифиҳои грамматикӣ вобаста ба ғалатҳои содиркардаи хонандагон охишта – охишта ба хотир оварда мешаванд. Тарзи мустаҳкамкунии қоидаҳо: аввал як қоида ба ёд меоранд, баъд бо машқ амалан онро мустаҳкам намуда, сонӣ ба қоидаҳои дигар мегузаранд. Лаҳзаи асосии дарси кор бо ғалатҳои хонандагон иҷрои машқҳо доир ба хатоҳо мебошад. Иҷрои машқҳо нисфи зиёди дарсро бояд дарбар гирад. Тарзи кор бо хонандагон чунин мешавад:

аввал сабаби рӯй додани ғалат муайян карда мешавад.

пас қоидаи дахлдор оварда шуда, бо мисол нишон дода мешавад.

дар охир ба ҳар як қоидаи имло мисолҳои характери гуногундошта аз тарафи хонандагон бо ёрии муаллим оварда мешавад.

Ба хонандагон вобаста ба типии ғалатҳои содиркардаашон вазифаи хонагӣ супорида, машқ ё ягон таърифи грамматикӣ умумӣ эълон карда мешавад.

Мавзӯи дидактикии дарс. Аз таҷрибаи мактабҳо маълум аст, ки бисёр вақт муаллимон дар ин типии дарс мувофиқи талаботи методикаи таълимӣ кор накарда, онро сарсариёна мегузаронанд. Хонандагон ғалаташонро шарҳ медиҳанд, ба он мисол меоранд ва менависанд. Ин тарзи кор охишта – охишта хонандагонро ба он оварда мерасонад, ки онҳо танҳо қоидаҳоро баён мекунанду сабаби хато содир намуданашонро муайян карда наметавонанд. Дар ин типии дарс машқҳои гуногун бояд асоси кор бошанд. Худ аз худ маълум аст, ки дарси кор бо ғалатҳои ин як варианти дарси мустаҳкамкунии дониш аст. Дар ин типии дарс лозим аст, ки хонандагон аз мавзӯи забон – машқҳо бештар истифода баранд, онро таҳлил намоянд.

Системаи машқҳои мавзӯи дидактикии ин дарс мебошад. Муаллим бояд ба интиҳоби мавзӯи дидактикӣ эътибори махсус диҳад, зеро муваффақияти ин дарс ба он вобаста аст. Ба мавзӯи дидактикӣ калимаву ибораҳо, ҷумлаҳо ва матни алоқаманд дохил мешаванд, ки онро аз маҷмӯи нақли хаттӣ ва диктантҳо, аз асарҳои бадеӣ ва газетаву журналҳо интиҳоб кардан мумкин аст.

Агар мисолҳои аз қорҳои хаттии хонандагон гирифташуда барои муайян кардани сабаби ғалатҳои рӯйдода истифода карда шаванд, мавзӯҳои аз сарчашмаҳои дигар интиҳоб кардашударо барои машқҳои истифода бурдан мумкин аст.

Усули ислоҳи ғалатҳо. Ғалатҳоро одатан ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд:

Ғалатҳое, ки ба ин ё он қоидаи имло мансубанд.

Ғалатҳое, ки ба ин ё он қоидаи имло мансуб нестанд.

Ҳангоми кор бо ғалатҳои қоидаи имло муаллим метавонад аз чунин методҳои истифода барад:

гузаронидани диктанти интиҳобӣ;

таҳлили орфографӣ;

гузоштани ҳарфҳои партофташуда дар калимаҳо;

машқ кардани тарзи навишти бандакҳо;

мустақилона тартиб додан ва навиштани ҷумлаҳо;

Албатта, ин ё он усул вобаста ба ғалати содиркардаи хонандагон интиҳоб карда мешавад. Агар хонандагон берун аз қоидаҳои имло ғалат содир карда бошанд, муаллим аз чунин намудҳои кор истифода карда метавонад:

а) аз луғати орфографӣ навиштани шакли дурусти калимаҳо;

б) интиҳоб ва навишти калимаҳои ҳамаҷанба;

Сохти дарси кор бо ғалатҳо

Ин типии дарс ҳам ба монанди дарсҳои дигар сохти муайян дорад. Лаҳзаҳои асосии сохти ин дарс:

Характеристикаи умумӣ додан ба дарсҳо.

Аз нав ба хотир овардани дониши хонандагон.

Мустаҳкамкунии қоидаҳо ба воситаи машқҳо.

Супориши вазифаи хонагӣ.

Дар лаҳзаи аввал муаллим баҳои хонандагонро эълон намуда, қорҳои хуб ва бадро ҳамчун намуна нишон медиҳад. Чизи асосӣ дар ин типии дарс ба хонандагон ёрӣ расонидан аст, то ки онҳо ғалатҳояшонро фаҳманд, сабабашро маълум намоянд ки чаро хато содир намудаанд. Ба ин мақсад 2 – 3 хонанда таклиф карда мешавад, ки қорашро хонад ва ғалатҳояшро номбар намояд. Сонӣ, аҳли синф онро шарҳ медиҳанд. Хонандагон қоидаҳои грамматикӣ ва имлоро ба ёд меоранд. Масалан, хонандае, ки дар байни ҷумлаҳои соддаи ҷумлаи мураккаби пайвасти бепайвандак вергул нагузоштааст, онро хонда ба рафиқонаш маълум менамояд. Баъд ба таври умумӣ таҳлил карда, хулоса бароварда мешавад:

а) ин ҷумлаи мураккаби пайваст аст;

б) дар байни ҷумлаҳои соддаи он аломати вергул гузошта мешавад;

в) вай бепайвандак ифода шудааст.

Лаҳзаи дигари дарс аз нав ба хотир овардани дониш буда, он ба воситаи саволҳо санҷида мешавад. Қоидаҳои имло ва таърифҳои грамматикӣ вобаста ба ғалатҳои содиркардаи хонандагон охишта – охишта ба хотир оварда мешаванд. Тарзи мустаҳкамкунии қоидаҳо: аввал як қонидаро ба ёд меоранд, баъд бо машқ амалан онро мустаҳкам намуда, сонӣ ба қоидаҳои дигар мегузаранд. Лаҳзаи асосии дарси кор бо ғалатҳои хонандагон иҷрои машқҳо доир ба хатоҳо мебошад. Иҷрои машқҳо нисфи зиёди дарсро бояд дарбар гирад. Тарзи кор бо хонандагон чунин мешавад:

аввал сабаби рӯй додани ғалат муайян карда мешавад.

пас қонидани дахлдор оварда шуда, бо мисол нишон дода мешавад.

дар охир ба ҳар як қонидани имло мисолҳои характери гуногундошта аз тарафи хонандагон бо ёрии муаллим оварда мешавад.

Ба хонандагон вобаста ба типии ғалатҳои содиркардашон вазифаи хонагӣ супорида, машқ ё ягон таърифи грамматикӣ умумӣ эълон карда мешавад.

Мавзӯи дидактикии дарс. Аз таҷрибаи мактабҳо маълум аст, ки бисёр вақт муаллимон дар ин типии дарс мувофиқи талаботи методикаи таълимӣ кор накарда, онро сарсариёна мегузaronанд. Хонандагон ғалаташонро шарҳ медиҳанд, ба он мисол меоранд ва менависанд. Ин тарзи кор охишта – охишта хонандагонро ба он оварда мерасонад, ки онҳо танҳо қоидаҳоро баён мекунанду сабаби хато содир намуданашонро муайян карда наметавонанд. Дар ин типии дарс машқҳои гуногун бояд асоси кор бошанд. Худ аз худ маълум аст, ки дарси кор бо ғалатҳо ин як варианти дарси мустаҳкамкунии дониш аст. Дар ин типии дарс лозим аст, ки хонандагон аз мавзӯи забон – машқҳо бештар истифода баранд, онро таҳлил намоянд.

Системаи машқҳо мавзӯи дидактикии ин дарс мебошад. Муаллим бояд ба интиҳоби мавзӯи дидактикӣ эътибори махсус диҳад, зеро муваффақияти ин дарс ба он вобаста аст. Ба мавзӯи дидактикӣ калимаву ибораҳо, ҷумлаҳо ва матни алоқаманд дохил мешаванд, ки онро аз маҷмӯи нақли хаттӣ ва диктантҳо, аз асарҳои бадеӣ ва газетаву журналҳо интиҳоб кардан мумкин аст.

Агар мисолҳои аз қорҳои хаттии хонандагон гирифташуда барои муайян кардани сабаби ғалатҳои рӯйдода истифода карда шаванд, мавзӯҳои аз сарчашмаҳои дигар интиҳоб кардашударо барои машқҳо истифода бурдан мумкин аст.

Усули ислоҳи ғалатҳо. Ғалатҳоро одатан ба ду гурӯҳ ҷудо мекунанд:

Ғалатҳое, ки ба ин ё он қонидани имло мансубанд.

Ғалатҳое, ки ба ин ё он қонидани имло мансуб нестанд.

Ҳангоми кор бо ғалатҳои қонидани имло муаллим метавонад аз чунин методҳо истифода барад:

гузаронидани диктанти интиҳобӣ;

таҳлили орфографӣ;

гузоштани ҳарфҳои партофташуда дар калимаҳо;

машқ кардани тарзи навишти бандакҳо;

мустақилона тартиб додан ва навиштани ҷумлаҳо;

Албатта, ин ё он усул вобаста ба ғалати содиркардаи хонандагон интиҳоб карда мешавад. Агар хонандагон берун аз қоидаҳои имло ғалат содир карда бошанд, муаллим аз чунин намудҳои кор истифода карда метавонад:

а) аз луғати орфографӣ навиштани шакли дурусти калимаҳо;

б) интиҳоб ва навишти калимаҳои ҳамреша;

- в) иваз намудани калимаҳои иқтибосӣ ба тоҷикӣ;
- г) ба ҷои нуқтаҳои гузоштани ҳарфҳо;
- д) аз рӯи шакли дурусти калима тартиб додани ибораҳо ва ҷумлаҳо.

Барои ислоҳи ғалатҳои пунктуатсионӣ муаллим метавонад аз ҷунин намудҳои кор истифода барад: таҳлили ҷумлаҳо, тартиб додани схемаи ҷумлаҳо, таҳлили пунктуатсионӣ, гузоштани аломатҳои китобатӣ, тартиб додан ва навиштани мисолҳо аз тарафи худӣ хонандагон ва ғайра.

Дар ислоҳи ғалатҳои услубӣ аз ҷунин намуди кор: таҳлили услубӣ, иваз намудани як калима бо калимаи дигар, аз нав тартиб додани ҷумлаҳо, таҳрири матн ва ғайра истифода бурдан мумкин аст. Ғалатҳои хонандагонро муаллим бо ҷунин усулҳо ислоҳ менамояд. Агар ғалат имловӣ бошад, дар ҳошияи дафтар аломати хати рост |1 (-1-) гузошта, ба зерӣ калимаи ғалат бо қалами сурх хат мекашад. Агар ғалат китобатӣ бошад, дар ҳошияи дафтар аломати – V – гузошта мешавад. Ва ниҳоят ғалати услубӣ содир шуда бошад, ба зерӣ ҷумла бо ранги сурх хат кашида, дар ҳошияи дафтар аломати хати мавҷнок аз боло ба поён кашида мешавад.

Оид ба тарзи ислоҳи ғалатҳои хонандагон дар байни муаллимону методистон фикрҳои ба ҳам зид мавҷуданд.

Як гурӯҳ муаллимон даъво доранд, ки ғалати хонанда дар ҷояш бо ранги сурх ислоҳ карда шавад. Гурӯҳи дигар мегӯянд, ки ғалат дар ҷояш ислоҳ карда нашуда, балки ба зерӣ он калима хат кашида, дар ҳошия аломати он гузошта шавад. Ва ниҳоят гурӯҳи сеюм ҷунин меҳисобанд, ки ғалати хонандагонро дар ҷояш ислоҳ накарда ва ба зераш хат накашида, дар ҳошияи дафтар, дар ростии он сатр намуди ғалат бо аломат нишон дода шавад. Гӯё хонандагон ҳангоми кор бо ғалатҳо онро ҳудашон ислоҳ мекарда бошанд. Ба фикри мо, аз ҳар се намуди ислоҳи ғалатҳо вобаста ба синну соли хонандагон ба мавридаш истифода бурдан мумкин аст.

Дар ҷояш ислоҳ намудани ғалатҳои хонандагон бояд дар синфҳои I – IV, ба зерӣ калима хат кашидан дар синфҳои VIII – X истифода карда шавад. Албатта аз тарафи худӣ хонанда ислоҳ намудани ғалатҳо хеле аҳамиятнок мебошад. Вале на ҳама вақт хонандагон аз ўҳдаи он баромада метавонанд.

МАВЗЌИ 10: ДАРСИ ҶАМЪБАСТИ МАВЗЌЪҲО ВА ТАКМИЛИ МАЛАКА

Нақша:

- 1.Шартҳои гузаронидани дарси ҷамъбасткунӣ.
- 2.Сохти дарси ҷамъбасткунӣ.
- 3.Материали дидактикии дарсҳои ҷамъбасткунӣ.
- 4.Таърифҳои грамматикӣ.

Хели дигари дарсҳои ҷамъбасти мавзўъҳо ва тақмили малака мебошад. Таҳти термини ҷамъбасткунӣ муттаҳид кардани якчанд ҳодисаҳои забонӣ ва ба як қоидаи умумӣ тобеъ кардани онҳо фаҳмида мешавад. Мақсади асосии ин типӣ дарс ҷамъбаст намудани мавзўъҳо ва санҷиши дониши хонандагон мебошад. Муаллим ба интиҳоби мавзўъҳои ҷамъбасткунанда диққати махсус бояд диҳад. Дуруст ташкил кардан ва гузаронидани дарси ҷамъбасткунӣ, мавзўъҳои он ба якчанд шартҳо вобаста аст. Барои бомувафакият гузаштани ин дарс, аввалан, хонандагонро ба он тайёр намудан лозим, сониян онҳо аз ўҳдаи бо материали ҷамъбастшаванда кор карда тавоништан баромада тавонад.

Ин кор аз хонандагон мустақилият талаб менамояд. Чизи дигар ҷудо карда тавоништани камбудихое, ки дар вақти ҷавоби дахонӣ ва корҳои хаттии хонандагон рӯй медиҳанд. Ҳамаи ғалатҳои хонандагонро бояд муаллим ба ҳисоб гирифта истад.

Ғайр аз ин, материали дарси ҷамъбасткунӣ имконият диҳад, ки фактҳо бо якдигар муқоиса ва ҷамъбаст карда шаванд.

Доир ба ҳар як боби забон дарсҳои ҷамъбасткунӣ гузаронидан мумкин аст. Масалан, доир ба синтаксис ва аломатҳои китобатӣ дар мавзўъҳои зерин дарсҳои ҷамъбасткунӣ гузаронида мешавад:

Алоқаи калимаҳо дар ибора ва ҷумлаҳо.

Роҳҳои ифодаи аъзоҳои ҷумла.

Аломати вергул дар ҷумлаҳои содда.

Аломатҳои китобатӣ дар ҷумлаҳои мураккаб ва ғайра.

Доир ба инкишофи нутқ ва лексика дар мавзўъҳои «Гурӯҳи калимаҳо дар забони тоҷикӣ», «Синонимҳо», «Хусусиятҳои забони адабии бадеӣ» ва ғайра дарсҳои ҷамъбасткунӣ гузаронидан аҳамиятнок аст.

Сохти дарси чамъбасткунӣ. Элементҳои асосии сохти дарси чамъбасткунӣ аз мақсад ва вазифаи ин дарс ба миён меояд. Мақсад ва вазифаи ин дарс такрор кардан, ба як система даровардан, чамъбаст намудани донишҳо дар асоси мавзӯҳои бо ҳам алоқаманд ва инкишофи нутқи хонандагон мебошад.

Сохти дарси чамъбасткунӣ аз чунин лаҳзаҳо иборат аст:

1. Аз нав такрор намудани донишҳои хонандагон дар асоси материали чамъбастшаванда.
2. Чамъбасти материал.
3. Санчиши азхудкунии қоидаҳо.
4. Такмилдиҳии малака аз рӯи мавзӯ (ичрои машқҳо).
5. Чамъбасти дарс ва ҳулосаҳо.
6. Супориши вазифаи хонагӣ.

Албатта, ин схемаи дарси чамъбасткунӣ тахминӣ буда, муаллим аз лаҳзаҳои дигар низ истифода карда метавонад.

Материали дидактикии дарси чамъбасткунӣ. Ба материали дидактикии дарси чамъбасткунӣ қоидаҳо, таблитсаҳо, калимаҳо, ҷумлаҳо, матнҳои бо ҳам алоқаманд дохил мешаванд. Муаллим дар ҳамаи лаҳзаҳои ин дарс аз материалҳои дидактикӣ истифода мебарад, зеро онҳо компоненти асосии дарс буда, бе онҳо санчишу чамъбаст кардани мавзӯҳо номумкин аст. Дар дарсҳои чамъбасткунӣ аз чунин намудҳои материали дидактикӣ истифода бурдан мумкин аст:

Таърифҳои грамматикӣ. Аз таҷрибаи муаллимон маълум аст, ки хонандагон таърифҳои фонетикӣ ва грамматикиро нисбат ба қоидаҳои имло бо осонӣ ва тезтар аз худ менамоянд. Ин табиист, зеро таърифҳои грамматикӣ қоидаҳои нутқи зинда буда, хонандагон он қоидаҳоро ҳанӯз то ба мактаб омадан беихтиёрон истифода мебаранд.

Аммо қоидаҳои имло бошанд, танҳо дар мактаб таълим дода шуда, мушқилиҳои ба худ хос доранд. Дар дарсҳои чамъбасткунӣ қоидаҳои грамматикӣ аз хонандагон пурсида мешаванд, ба қоидаҳо мисолҳои гуногун оварда шуда, чамъбаст карда мешаванд.

Дар ин типии дарс аз таблитса ва схемаҳо ҳамчун материали дидактикӣ истифода бурдан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Калима ва ҷумлаҳо материали асосии ин типии дарс буда, онҳо мазмунан аз материали дарсҳои дигар мушқилтаранд. Талабот доир ба материали дидактикии ин типии дарс ба тарзи муқоиса иҷро намудани фактхост. Дар забони тоҷикӣ бисёр ҳодисаҳо, фактҳо ва

шаклҳо аз рӯи хусусият ё нишонаи беруниашон ба якдигар монанданд. Инро на ҳама вақт ба осонӣ фарқ менамоям. Бинобар ин муқоисаи фактҳо барои ҷудо намудан ва фаҳмидани онҳо аҳамияти махсус доранд.

Забони тоҷикӣ яке аз забонҳои бойтарини дунё ба ҳисоб меравад. Дар он ифодаи гуногун, шаклҳои грамматикӣ ҳарҳела, калимаву ибораҳои бисёрмаъно хеле зиёд буда, ҳамаи онро дар дарсҳои забони модарӣ пурра омӯхтан мумкин нест ва зарурат ҳам надорад. Дар мактаб он ҷӣ дар барномаи таълимӣ нишон дода шудааст, омӯхта мешавад. Барои ҳамин ҳам қолабҳои асосии заруриро мувофиқи барнома меомӯзанд. Дар вақти тартиб додани материали дидактикии дарси чамъбасткунӣ ин нуқта бояд ба ҳисоб гирифта шавад.

Дар дарсҳои чамъбасткунӣ методҳои гуногуни чамъбаст намудани материалҳо истифода бурда мешавад. Монанди, муқоисаи мисолҳои гуногун ва таҳлили онҳо; тартиб додани таблитсаҳо ва схемаҳо аз тарафи хонандагон бо супориши муаллим доир ба ин ё он мавзӯ; ҷудо намудани қоидаи чамъбасткардашуда.

Ҳамин тавр, дарси чамъбасткунӣ яке аз типҳои дарси мушқил ба ҳисоб рафта, дуруст ташкил кардан ва гузаронидани он ба маҳорату дониш ва таҷрибаи муаллим вобаста аст.

МАВЗЎИ 11: Таҳлили дарс

Накшаи худтаҳлили дарс

- ✓ Дарси мазкур дар таълими фан чӣ мавқеъ дорад? Бо дарсҳои пешин чӣ алоқамандӣ дорад?
- ✓ Кадом хусусиятҳои синф ҳангоми банақшагирии дарс ба эътибор гирифта шуданд?
- ✓ Ҳалли кадом масъалаҳои таълим ба нақша гирифта шуда буданд? Он ба чӣ асос меёбад?
- ✓ Дар кадом асос сохт ва навъи дарс интихоб карда шуд?
- ✓ Дар кадом асос мазмун, усул ва шеваҳои таълим дар лаҳзаҳои дарс интихоб шуданд?
- ✓ Кадом шароитҳо (таълимӣ, аёний, гигиенӣ, маънавӣ-равонӣ, зебопарастӣ) фароҳам оварда шуданд?
- ✓ Аз доираи нақшаи дарс берун шудед? Барои чӣ? Кадом тағйиротҳо ворид шуданд? Тағйирот ба чӣ оварда расонд?
- ✓ Натиҷаҳои таълимиро чӣ гуна метавон арзёбӣ намуд? Оё масъалаҳои гузошта ҳалли худро ёфтанд?
- ✓ Аз натиҷаҳои дарс кадом ҳулосаҳо бамеоянд?

Ҳадафҳои мушаххаси мушоҳидаи дарс ва роҳи усулҳои таҳлили он

Чузъи асосии назорати дохилимактабӣ иштирок ба дарс ва таҳлили он махсуб меёбад, ки дар муассиса аз ҷониби маъмурият, раиси Шӯрои методӣ, роҳбарони иттиҳодияҳои методӣ ба сомон расонида мешавад. Албатта, қабл аз иштирок ба дарс дар назди таҳлилкунанда мақсади муайян гузошта мешавад. Мақсади иштирок ба дарс аз нақшаҳои қорӣ (солона, моҳона ва ҳафтаина) маншаъ мегирад ва мусаллам аст, ки нақшаҳои мазкур дар ҷамъомадҳои назди директор ва маҷлисҳои истеҳсоли баррасӣ ва ба самъи омӯзгорон расонида мешавад. Биноан, таҳлилгарро зарур аст, пеш аз ҳама ва беш аз ҳама ба мақсад наздик бошад. Манзури мо аз қайди ин нукта он нест, ки ба масъалаҳои дигар бетафовут бошад, балки бартарӣ ва авлавият нисбати мақсад таъмин гардад, то таҳлил ба манфиат ва самаранок бошад. Дар зер чанд масъалаҳоро, ки маъмулан чун мақсади иштирок ба дарс буда метавонанд, мисол меоварем, ки бо назардошти вазифа, салоҳият ва масъулияти таҳлилгарон ба қисматҳо ҷудо карда шудааст.

1. **Омӯзиши ҳолати таълим**. Дар ин ҳолат таҳлилгар ба омодагии муаллим ба дарс, истифодаи самараноки вақт, сатҳи дониши ӯ ва доштан ё надоштани маҳорату қобилияти ба шогирдон расонидани он донишҳо, ба вучуд оварда тавонистани фазои солими равонӣ эътибор дода ҳулосабарорӣ мекунад.

2. **Назорати сатҳи сифати дониш**. Хангоми бо ин мақсад ба дарси муаллим даромадан мушоҳидагар сатҳи дараҷаи дониш, маҳорату малакаи шогирдон, қобилияти иҷрои фардиву мустақилонаи супоришот, инкишофи нутқ ва эҷодкории хонандагонро ба риштаи таҳлил мекашад.

3. **Омӯзиш ва паҳн кардани таҷрибаи пешқадам**. Барои шахси ин мақсадро дар наздаш гузошта масъулияти салоҳияти дучанд лозим аст, зеро ӯро мебояд, тамоми ҷузъиёти фаъолияти муаллим: шурӯъ аз таҳияи нақшаҳову ороишоти синфхона то эҷодкорӣ дар дарсу истифодаи технологияҳои гуногуни таълим ва самаранок меҳнати ӯро мавриди омӯзиш қарор диҳад.

4. **Назорати қисматҳои ҷудогонаи дарс**. Мушоҳидагар бояд дуруст баҷоори қисми ташкилӣ, назорати иҷрои супоришҳои вазифаи хонагӣ аз ҷониби хонандагон, ҷамъбасти мавзӯи пешина ва робитаи он ба мавзӯи нав, омода намудани аҳли синф ба баёни мавзӯи нав, роҳи равиши баёни мавзӯи нав, истифодаи бамаврид ва босамари аёнӣ маводҳои худсохту васоити техники таълим, супориши қори мустақилонаву вазифаи хонагӣ (мувофиқатии он ба синну соли хонанда) ва дастурдиҳӣ оид ба тарзи иҷрои он, мустаҳкамкунӣ, таъмини алоқа бо фанҳои дигар ва монанди инҳоро мавриди таҳлил қарор диҳад (дар навбати худ баъзеи инҳо мақсади ҷудогона буда метавонанд).

5. **Расонидани ёрии методӣ**. Ин мақсад асосан аснои иштирок ба дарси омӯзгорони ҷавону навкор ба нақша гирифта мешавад. Ин намуди иштирок ба дарс аз ду қисмат ё марҳила иборат аст: аввал мушоҳида ва маслиҳатдиҳӣ, сонӣ, талаби риояи онҳо ва он низ бояд эҳтиёткорона ба ҷо оварда шавад.

6. **Мушоҳидаи таъмини ҷанбаи тарбиявии дарс**. Табиист, таълими мукамал бе тарбия имконнопазир аст, ба вижа дар синфхона, ки хонандагони душвортарбия доранд. Аз ин лиҳоз, муассир будани ҷанбаи тарбиявии дарс яке аз омилҳои беҳтар намудани раванди таълиму тадрис буда метавонад.

7. **Омӯзиши фаъолияти омӯзгор барои аз аттестатсияи навбатӣ гузаронидани ӯ**. Дар ин ҳолат фаъолияти омӯзгор тибқи муқаррароти Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи

тасдиқ намудани коидаҳои аз аттестатсия гузаронидани кормандони идора ва шўъбаҳои маориф, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, томактабӣ ва таҳсилоти иловагии ҷумҳурии Тоҷикистон» мавриди омўзиш қарор дода мешавад.

8. Назорати ғайринақшаӣ. Бо ин мақсад он вақт ба дарс иштирок мекунад, ки агар аз ҷониби волидайн, иттифоқи касаба ва ё хонандагон нисбат ба дарсгўйии муаллим, муносибати он бо шогирдон норозигие пайдо гардида, ба маъмурият муроҷиат карда шавад.

9. Муайян кардани сабабҳои аз ҷониби хонандагон аз худ нагардидани барномаи таълимӣ.

10. Назорати иҷроӣ барномаи таълимӣ. Ин мақсад он замон роҳандозӣ карда мешавад, ки агар дар натиҷаи назорати нимсола барномаи таълимӣ (мутаносибан ба нимсола) ва меъёри корҳои хаттӣ риоя нагардида бошад. Дар ин ҳолат сабабҳои ҳазм нашудани барномаи таълим ва иҷроӣ меъёри корҳои хаттӣ муайян карда шуда, роҳҳои ислоҳи он пешниҳод карда мешавад.

11. Назорати риояи техникаи бехатарӣ аз ҷониби омўзгор ва хонандагон (дар дарсҳои амалӣ).

ТАЛАБОТИ ПЕДАГОГИВУ ПСИХОЛОГӢ, МЕТОДӢ, ИЛМӢ ВА ТАРБИЯВИИ ТАҲЛИЛИ ДАРС

Пас аз иштирок ва мушоҳида таҳлилгар дарсро аз ҷиҳати педагогиву психологӣ, методӣ, илмӣ ва тарбиявӣ таҳлил намуда, бурду бохти онро ба самъи омўзгор ҳатман бояд расонад. Барои рўҳбаланд намудани омўзгор дар ибтидо ҷанбаҳои мусбии дарсро (мусаллам аст, ки аз ҳар дарс ва ё худ ҳар омўзгор имкони чизи хуберо мушоҳида намудан ҷой дорад) қайд карда, сипас маслиҳатҳои методиро пешниҳод намудан мебояд, то ӯ камбудии ҳешро дарк карда, онро ислоҳ намуда, баҳри рангорангу шавқовар ва пурмаҳсул гузаронидани дарсҳо саъй намояд, зеро педагоги машҳур В.А.Сухомлинский навишта буд: «Агар омўзгор таҳлили далелҳо ва дарки зухуроти педагогиро наметонад, он гоҳ амалҳои сол ба сол такроршаванда якрангу дилгир метобанд ва ӯ рағбатро ба кори худ гум мекунад. Моҳияти таҷрибаи педагогӣ аз он иборат аст, ки барои омўзгор ҳамасола чизи навест мегардад ва нерӯи эҷодии ӯ дар талоши дарёфти навгонӣ равона мегардад». Биноан, дар ин маврид истифодаи ибораҳои «Хуб буд, ки ...» ва «Хуб мушуд, агар...» барои ифодаи мақсади ҷумлаи боло ба мувофиқ аст. Ё ба таври дигар гўем, мушоҳидаву таҳлили дарс низ технология ба худ хосро

дорост ва риояи он ҳатмӣ буда, ба манфиати кор аст. Аз ин рӯ, мушоҳидчӣ, таҳлилкунанда ва ё худ нозир бояд пеш аз ҳама худ мутахассиси чашмикордон, шахси ҳалим, боэҳтиёт ва поквичдон бошад, методика ва педагогикаро хуб донад. Ҳамчунин дар мушоҳидаи дарс бо худ ҳамроҳ гирифтани роҳбари иттиҳодияи методӣ ва ё худ омўзгори таҷрибадору мутахассиси фанни мавриди мушоҳида қарордошта (дар ҳолате, ки мушоҳидагар худ ихтисоси дигар дорад) ба манфиати кор аст. Ин хислатҳо, баҳусус дар муносибат бо мутахассисони ҷавон, аҳамияти бештареро дорост, зеро як сухани беҷои таҳлилгар метавонад «хизмати хирсона» гардида, омўзгори ҷавонро аз пешаи интихобнамудааш дилсард созад. Нисбати ин категорияи омўзгорон иштироку мушоҳидаи дарс бояд характери сирф методӣ дошта бошад, новобаста аз он ки иштирок ба дарс тибқи нақша аст ва ё хориҷ аз он.

Таҳлил бояд ҳолисона ва эродгирӣ ба ҷо оварда шавад. Бо мушоҳидаи як дарс баровардани ҳулосаи амиқу аниқ ва таҳлили он роиҷ нест. Пас аз иштирок ба ду-се соати дарс метавон онро ҷамъбаст ва таҳлилу ҳулосабарорӣ карда, иҷроӣ камбудиву маслиҳатҳоро дар дарсҳои минбаъда талаб намуд. Дар таҳлили дарс ҳам барои омўзгор ва ҳам барои мушоҳидачӣ ва нозир муҳим муайян кардани он аст, ки ба ҳадафи ниҳой расидааст ё на. Бинобар ин, мувофиқи матлаб мебуд, агар пеш аз шурӯи таҳлил аз худ омўзгор пурсида шавад, ки мақсади ӯ чӣ буду то чӣ андоза муяссар гардид? Сипас андешаи ӯ бо асли ҳол аз ҷиҳати педагогӣ қиёс карда мешавад. Дар интиҳо омўзгор бо ҳулоса ва пешниҳоду дастурҳо шинос шуда, дар аснои зарурӣ дар зери он имзо мегузорад. Аснои пешниҳод гардидани маълумотнома ба шўроҳои омўзгорӣ, методӣ ва ё маҷлиси назди директор аз камбудии ислоҳшуда ё ба шаъни омўзгор мерасида зарурати ёдоварӣ қардан нест.

Навъҳои таҳлили дарс

1. Таҳлили мухтасар
2. Таҳлили сохтор (таркиб)и дарс ва ташкили дарс
3. Таҳлили муфассали дарс
4. Таҳлили ҷанбаҳои дарс

Ин навъи таҳлил дарҳол пас аз дарс гузаронда шуда, дар он танҳо як масъала дида мешавад: То қадом андоза натиҷаҳои таълим ба мақсадҳои дарс мувофиқанд. Оё мақсадҳои пешакӣ гузошта амалӣ шуданд ё не? Таҳлили мухтасар пас аз дарс гузаронда мешавад ва гунаи охири он нест. Он барои таҳлили муфассал замина пайдо мекунад. Дарсро мушоҳида намуда, таҳлилгар иҷроӣ

тасдиқ намудани коидаҳои аз аттестатсия гузаронидани кормандони идора ва шўъбаҳои маориф, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, томақтабӣ ва таҳсилоти иловагии ҷумҳурии Тоҷикистон» мавриди омӯзиш қарор дода мешавад.

8. **Назорати ғайринақшавӣ.** Бо ин мақсад он вақт ба дарс иштирок мекунад, ки агар аз ҷониби волидайн, иттифоқи касаба ва ё хонандагон нисбат ба дарсгӯии муаллим, муносибати он бо шогирдон норозигие пайдо гардида, ба маъмурият мурочиат карда шавад.

9. **Муайян кардани сабабҳои аз ҷониби хонандагон аз худ нагардидани барномаи таълимӣ.**

10. **Назорати иҷроӣ барномаи таълимӣ.** Ин мақсад он замон роҳандозӣ карда мешавад, ки агар дар натиҷаи назорати нимсола барномаи таълимӣ (мутаносибан ба нимсола) ва меёри қорҳои хаттӣ риоя нагардида бошад. Дар ин ҳолат сабабҳои ҳазм нашудани барномаи таълим ва иҷроӣ меёри қорҳои хаттӣ муайян карда шуда, роҳҳои ислоҳи он пешниҳод карда мешавад.

11. **Назорати риояи техникан бехатарӣ аз ҷониби омӯзгор ва хонандагон (дар дарсҳои амалӣ).**

ТАЛАБОТИ ПЕДАГОГИВУ ПСИХОЛОГӢ, МЕТОДӢ, ИЛМӢ ВА ТАРБИЯВИИ ТАҲЛИЛИ ДАРС

Пас аз иштирок ва мушоҳида таҳлилгар дарсро аз ҷиҳати педагогиву психологӣ, методӣ, илмӣ ва тарбиявӣ таҳлил намуда, бурду боҳти онро ба самъи омӯзгор ҳатман бояд расонад. Барои рӯҳбаланд намудани омӯзгор дар ибтидо ҷанбаҳои мусбии дарсро (мусаллам аст, ки аз ҳар дарс ва ё худ ҳар омӯзгор имкони чизи хуберо мушоҳида намудан ҷой дорад) қайд карда, сипас маслиҳатҳои методиро пешниҳод намудан мебояд, то ӯ камбудииҳои хешро дарк карда, онро ислоҳ намуда, баҳри рангорангу шавқовар ва пурмахсул гузаронидани дарсҳо саъй намояд, зеро педагоги машҳур В.А.Сухомлинский навишта буд: «Агар омӯзгор таҳлили далелҳо ва дарки зухуроти педагогиро наметонад, он гоҳ амалҳои сол ба сол такроршаванда якрангу дилгир метобанд ва ӯ рағбатро ба кори худ гум мекунад. Моҳияти таҷрибаи педагогӣ аз он иборат аст, ки барои омӯзгор ҳамасола чизи навро боз мегардад ва нерӯи эҷодии ӯ дар талоши дарёфти навгонӣ равона мегардад». Биноан, дар ин маврид истифодаи ибораҳои «Хуб буд, ки ...» ва «Хуб мушуд, агар...» барои ифодаи мақсади ҷумлаи боло ба мувофиқ аст. Ё ба таври дигар гӯем, мушоҳидаву таҳлили дарс низ технология ба худ ҳосро

дорост ва риояи он ҳатмӣ буда, ба манфиати қор аст. Аз ин рӯ, мушоҳидчӣ, таҳлилкунанда ва ё худ нозир бояд пеш аз ҳама худ мутахассиси ҷашмикордон, шахси ҳалим, бозхитӣ ва поквичдон бошад, методика ва педагогикаро хуб донад. Ҳамчунин дар мушоҳидаи дарс бо худ ҳамроҳ гирифтани роҳбари иттиҳодияи методӣ ва ё худ омӯзгори таҷрибадору мутахассиси фанни мавриди мушоҳида қарордошта (дар ҳолате, ки мушоҳидагар худ ихтисоси дигар дорад) ба манфиати қор аст. Ин ҳислатҳо, бахусус дар муносибат бо мутахассисони ҷавон, аҳамияти бештареро дорост, зеро як сухани бечои таҳлилгар метавонад «хизмати хирсона» гардида, омӯзгори ҷавонро аз пешаи интихобнамудааш дилсард созад. Нисбати ин категорияи омӯзгорон иштироку мушоҳидаи дарс бояд характери сирф методӣ дошта бошад, новобаста аз он ки иштирок ба дарс тибқи нақша аст ва ё хориҷ аз он.

Таҳлил бояд ҳолисона ва эродгирӣ ба ҷо оварда шавад. Бо мушоҳидаи як дарс баровардани ҳулосаи амиқу аниқ ва таҳлили он роиҷ нест. Пас аз иштирок ба ду-се соати дарс метавон онро ҷамъбаст ва таҳлилу ҳулосабарорӣ карда, иҷроӣ камбудиву маслиҳатҳоро дар дарсҳои минбаъда талаб намуд. Дар таҳлили дарс ҳам барои омӯзгор ва ҳам барои мушоҳидачӣ ва нозир муҳим муайян кардани он аст, ки ба ҳадафи ниҳой расидааст ё на. Бинобар ин, мувофиқи матлаб мебуд, агар пеш аз шурӯи таҳлил аз худӣ омӯзгор пурсида шавад, ки мақсади ӯ чӣ буду то чӣ андоза муяссар гардид? Сипас андешаи ӯ бо асли ҳол аз ҷиҳати педагогӣ қиёс карда мешавад. Дар интиҳо омӯзгор бо ҳулоса ва пешниҳоду дастурҳо шинос шуда, дар аснои зарурӣ дар зерӣ он имзо мегузорад. Аснои пешниҳод гардидани маълумотнома ба шӯроҳои омӯзгорӣ, методӣ ва ё маҷлиси назди директор аз камбудииҳои ислоҳшуда ё ба шаъни омӯзгор мерасида зарурати ёдоварӣ қардан нест.

Навҳои таҳлили дарс

1. Таҳлили мухтасар
2. Таҳлили сохтор (таркиб)и дарс ва ташкили дарс
3. Таҳлили муфассали дарс
4. Таҳлили ҷанбаҳои дарс

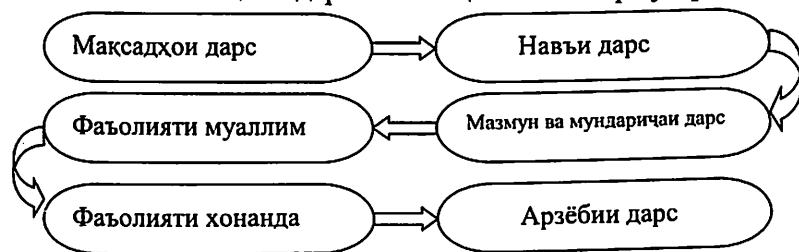
Ин навъи таҳлил дарҳол пас аз дарс гузаронда шуда, дар он танҳо як масъала дида мешавад: То кадом андоза натиҷаҳои таълим ба мақсадҳои дарс мувофиқанд. Оё мақсадҳои пешакӣ гузошта амалӣ шуданд ё не? Таҳлили мухтасар пас аз дарс гузаронда мешавад ва гунаи охирин нест. Он барои таҳлили муфассал замина пайдо мекунад. Дарсро мушоҳида намуда, таҳлилгар иҷроӣ

мақсадҳои ба дарс гузоштаре муайян месозад ӯ натиҷаҳои таълимро бо мақсадҳои гузошта муқоиса мекунад.

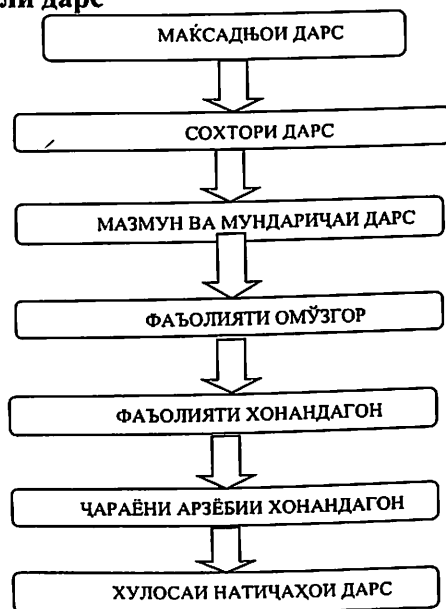
Таҳлили сохтор (таркиб)и дарс ва ташкили дарс

Ин нави таҳлил асос ӯ заминаи ҳамаи таҳлилҳо буда, пас аз таҳлили мухтасар гузаронда мешавад. Дар он пайдарҳамии мантиқӣ ва алоқамандии ҷанбаҳои дарс муайян карда мешавад.

Ин нави таҳлил дар асоси таҳлили сохтор гузаронда мешавад.

Таҳлили муфассали дарс

Нақшаи тахминии таҳлили муфассали дарс

Таърихи рӯз: _____ Муҳаққиқ: _____
Муаллим: _____ Ҳан: _____ Синф: _____
Оғози дарс: _____ Анҷоми дарс: _____
Мақсади таълим: _____ Мавзӯ: _____

Талабот	Қайдҳо дар бораи иҷро
Таҳлили мақсадҳои таълим:	
Ба хонанда нигарондашуда, мушаххас, иҷрошаванда,....	
Таҳлили сохтори дарс	
Пайдарҳамии мантиқӣ ва алоқии байни лаҳзаҳои дарс	
Тақсими мақсадҳои вақт дар лаҳзаҳои дарс	
Таносуби фаъолияти омӯзгор ва хонандагон (қӣ бештар фаъолият мекунад?)	
Ташкил ва ҷамъбасти дарс (муаллим қӣ тавр хонандагонро ба дарс ҷалб мекунад,)	
Суръати дарс	
Татбиқи нақшаи дарс дар амал	
Мувофиқати сохтор ба мақсад ва нави дарс	
Таҳлили мазмун ва мундариҷаи дарс	
Фаҳмо ва дастрас будани баъни муаллим	
Алоқии мазмун ва мундариҷаи дарс ба ҳаёт;	
Алоқии мазмун ва мундариҷаи дарс ба эҳтиёҷи хонандагон. Рӯзмара будани он	
Тавассути маводи дарс ташаккул додани ёфтани малақаҳои фикрронӣ, масъулиятнокӣ, мустақилият, бедор намудан шавқӣ маърифатии хонандагон	
Таҳлили фаъолияти омӯзгор	
Мувофиқи мақсад интихоб карда тавонистани усул ва шеваҳои таълим	
Фаҳмо ва дастрас баён кардани мавод;	
Муносибат ва муошират бо хонандагон	
Ҳавасмандии хонандагон	
Истифода кардани воситаҳои арзёбӣ	
Ташкил карда тавонистани фазои ҳамкорӣ	
Арзёбии фаъолияти хонандагон	

Техникаи педагогии омӯзгор	
Таҳлили фаъолияти хонандагон	
Хонандагон дарс фаъолон иштирок мекунанд.	
Малакаҳои ба худ баҳо ва ҳамдигар баҳо додан	
Мустакилона	
Малакаҳои дар ҳамкорӣ фаъолият намудан	
Одоби муоширатро риоя мекунанд	
Таҳлили ҳолати санитарӣ, гигиенӣ	
Шароит дар синф: тозагӣ, равшанӣ, боду ҳавои тоза ва ғайра	
Муҳити раванӣ дар дарс	

Хулоса ва таклифҳо:

Баҳои умумии дарс

Муваффақиятҳои дарс.....

Норасоии дарс:.....

Тавсияҳо барои беҳтар шудани дарс:

Шакли таҳлили мушоҳидаи дарс

Мураббӣ:		Муаллими мушоҳидашаванда:
Санаи мушоҳида:		Дарс:
Муаллим хоҳиш кард, ки ба масъалаҳои зерин тавачҷӯх зоҳир карда шавад:		
Ҷанбаҳои (ҷиҳатҳои) мусбате, ки дар ҷараёни дарс мушоҳида шуданд:		
1.		
2.		
3.		
4.		
Проблема:	Сабабҳои эҳтимоли:	Тавсияҳо:
1.		
2.		
3.		
4.		

МАВЗӢИ 12: ПУРСИШИ ХОНАНДАГОН ВА СУПОРИДАНИ ВАЗИФАИ ХОНАГӢ

Нақша:

1. Шаклҳои пурсиш вобаста ба навъи дарс
2. Ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои индивидуалии хонандагон ҳангоми пурсиш: *нутқ, ҷавоб, устувориҳои фикр, системанокӣ* ва ғайра.
3. Навъҳои саволҳои муаллим.
4. Супоридани вазифаи хонагӣ - яке аз муҳимтарин лаҳзаҳои дарс дар рафти таълими забони модарӣ
5. Ба эътибор гирифтани ҳаҷми машқ нисбати синфҳо ва фаҳмонидани тарзи иҷрои вазифаи хонагӣ
6. Роҳҳои санҷиши вазифаи хонагӣ.

Монанди тафтиши вазифаи хонагӣ пурсиш роҳи кулай ва муҳими санҷиши дониш, малака ва тайёр намудани хонандагон барои аз худ намудани мавзӯи нав ва воситаи алоқа бо мавзӯи пешина мебошад.

Пурсиши даҳонӣ, дар муайян намудани дониши хонандагон ҷои асосиро ишғол менамояд. Ҳам пурсиши даҳонӣ ва ҳам корҳои хаттии контролӣ лаҳзаҳои хеле муҳими рафти таълим мебошанд. Фарқи пурсиши даҳонӣ аз корҳои хаттии грамматикӣ, ки дар синф гузаронида мешавад, дар он аст, ки вай шахси даҳонии санҷиши дониши хонандагони ҷудогона ҳисоб меёбад.

Вобаста ба хели дарс характер, мазмун ва ҳаҷми материали нав пурсиши хонандагон вақт ва мавқеи худро дорад.

Пурсиш ё дар аввали дарс, ё баъди тафтиши вазифаи хонагӣ ва баёни мавзӯи нав, ё дар охири дарс, баъди мустаҳкам кардани мавзӯи нав ва супориши вазифаи хонагӣ гузаронида мешавад. Барои пурсиш аз 5 то 15 дақиқа вақти ҷудо карда мешавад.

Дар дарсҳои баёни мавзӯи нав пурсиш ҳамчун қоида, то баёни мавзӯи нав гузаронида мешавад. Шаклҳои пурсиш гуногун буда, хонандагонро аз ҷояшон, дар назди доскаи синф ё столи муаллим пурсидан мумкин аст. Пурсиш аз ҷой дар мавридҳои истифода мешавад, ки агар хонанда танҳо ягон ҷавоби кӯтоҳ диҳад. Ба назди тахтаи синф бароварда пурсидан он вақт гузаронида мешавад, ки ҳангоми ҷавоб талаб карда шавад, ки дар тахта ин ё

он чизро нависед. Ҳамчун қоида, хонанда вақти назди тахтаи синф ё столи муаллим даъват карда шудан бояд дафтари вазифаи хонагӣ ва рӯзномаашро ҳамроҳ гирифта барояд. Баъзан муаллим барои сарфаи вақт ва миқдори зиёди хонандагонро пурсидан яку якбора ба тахтаи синф якчанд хонандагонро (аз 2 то 5 кас) даъват менамоянд ва ба ҳар кадом вазифа ё савол медиҳанд. Яке ҷавоб медиҳаду дигаре ба савол тайёр мешавад. Дар ин намуди пурсиш аксарияти хонандагон ба ҷавоб ҳамсинфонашон гӯш намеkunанд, танҳо ба рафики дар тахтаи синф навишта истода эътибор медиҳанду халос.

Дар таҷрибаи мактабҳо пурсиши фронталӣ ҷои муҳимро ишғол менамояд, зеро дар он тамоми аҳли синф иштирок меkunанд. Барои бо тезӣ фаҳмидани дониши аксарияти хонандагон, ҳамчун қоида дар давоми дарс саволҳои зиёде дода мешавад, ки он ҷавоби кӯтоҳ талаб меkunад. Саволи ба тамоми синф дода мешавад ва муаллим ҳар хонандаеро, ки хоҳад мепурсад. Дар давоми дарс ба ҳар як хонанда 4 – 5 савол додан мумкин аст. Ҳамаи ҷавобҳои хонандагонро ба ҳисоб гирифта, сони доир ба ҳамаи қисм як баҳо мондан мумкин аст. Ин баҳо, бали махсус ҳисобида мешавад, ки онро баҳои дарсӣ гуфтан дурустар аст. Дар як дарс аз ин баҳо ба 5 – 6 хонанда гузоштан мумкин аст.

Дар вақти гузаронидани пурсиши фронталӣ муаллим бояд дар дафтари худ баҳои хонандагонро дар схемаи зерин чунин қайд намояд. Схема бояд машқҳо, супоришҳоеро, ки ба тарзи хаттӣ гузаронида мешаванд, дарбар гирад:

Ном ва насаб	Диктанти лугавӣ	Ҷавоби дахбӣ ба саволҳо	Иштирокчи	Қор бо китоби дарсӣ	Бали дарсӣ
Воҳидов А	4= 71 – 85	5= 86–100	4=71–85	4=71–85	4=71–85
Аббосов Р	4= 71 – 85	4= 71–85	3=56–70	4=71–85	4=71–85

Пурсиш мазмунан ду хел мешавад: **пурсиши мавзӯӣ** ва **пурсиши як боб**, қисми барномаи таълимӣ ё якчанд бобҳо, қисмҳо. Баъди пурсиш бояд ба хонанда баҳо гузошта шавад. Аз ин рӯ, дар вақти ҷавоби хонандагон хусусиятҳои индивидуалии онҳо ба ҳисоб гирифта шавад: **нутқ, ҷавоб, устувориҳои фикр, бо тартиб баён кардани он** ва ғайра. Муаллим ба ҳамаи гуфтаҳои хонандагон бояд бодиккат гӯш кунад, фикри ӯро набурад. Ба он

роҳ надихад, ки хонандагони дигар ба гуфтаҳои ӯ ҳамроҳ шаванд, ё ҳар гуна луқмаҳо партоянд. Агар хонанда барои ҷавоб додан мушкилӣ кашад, муаллим саволҳое диҳад, барои ҷавоб ба хонанда ёри расонад.

Ғайр аз ин, муаллим вақти ҷавоби хонанда ҳамаи синфро назорат карда истад, то ки онҳо бодиккат ба ҷавоби рафикашон гӯш kunанд. Агар рафикашон камбудӣ содир кунад, ба иҷозати муаллим ислоҳ намоянд. Сифати баланди ҷавобҳои хонандагон ба тарзи гузориши саволи муаллим низ вобаста аст. Савол бояд бурро ва фаҳмо бошад, фикри эҷодии хонандагонро бедор намояд, онҳо ба мустақилона фикр кардан ва ҷавоб додан равона кунад.

Саволҳои муаллимиро ба се гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1. Саволи ёридиҳанда, ки он фаҳмонда ҷавоб додани талабагонро талаб меkunад.
2. Саволҳо барои мустаҳкамкунии ин ё он мавзӯи омӯхта шаванда.
3. Саволҳо доир ба санҷидани мавзӯи азхудкардашуда, ки мақсадаш дараҷаи азхудкунии талабагонро ба ҳисоб гирифтани аст.

Дар дарсҳои забони модарӣ аз саволҳои мустаҳкамкунӣ ва контролӣ низ истифода мебаранд, ки ба воситаи онҳо доири дониши талабагон васеъ карда шуда, ба фикр карда ҷавоб додан малака пайдо меkunанд.

Дар рафти пурсиш савол ба аҳли синф дода шуда, пас талабагони алоҳида пурсида мешаванд. Пурсиш одатан аз талабагони сузхон сар мешавад ва ба ёрии онҳо яке аз талабагони аълохон даъват карда мешавад, токи аз ӯ дигарон ибрат гиранд ва тарзи ба савол ҷавоби пурра доданро омӯзанд.

Вақти пурсиш муаллим бояд хушмуомила ва ҳалим бошад, зеро суҳанҳои қаҳру ғазабнок хонандагонро аз ҷавоб додан бозмедорад. Ҳангоми савол гузоштан ба аҳли синф муаллим бояд ба чунин масъалаҳо риоя кунад: ҳар як савол мақсади муайян ва мушаххас дошта бошад, ҷавоби муносиб талаб кунад ва хонандагон ба он имконияти ҷавоб додан дошта бошанд, савол фаҳмо ва равшан бошад; саволҳо мазмунан **васеъву ҳаҷман хурд ва аз ҷиҳати мантиқ дуруст** бошанд. **Муаллимиро лозим аст, ки на танҳо ба мундариҷа ва сифати саволҳо, балки ба дурустии ҷавоби талабагон ҳам диққат намояд.** Ҷавоби пухтаи шогирдон ба тарзи саволгузори муаллим вобаста аст, бинобар он муаллим бояд

кӯшиш кунад, ки саволҳои ӯ дилгиркунанда ва такроршаванда набоянд, вақтро беҳуда нагиранд.

Дар рафти пурсиш ва ҳалли саволҳо муаллим ба ҷавобҳои хонандагон эътибори ҷиддӣ диҳад. Ҷавобҳои онҳо бояд фаҳмо, пай дар пай, пурмазмун асоснок ва аз ҷиҳати услубу тарзи баён ва нормаи талаффуз мувофиқи талаби забони адабӣ бошанд.

Ҷавобҳо ду ҳел мешаванд, яке пурра, дигаре нопурра. Аз хонандагон ҳама вақт ҷавоби пурра талаб кардан шарт нест. Ҷавоби кӯтоҳ ва нопурра ҳам дар инкишофи нутқи даҳони онҳо аҳамияти калон дорад. Ҷавобҳои пурра дар бачагон нутқи алоқамандро тарбия мекунад. Педагогӣ машқури рус К.Д.Ушинский қайд карда буд, ки омӯзгори хуб на барои он такрор мекунад, ки гузаштаре ба хотир орад, балки барои он такрор менамояд, ки ба воситаи такрори мавзӯи гузашта мавзӯи нав боз ҳам мустақамтар аз худ карда шавад, пас пурсиш ва саволҳои муаллим яке аз усулҳои хуби мустақамкунии дониши талабагон мебошад, ки қариб дар ҳар дарс ба қор бурда мешавад.

Пурсиши индивидуалиро ба воситаи варақаҳои грамматикӣ ҳам мегузаронанд. Варақаҳои грамматикиро муаллим метавонад якбора ба якҷанд хонандагон супорад. Варақаҳо супоришҳои гуногун доранд:

Чумларо нависед, ба ҷои нуктаҳо ҳарфҳои зарурӣ ва аломатҳои китобатнашро гузоред. Ба зерӣ ҷумлаҳои пайрав хати мавҷнок кашед ва пайвандакҳоро ба дохили доира гиред.

Чумлаи пайрави муайянкунандаро таъриф кунед ва мисол оред.

Решаи калимаҳои додашударо муайян кунед.

Баъзан як хонанда қоидаи грамматикиро мегӯяду хонандаи дигар мисол меорад. Хонандаи ҷавоб дода истода ба аҳли синф савол медиҳад ва баръакс хонандагон низ ба ӯ метавонанд савол диҳанд.

Яке аз муҳимтарин лаҳзаҳои дарс дар рафти таълими забони модарӣ супоридани вазифаи хонагӣ ба ҳисоб меравад. Баъзе муаллимон ба супориши вазифаи хонагӣ ҳеле рӯякӣ рафтор мекунанд. Агар муаллим вазифаи хонагиро мувофиқи талаботи дидактикӣ насупорад, хонандагон онро дар хона дуруст иҷро карда наметавонанд. Вазифаи хонагӣ давоми машғулияти дар синф гузаронида ва иҷро кардаи хонандагон аст. Аз ин рӯ, байни вазифаи хонагӣ ва машғулияти синфӣ алоқаи ҷудонашаванда бояд бошад.

Вақти супоридани вазифаи хонагӣ муаллим бояд ба ҳаҷми он эътибор диҳад, ҳаминро ба ҳисоб гирад, ки муаллимони дигар ҳам аз ҷанҳои таълимӣ вазифа месупоранд.

Дар дарсҳои забони модарӣ муаллим ҳамчун вазифаи хонагӣ як қоидаи грамматикӣ ва як машқро аз китоби дарсӣ барои он қоида супорида метавонад.

Ҳаҷми машқ тахминан 8 – 10 қатор барои синфҳои IV – V ва 10 – 15 қатор барои синфҳои VI – VIII бояд бошад. Дар баъзе ҳолатҳо агар қоидаи грамматикӣ супорида нашавад, якбора ду машқро ҳамчун вазифаи хонагӣ додан мумкин аст. Вазифаи хонагӣ мазмунан бояд бо дарси онрӯза ва материалҳои пешина алоқаманд бошад. Ташкили дурусти супориши вазифаи хонагӣ имконият медиҳад, ки хонандагон онро беғалат иҷро намоянд. Ҳамчун қоида ба сифати вазифаи хонагӣ аз забони модарӣ чунин машқҳои супорида мешаванд, ки намунаи онро дар синф бо роҳбарии муаллим хонандагон иҷро намудаанд. Инҳо намудҳои гуногуни машқҳо доир ба рӯйбардоркунӣ бо гузоштани аломатҳои китобатии партофташуда, тағйир додани матнҳо, ҷумлаҳо, намудҳои гуногуни таҳлили граммаҳо аз рӯи нишонаҳои ба зерӣ калимаҳо хат кашидан, нақлу иншо ва ғайраҳо мебошанд.

Дар хона бояд машқҳои иҷро карда шаванд, ки онҳо нисбатан мушқил бошанд. Монанди консепт кардан, ёфтани мисолҳо ба қоидаҳо аз китобҳои бадеӣ, пур кардани таблитсаҳо ва схемаҳо доир ба намудҳо, иншо машқ кардан, аз худ сохтан ва ғайра. Ё ки тартиб додани ҳикоя ба мавзӯи муайян аз рӯи расм навиштани ҳикоя, мулоҳизаҳои худро доир ба театр, музей ба тарзи хаттӣ навиштан, дафтарчаи луғат тартиб додан ва амсоли инҳо вазифаи хонагӣ шуда метавонанд. Вазифаи хонагиро дар шаклҳои хаттӣ ва даҳонӣ додан мумкин аст.

Муаллим бояд он мавзӯҳоеро вазифа диҳад, ки дар бораи онҳо хонандагон маълумот гирифта бошанд.

Сониян муаллимон бояд қоидаҳои дидактикии аз содда ба мураккаб, аз осон ба мушқилро дар супориши вазифаи хонагӣ ба ҳисоб гиранд. Вазифаи хонагиро муаллим бояд пеш аз занг, ҳартарафа фаҳмонида супорад.

Тарзи супоридани вазифаи хонагӣ чунин мебошад. Агар машқи китоби дарсӣ вазифаи супорида шавад, аввал талаботи машқро хонанда ё муаллим хонад. Пас, як ҷумлаи машқро хонда, тарзи иҷрои онро нишон диҳад. Албатта, аз машқ намунаи нишон дода

шавад. Хонандагон бояд дар рӯзномашон рақами машқ, саҳифаи китоб, параграфи онро навишта гиранд. Муаллим аз ин ё он хонанда бори дигар то кадом дараҷа фаҳмидан ё нафаҳмидани вазифаро пурсад, то боварӣ ҳосил кунад, ки ҳамаи хонандагон онро фаҳмиданд. Тарзи иҷрои вазифа дар хона аз хонандагон мустақил ва дониши грамматикӣ талаб менамояд. Хуб мешуд, агар хонандагон дар хона аввал вазифаи ба тарзи даҳонӣ супоридашударо тайёр намуда, пас супориши хаттиро иҷро намоянд. Ин аз он ҷиҳат аҳамиятнок аст, ки агар хонанда қоидаҳо аз худ намоёнд, онро дар амал ҳам иҷро мекунад. Баъди қоидаи грамматикиро аз худ намудан, хонанда ба он мисолҳои грамматикӣ худро оварад, яъне худ тартиб диҳад. Сонӣ талаботи машқро бодикқат хонда, дар асоси қоидаи азхуд кардааш онро иҷро намоёнд ва дар охир бо машқи китоб муқоиса намоёнд.

Вазифаи хонагиро дар кадом лаҳзаи дарс супоридан мумкин аст?

Вазифаро дар охири аввали дарс вобаста ба хели дарс додан мумкин аст. Хуб мешуд, ки муаллим номи вазифаро дар тахтаи синф нависад.

Тафтиши вазифаи хонагӣ барои хонандагон аҳамияти таълимӣ ва тарбиявӣ дорад. Ҳангоми тафтиш мавзӯи аз ин пеш омӯхташуда такрор карда шуда, дар мавриди зарурӣ ҷизҳои нафаҳмидаи хонандагон шарҳ дода мешавад. Дар натиҷаи ба таври системанок тафтиш кардани вазифаи хонандагон дар мавридаш маслиҳат ва баҳо мегиранд, ки он ҷиҳати тарбиявӣ дорад. Тафтиши вазифаи хонагӣ ба муаллимон имконият медиҳад, муайян кунанд, ки кадоме аз хонандагон вазифаро иҷро намуданд, кадомашон не, барои чӣ баъзеҳо иҷро накардаанд, сабабаш чист? Боз дар болои ҷиҳа кор кардан лозим аст. Дар синф санҷиш бо ду роҳ гузаронида мешавад.

а) пурсиши даҳонӣ якҷанд хонандагон доир ба материали назариявӣ;

б) даъвати хонанда бо дафтараш ба назди столи муаллим;

Агар вазифа, дар шакли ҷумлаҳои алоҳида дода шуда бошад, онгоҳ муаллим метавонад аз ҳар як хонанда 2 – 3 ҷумларо бо тезӣ пурсида дуруст ё нодурустии онро санҷад.

Тафтиши вазифаи хонагиро ба тарзи фронталӣ низ гузаронидан мумкин аст. Дар ин тарз ҳамаи хонандагон дафтареҳои худро дар рӯи парта кушода мемонанд ва муаллим бо тезӣ синфро давр зада, муайян мекунад, ки кадоме аз хонандагон вазифаро иҷро

кардаанд ва кадомашон иҷро накардаанд. Ғайр аз ин муаллим бояд дафтареҳои хонандагонро давра ба давра гирифта дар хона тафтиш намоёнд.

Дар синфҳои IV – V, ки ба забони модарӣ соатҳои зиёд ҷудо карда шудааст, дафтареҳои хонандагон дар хона, бештар тафтиш карда мешавад. Сониян, дафтареҳоро хонандагони суствон бояд баъди ҳар ду дарс аз назар гузаронида шаванд.

Ҳамин тавр, вазифаи хонагӣ ва тарзи пурсидани он дар таълими забони модарӣ як лаҳзаи муҳими дарс ба ҳисоб меравад.

МАВЗЎИ 13: УСУЛҲОИ ОМЎЗИШИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Нақша:

1. Маълумоти умумӣ дар бораи методҳо.
2. Таснифоти методҳои омӯзиши забони тоҷикӣ:
 - а) методҳои амалии омӯзиши забон;
 - б) методҳои назариявии омӯзиши забон;
 - в) методҳои назариявӣ – амалии омӯхтани забон;
3. Шарҳи калимаҳои душворфаҳм.
4. Кор бо луғат ва адабиёт.
5. Дафтари луғати хонандагон.

Калимаи **метод** ба маънои васеи сухан тарзи муносибат ба ҳақиқат, омӯзиш ва татқиқи ҳодисаҳои табиату ҷамъият мебошад. Методи омӯзиш дар мактаб тарзи кори муаллим ва хонанда мебошад, ки маҳз дар асоси он хонанда маълумот мегирад.

Усулҳои омӯзишро ба ду ҷудо менамоянд:

- а) **Методи омӯзиши умумӣ**, ки барои ҳамаи фанҳо умумист ва онро дар фанни педагогика назарияи омӯзиш меноманд;
- б) **Методи омӯзиши хусусӣ**, ки хоси ҳар як фан мебошад.

Фанни методикаи таълими забони тоҷикӣ ҷамъбасти методҳои омӯиши забони тоҷикиро дар бар мегирад.

Намудҳои гуногуни усулҳои омӯзиш як системаи муайяно ташкил медиҳад, ки ин система нишонаҳои асосии худро дорад, ки он аз:

а) **дарбаргирии ҳамаи соҳаҳои предмети омӯзиш**, масалан, грамматика, орфография, пунктуатсия, инкишофи нутқ ва ғайра.

б) **ба ҳам алоқамандии ҳамаи методҳо** ва ба як мақсад нигаронида шудани онҳо;

в) **ягонагии принципҳои дидактикӣ**, ки барои ҳамаи методҳо асосӣ аст, иборат мебошад;

Усулҳои омӯзиши забони тоҷикӣ аз рӯи чунин аломатҳояшон тасниф карда мешаванд:

а) **аз рӯи дониши** гирифтаи хонандагон;

б) **аз рӯи дараҷаи** фаъолияти хонандагон дар рафти таълим (методҳои актив ва пасив, методи иҷрои корҳои мустақилона аз тарафи хонандагон);

в) **аз рӯи характер** ва ҷои иҷрои вазифа (дар хона ё дар синф, даҳонӣ ё хаттӣ иҷро карда шудани вазифа).

Бояд гуфт, ки усулҳои таълими забон ҳодисоти хеле мураккаб буда, нишонаҳои зиёде дорад.

Ҳар як метод ҷиҳати психологӣ низ дорад. Масалан, дар асоси истифодаи ин ё он метод аён мегардад, ки кадом ҷиҳати истеъдоди хонанда инкишоф меёбад ё машқ дода мешавад.

Методҳои омӯзишро аз рӯи қонунҳои мантиқ низ аз ҳам фарқ мекунам. Ин он маъноро дорад, ки ҳангоми таснифоти методҳо аз кадом хусусиятҳои мантиқӣ истифода карда мешавад. Дар ин ҷо ҳодисаҳои **индуксия** ва **дедуксия**, **аналогия**, **муқоиса** аз **муқобилгузорӣ**, **анализ** ва **синтез** ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Ҳар як усули таълим мавқеи истифода дошта, дурустии он дар мавриду мавқеи худ маълум мегардад.

Аз ин рӯ, вазифаи ҳар як муаллим аз он иборат аст, ки ҳангоми таълими мавзӯ аз методҳои мувофиқ истифода барад, то ки он натиҷаи хуб диҳад ва вақти зиёдро нагирад. Дар интиҳоби методҳои таълимӣ мавриди гузаштани мавзӯҳо якҷанд омилҳои ҳастанд, ки ба он таъсир мерасонанд:

- а) характер ё хусусияти предмети таълимӣ.
- б) барномаҳои мавҷуда, ҳаҷму мазмуни онҳо.
- в) дараҷаи тайёрии муаллим ва фаъолияти хонандагон.
- г) ҷой ва вақти гузаронидани машғулоти.

Ҳамин тавр, методи ягонаи таълимӣ вучуд надорад. Ҳар як метод дар мавридаш аҳамият дошта, дар мавриди дигар беаҳамият ва нолозим мебошад.

Методҳои омӯзишро аз рӯи иштироки фаъолияти хонандагон дар рафти таълим ба ду гурӯҳ методҳои **фаъол** (актив) ва **ғайрифавол** (пасив) ҷудо менамоянд.

Ба методҳои фаъол сӯҳбат, таҳлили грамматикӣ, иҷрои машқҳо, таснифоти калимаҳо ва ба методҳои ғайрифавол баёни муаллим, рӯйнавис кардани машқҳо аз китоби дарсӣ, навишта гирифтани ҷумлаҳо аз тахтаи синф дохил мешаванд. Вақти таълими мавзӯ дар асоси методи баён хонандагон танҳо гуфтаи муаллихро гӯш мекунам, вале дар хусуси шаклҳои грамматикӣ, тарзи сохтани онҳо фикр намекунам.

Дар фанни методикаи таълими забон ба ғайр аз методҳои воситаҳои методӣ ё усулҳои методӣ мавҷуд аст.

Байни метод ва воситаҳои методӣ фарқи кулӣ гузоштан мумкин нест. Шартан метод ва воситаҳои методӣ мегӯянд. Масалан, ҳангоми таълими ягон мавзӯ муаллим методи сӯҳбатро истифода мебарад. Вақти фаҳмонидан меҳода, ки факти грамматикиро дар муқоиса нишон диҳад. Дар ин маврид воситаи методи муқоиса ҳангоми мушкилӣ кашидани ҳонандагон дар муайян намудани ягон шакли категорияи грамматикӣ истифода карда мешавад. Воситаҳои методи барои дар амал татбиқ намудан ва пурмаҳсул гардонидани методҳо роли муҳим мебозанд. Барои ин ё он методро татбиқ намудан албатта аз воситаҳои методӣ истифода кардан лозим аст. Масалан, вақти гузаронидани диктант аз воситаи методи муқоиса, яъне дар тахтаи синф нишондиҳии калимаҳои душворфаҳм ва душворнавис бояд истифода барем.

Ҳамин тавр, методҳои омӯзиш ҷамъбасти усулҳои таълим буда, системаи саволҳо ва ҷавобҳо, нақлу таҳлилҳо мебошанд. Ба ибораи дигар, амалиёти ҷудогонаи муаллим ва ҳонандагон барои аз худ намудан ё ҳалли ягон мавзӯ ё супориш методҳои омӯзиш аст.

Таснифоти методҳои омӯзиши забони тоҷикӣ.

Методҳои омӯзиши забони тоҷикиро аз рӯи он сарчашмаҳое, ки ҳонандагон дониш мегиранд, инчунин иштироки ҳонандагон дар рафти таълим ва намуди корҳои иҷро намудаи онҳо дар асоси мавзӯи таълимӣ ба гурӯҳҳо ҷудо менамоянд.

Дар таснифоти методҳои омӯзиши забони тоҷикӣ чизи асосӣ сарчашмаи дониши ҳосилкарда аз фанни забон ҳисоб меёбад. Аз рӯи сарчашмаи дониш методҳои омӯзиши забони тоҷикиро ба чунин гурӯҳҳо ҷудо намудан мумкин аст:

Методҳои амалии омӯхтани забон.

Методҳои назариявии омӯхтани забон.

Методҳои назариявӣ – амалии омӯхтани забон.

Методҳои амалии омӯхтани забон. Муаллим нағз медонад, ки ҳонандагон ҳанӯз ба мактаб наомада амалан гап мезананд, баъзе қонуниятҳои грамматикиро беихтиёра аз худ мекунанд, дар нутқи худ аз онҳо истифода мебаранд.

Вазифаи мактаб ва муаллимон аз он аст, ки чизҳои беихтиёра дар амал истифода бурдаи ҳонандагонро амалӣ гардонидан, дониши онҳоро бой намоянд. Дар бой гардонидани дониши ҳонандагон роли асосиро дарсҳои адабиёт, таърих, физика, география ва дигар фанҳо мебозанд. Дар ин дарсҳо ҳонандагон бо ёрии муаллим дониш мегиранд, фикрашонро баён менамоянд, гап мезананд ва бо ин роҳ

инкишоф меёбанд. Ин рафти азхудкунии забон характери амалӣ дорад, зеро факту ҳодисаҳои забонӣ аз тарафи ҳонандагон бе омӯхтани қоидаҳои грамматикӣ ба таври стихиявӣ ба амал меояд. Ҳонандагон ба қоидаҳои грамматикӣ таъя накарда суҳан мекунанд.

Фарқи машғулиятҳои забони тоҷикӣ ҳам аз дарсҳои дигар он аст, ки кор бо факту ҳодисаҳои забон дар асоси воситаҳои методи омӯзиш бо ёрии муаллим тапшиқ карда мешавад. Ин имконият медиҳад, ки рафти азхудкунии забон тезонида шавад. Дар ин маврид ҳам омӯзиши забон дар навбати аввал характери амалӣ дорад. Барои он ки ҳонандагон қоидаҳои забонро дуруст аз худ кунанд, бояд захираи луғавии онҳо бой гардонидан шавад. Барои ин муаллимон бояд тарзи бо китоб кор карданро ба ҳонандагон омӯзонанд. Ин кор барои бой шудани таркиби луғавии ҳонандагон ёрӣ мерасонад. Ин вазифаҳоро ба воситаи методҳои омӯзиши амалӣ, монанди кор бо луғатҳо, тайёр намудани ҳонандагон ба нутқи хаттӣ ва даҳонии хуб, ислоҳи хатоҳо иҷро кардан мумкин аст.

Методҳои амалии омӯхтани забон				
<i>Шарҳ додан ва фаҳмонидани калимаҳои нофаҳмо</i>	<i>Тарзи истифода аз адабиёти зарурӣ ва омӯзонидани он</i>	<i>Доштани дафтари луғат</i>	<i>Сохтани ибора ва ҷумлаҳо</i>	<i>Ислоҳи ғалатҳо дар нутқи ҳонандагон</i>

Методҳои назариявии омӯхтани забон. Баъди он ки ҳонандагон аз адабиёти даркорӣ чизҳои заруриро хонда ба қоидаҳои грамматикӣ шинос ҳудашон ибора ва ҷумлаҳо тартиб дода метавонистагӣ шуданд, муаллим ба анализу синтези мавзӯи таълимӣ мегузарад.

Методҳои назариявии омӯхтани забон			
<i>Сӯҳбат</i>	<i>Баён ё нақл</i>	<i>Ба таври мустақилона омӯхтани қоидаҳо аз китоби дарсӣ</i>	<i>Ҷудо намудани қоидаҳо</i>

Методҳои назариявӣ–амалии омӯхтани забон. Агар хонандагон ба воситаи методҳои амалӣ ва назариявӣ бо факту қоидаҳои забон шинос шаванд, ба воситаи методҳои назариявӣ – амалӣ, яъне машқҳо он қоидахоро дар амалия месанҷанд.

Методҳои назариявӣ – амалии омӯхтани забон						
Таҳлили грамматикӣ ва таҳлилҳои дигар	Сохтани таблитса ва схемаҳо	Диктант	Нақли хатӣ	Иншо	Таҳлили услубӣ	Таҳлили ҷумлаҳо

Таснифоти болоии методҳои омӯзиш як дараҷа шартӣ аст, зеро дар ҳар метод унсури методҳои дигарро истифода кардан мумкин аст.

Шарҳи калимаҳои душворфаҳм Маълум, ки объекти асосии омӯзиш дар дарсҳои забони модарӣ калима, ибора ва ҷумла мебошад. Калима дар машғулиятҳои забони модарӣ аз нуктаи назари лексикӣ, фонетикӣ ва грамматикӣ муайян карда мешавад.

Лаҳзаҳои аввалини қор бо калима муайян намудани мазмуни он мебошад. Агар хонанда мазмуни калимаро нафаҳмад, вай дар оянда ҳангоми гузаронидани таҳлили фонетикӣ ва грамматикӣ, дар навиштани он ғалатҳо содир мекунад. Сониян инро дар мавридаш дар нутқи худ истифода карда метавонад.

Барои шарҳи калимаҳои душворфаҳм аз чунин усулҳои методӣ истифода бурдан мумкин аст:

- а) иваз намудани калимаи душвор ба синонимаш;
- б) шарҳи мантиқии калима;
- в) таҳлили таркиби он калима.

Барои мисол калимаи «саодатмандӣ»-ро мегирем. Агар хонандагон маънои ин калимаро нафаҳманд, муаллим бо тезӣ синонимҳои он: хушбахтӣ, некбахтиро меоварад. Сонӣ, маънои мантиқии он шарҳ дода мешавад: хушнудӣ, чихати мусбати ҳаёти шахс, хубӣ. Баъд таркиби ин калима муайян карда мешавад: аз решаи саодат, суффикси манд ва ӣ сохта шудааст, пас калимаи сохта мебошад.

Ё ки калимаи «саҳм»-ро мегирем.

Синоними «саҳм» ҳисса мебошад. Калима саҳм маънои қисм, ҳисса, ҳақ, ҷузъро дода метавонад. Калимаи содда буда, танҳо аз як реша иборат аст.

Қор бо луғат ва адабиёт Яке аз вазифаҳои хеле муҳими муаллимони забони модарӣ он аст, ки аз машғулиятҳои аввалин сар карда, ба хонандагон тарзи бо луғатҳо ва адабиёт қор кардан омӯзонанд. Вале бисёр муаллимон ба ин масъала хеле рӯякӣ рафтор карда, тарзи истифода аз луғатҳоро ба шогирдон ёд намедиханд. Аксарияти хонандагон мактаби миёнаро ба итмом расонида аз луғатҳо дуруст истифода бурда наметавонанд.

Ҳангоми қор бо луғат муаллим аз чунин усулҳои истифода бурда метавонад:

- Нишон додани луғатҳо ба хонандагон;
- Нақл дар бораи вазифа ва моҳияти ҳелҳои луғатҳо;
- Шинос намудани хонандагон бо луғатҳо ва тарзу техникаи қор бо онҳо;
- Ҳамчун намуна аз луғат ёфтани калимаҳо аз тарафи муаллим;
- Донишҳои алфавит ва зарурати он;
- Супориши муаллим додари иҷро намудани хонандагон ба воситаи луғат;
- Муаллим ба хонандагон мефармояд, ки аз луғати орфографӣ 20-то калимаҳои аломати сактадорро нависанд, ё ки аз он луғат калимаҳои ҳамреширо ҷудо намоянд;
- Агар қор бо луғати синонимӣ бошад, аз хонандагон талаб карда мешавад, ки синонимҳои калимаҳоро ёбанд.

Бояд дар мактабҳои луғатҳои орфографӣ, синонимӣ, луғати калимаҳои ҳоричӣ, фарҳангҳои забони тоҷикӣ, тоҷикӣ – русӣ, русӣ – тоҷикӣ мавҷуд бошанд.

Дафтари луғати хонандагон Яке аз роҳҳои бой гардонидани захираи луғавии хонандагон дар дарсҳои забони модарӣ аз тарафи хонандагон ташкил кардани дафтери луғат аст. Дафтери луғати хонандагон хусусияти шарҳдиҳии маънои калима ва имлои онро дорад. Бояд ҳар як хонанда дафтери луғат дошта бошад. Вале аз мушоҳида ва таҷрибаи мактабҳои маълум аст, ки аксарияти муаллимони забони модарӣ ба ин масъала эътибор намедиханд. Дафтери луғат дар бой гардонидани захираи луғавии хонандагон ва беғалат навиштани калимаҳои роли муҳим мебошад. Ба дафтар навиштани калимаҳои машқ аст. Хонандагон бояд чунин луғатҳои дастӣ дошта бошанд:

1. Луғати орфографӣ.
2. Луғати тафсирий.

3. Луғати мавзӯӣ.

Албатта, ҳар сеи ин луғатро якҷоя гирифта бурдани хонандагон мушкил аст. Таҷриба нишон медиҳад, ки ин луғатҳо якҷоя карда шуда, дафтари «Луғати калимаҳои душвор» тартиб дода шавад.

Муаллим бояд аз болои дафтари луғати хонандагон назорат кунад ва ҳар сари чанд вақт онро тафтиш намояд. Хонандагон дар он калимаҳоро мувофиқи алфавит менависанд.

Вақте ки муаллим дар тахтаи синф ин ё он калимаро навишта шарҳу эзоҳ медиҳад, хонандагон бояд онро ба дафтари луғаташон бардоранд.

Методи баён дар таълими забони модарӣ

Методи аз тарафи муаллим баён кардани мавзӯӣ яке аз усулҳои асосӣ дар таълими забони модарӣ ба ҳисоб меравад.

Дар адабиёт ин методро бо номҳои «методи сухани муаллим», «нутқи муаллим», «методи донишҳои тайёр» ишорат кардаанд. Дар тахти истилоҳи баён мафҳуми васеъ ба назар мерасад. Баёни муаллим дар дарс бо мақсади фаҳмондани мавзӯи нав, ба саволҳои хонандагон ҷавоб додан, пурра намудани дониши хонандагон доир ба ин ё он фасли забони модарӣ истифода карда мешавад. Сухани муаллим хусусан ҳангоми баёни масъалаҳои душворфаҳм роли асосӣ мебозад.

Методи мавзӯро баён кардани муаллим дар мавридҳои зерин қарор мегирад:

Дар вақти таълими мавзӯӣ, ки хонандагон дар бораи он умуман тасаввурот надоранд ё ҳале кам медонанд. Масалан, мавзӯҳои сифати феълӣ, феъли ҳол, намудҳои феъл, зарф, ҷумлаи муарраб нутқи айнақнақшуда ва дигарҳоро бо ин метод таълим додан мумкин аст.

Дар вақти баёни баъзе мавзӯҳои оиди таърихи забон ва шарҳи онҳо.

Ҳангоми мустақкам намудани бобҳои гузашта ё такрори мавзӯҳо ва хулосабарорӣ.

Чӣ ҳоле ки мебинем, ин метод ҳангоми гузаштани мавзӯҳои душвор истифода карда мешавад, чунки хонандагон бо роҳи саволу ҷавоб он мавзӯҳоро аз худ карда наметавонанд. Ин метод бо таҳлили грамматикӣ ва мушоҳидаҳои забонӣ алоқаманд аст ва аз методи сӯҳбат бо он фарқ мекунад, ки таҳлил ва мушоҳида дар пеши назари хонандагон иҷро карда мешавад ва пас аз таҳлили мавзӯи грамматикӣ муаллим хулосаҳо мебарорад.

Дар дарсҳои забони модарӣ баёни муаллим бояд аз 5 то 10 – 15 дақиқаро дар бар гирад. Хонандагон маҳз дар асоси баёни муаллим мавзӯҳои фанни забонро фаҳмида мегиранд.

Ҳангоми фаҳмондани мавзӯӣ роли асосиро нутқи муаллим мебозад. Аз ин рӯ, нисбат ба нутқи муаллим чунин талаботи педагогӣ ва методӣ муайян карда шудааст:

- ❖ сухани муаллим бояд равшан, бурро, саҳеҳ, ботартиб, мунтазам ва мантиқан дуруст бошад. Муаллим ба воситаи нутқаш ба хонандагон таъсир расонда тавонад;

- ❖ бо нормаи забони адабӣ мувофиқ бошад;

- ❖ ба хонандагон намунаи ибрат шуда хизмат кунад; Мувофиқи методи баёни муаллим дарси забони модариро ба чунин лаҳзаҳо ҷудо кардан мумкин аст.

Дар давраи якум, пас аз таълими дарс, пурсиши вазифаи ҳонагӣ ва хулосабарорӣ муаллим мавзӯро ба хонандагон фаҳмонида медиҳад.

Хонандагон бодикқат ба гуфтаи муаллим гӯш мекунанд. Вақти фаҳмонидани мавзӯӣ муаллим доир ба қоидаҳои грамматикӣ дар тахтаи синф мисолҳо менависад, қоида ва қонунҳои фаҳмонидашро мустақкам менамояд. Мисолҳо бояд равшан, аниқ ва исботи мушаххасии қоида бошанд ва гуфтаҳои муаллимиро боз ҳам равшантар намоянд.

Дар давраи дууми дарс 2 – 3 нафар хонандагон қоидаҳо такрор мекунанд.

Давраи сеюми дарс методи баёни муаллим ба қарор кардани машқҳо дар тахтаи синф синф ё дафтари қори синфӣ иборат аст, ки онро лаҳзаи қори мустақилонаи хонандагон ё мустақкамқунӣ меноманд. Дар ин лаҳза муаллим бояд қори мустақилонаи хонандагонро назорат кунад, тарзи иҷрои машқҳоро фаҳмонад.

Давраи чаҳоруми дарс бо методи баён аз ҷамъбасти қардани мавзӯи гузашта, шарҳи луғат, терминҳо ва таърифи грамматикӣ иборат аст. Лаҳзаи охири супориши вазифаи ҳонагӣ мебошад.

Методи баён хусусиятҳои худро дорад. Вақте ки муаллим бо баёни мавзӯи нав сар мекунад, дар асоси ин метод аввал қоидаи грамматикиро ба хонандагон фаҳмонида, сонӣ ба воситаи мисолҳо қоидаи гуфташро исбот мекунад. Бинобар ин методи аз тарафи муаллим баён карда шудаи мавзӯро методи дедуктивӣ меноманд.

Дедуксия ба маънои аз муҳокимаҳои умумӣ, яъне қоидаҳои грамматикӣ ба муҳокимаҳои хусусӣ–мисоли грамматикӣ, аз ҷиҳати

кулл ба чузъ, аз бутун ба қисм аз мураккаб ба содда гузаштан мебошад.

Аз ин метод дар мавридҳои истифода мешавад, ки ин ё он қоидаи грамматикиро ба ҳонандагон дар шакли тайёр бо мисолҳои ҷудогона фаҳмонидан мумкин бошад.

Ҳамин тавр, методи баён дар таълими забони модарӣ мавқеи махсус дошта, интиҳоби ин ё он метод ба муаллим вобаста аст. Вале ҳаминро ҳам фаромӯш набояд кард, ки таъсирбахшию самаранокии ин ё он метод ба се чиз вобаста аст:

а) *мундариҷаи мавзӯи омӯхташаванда;*

б) *вазъияти синф, тайёрии ҳонандагон ва ҳаҷми мавзӯ;*

в) *маҳорату истеъдоди муаллим.*

Методи сӯҳбат

Методи сӯҳбат аз методҳои серистеъмол буда, аксарияти муаллимон ҳаракат менамоянд, ки мавзӯҳои фанни забони тоҷикиро бо ин метод ба ҳонандагон таълим диҳанд.

Аз ин метод одатан, дар дарсҳои баёни мавзӯи нав, мустақкамкунии дониш, дарсҳои санҷишӣ ва такрор бештар истифода мебаранд.

Методи сӯҳбат, бо роҳи саволу ҷавоб ҳал кардани мавзӯ аст. Ин метод ва методи баёни мавзӯ ба ҳамдигар вобастагӣ дошта, яке дигарро пурра мекунад. Муаллим дар вақти ба ҳонандагон фаҳмонидани ягон қоидаи грамматикӣ бештар аз ҳардуи ин метод истифода мебарад. Методи сӯҳбат аз методи баён бо чунин хусусиятҳои фарқ мекунад:

а) агар дар методи баён таҳлил ва мушоҳида дар пеши назари ҳонандагон иҷро карда шуда, пас аз таҳлили мавзӯи грамматикӣ ҳуди муаллим ва ҳам ҳонандагон барои ҳалли мавзӯи фаъолони иштирок мекунанд, чунки мавзӯи нав бо роҳи саволу ҷавоб ҳал карда шуда, бо ин мақсади дарс муайян карда мешавад.

б) дар методи баён ҳонандагон дар ҳалли мавзӯи иштирокчиӣ пасив буда, танҳо сухани муаллимиро гӯш мекунанд, аммо дар методи сӯҳбат ба саволҳои муаллим, ҷавоб медиҳанд ва худ низ савол медиҳанд, яъне иштирокчиӣ фаъоланд.

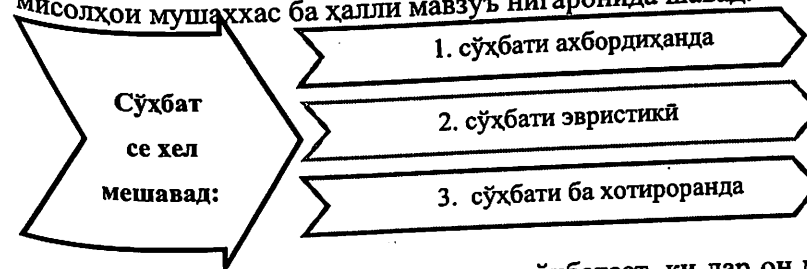
Маълум аст, ки ҳонандагони синфҳои IV – VIII захираи луғавии бой надоранд. Баъзан барои баён кардани чизҳои одди мушқилӣ мекашанд, фикрашонро дурӯғ, пурра ифода карда наметавонанд. Бинобар он яке аз вазифаҳои асосии муаллимони забони модарӣ он аст, ки нутқ ва захираи луғати ҳонандагонро бой гардонидан,

фаҳмиш ва хотираи онҳоро инкишоф диҳанд. Саволҳои муаллим дар асоси методи талабагонро ба дуруст сухан кардан водор мекунонад, рӯҳияи онҳоро баланд мебардорад. Методи сӯҳбат бояд дар асоси нақшаи муайян гузаронида шавад. Бинобар ин роҳҳои гузаронидани сӯҳбатҳои донистани муаллим ҳатмист. Муаллим аввал фактҳои ба мавзӯи нав наздиктарро дар асоси саволу ҷавоб ҳал намуда, баъд хусусияти нишонаҳои мавзӯи навро маълум менамояд. Дар охир доир ба он мавзӯи хулоса бароварда, қоидаи онро шарҳ медиҳад.

Бартарии методи сӯҳбат ҳам аз методҳои дигари таълими дар он аст, ки вай барои ҳалли мавзӯҳои иштироки фаъолони ҳонандагонро таъмин менамояд. Муаллим бо ин восита мефаҳмад, ки ҳонандагон мавзӯҳои гузаштаро то кадом дараҷа аз худ кардаанд.

Сӯҳбати муаллим бо ҳонандагон бояд гуногуншакл бошад. Дар баъзе мавридҳои муаллим дар бораи баъзе қоидаҳои қонунҳои забон сӯҳбат мегузаронанд, ки ба ҳонандагон қисман маълум буда, дар таҷриба дидаанд ва медонанд, аммо ҳанӯз дар тафаккури худ ба системаи муайян надаровардаанд ва ба тарзи мунтазам баён карда, хулоса бароварда наметавонанд. Аз ин рӯ, ба муаллим лозим меояд, ки бо роҳи сӯҳбат ин гуна қоида ва қонунҳои забонро, ки ҳонандагон ҳанӯз аз он хулоса бароварда наметавонанд, ба тафаккури онҳо ҷойгир намояд.

Қайд кардан зарур аст, ки методи сӯҳбат дар машғулиятҳои забон бо мушоҳида ва таҳлили грамматикӣ матнҳои, ки аз тарафи муаллим пешниҳод карда мешавад, ё аз рӯи супориши муаллим ҳуди ҳонандагон интиҳоб мекунанд, бояд вобаста ва алоқаманд бошанд, яъне аввало мисолҳои қор карда шуда, баъд ба қоида, таъриф ва хулосаҳои гузашта диққати ҳонандагон ба воситаи мисолҳои мушаххас ба ҳалли мавзӯи нигаронида шавад.

Сӯҳбати ахбордиҳанда чунин сӯҳбатест, ки дар он муаллим баъзе фактҳои навро ба ҳонандагон маълум менамояд. Дар ин

маврид муаллим ба донишҳои аз таҷриба ҳосилкардаи хонандагон така намуда, онҳоро ба сӯҳбат ҷалб мекунад. Хонандагон ба саволҳои муаллим ҷавоб дода, ҷизҳои заруриро фаҳмида мегиранд.

Сӯҳбати эвристики он гуна сӯҳбатест, ки муаллим бо саволҳои худ хонандагонро водор менамояд, ки доир ба масъалаи пешниҳодшуда фикри шахсии худро гуянд ва ба ҳулосае оянд. Ин кор албатта бо ёрии муаллим иҷро карда мешавад. Дар рафти ин сӯҳбат хонандагон на фақат ба саволҳои муаллим ҷавоб медиҳанд, балки худ низ савол медиҳанд.

Сӯҳбати эвристикиро ҳангоми таълими мавзӯҳои душвор бештар истифода мебаранд. Мувофиқи ақидаи философи Юнони қадим Сукрот -бо тарзи саволу ҷавоб ҳал кардани мавзӯро методи сӯҳбатӣ ҳам меноманд.

Сӯҳбати баҳотироранда низ дар шакли саволу ҷавоб гузаронида мешавад. Мақсади ин сӯҳбат такрор ва мустаҳкам кардани мавзӯҳои омӯхташуда буда, ҳангоми сӯҳбат мавзӯи нав гузашта намешавад. Ин сӯҳбатро дар типии дарсҳои такрори мавзӯҳои санҷишӣ ва ҷамъбасти бештар истифода мебаранд.

Барои бомуваффақият гузаронидани сӯҳбат ҳар як муаллим ба тарзи гузориши савол эътибор медиҳад. Ҳангоми тартиб додани саволҳо бояд талаботи дидактикии он риоя карда шавад:

- а) савол мазмунан ба хонандагон фаҳмо ва аниқ бошад;
- б) савол пурра бошад ва хусусияти духӯра надошта бошад;
- в) ҳар як савол як ҷавоб талаб кунад;
- г) савол характери инкишофи фикри эҷодии хонандагонро дошта бошад;
- ғ) хонандагон ба саволҳо бояд ҷавобҳои пурра диҳанд.

Мувофиқи методи сӯҳбат дарси забони модарӣ ба тариқи зерин гузаронида шавад.

Дар давраи якуми дарс муаллим ба хонандагон дар тахтаи синф мисолҳо нишон медиҳад.

Дар лаҳзаи дуюм ҳамагон мисолҳо ба воситаи саволу ҷавоб таҳлил карда мешаванд. Дар вақти таҳлили мисолҳо аз қоидаҳои дидактикӣ, масалан, аёни гузаронидани мавзӯ, таблитса, схема, суратҳо, бўрҳои ранга, муқоиса ва муқобилгузориҳо истифода бурдан лозим аст.

Пас аз таҳлили мисолҳо дар давраи сеюм дар асоси он мисолҳо қоидаи грамматикӣ бароварда мешавад. Таърифот ва терминҳои нави грамматикӣ бо саволу ҷавоб мустаҳкам карда мешаванд.

Давраи чоруми дарс аз қоидаи мустақилонаи хонандагон, яъне иҷрои машқҳо оид ба мавзӯ иборат аст.

Давраи панҷум ҷамъбасти дарс, супориши вазифаи хонагӣ ва фаҳмондани он мебошад.

Методи сӯҳбатро вобаста ба хусусияташ методи индуктивӣ меноманд. Индуксия аз муҳокимаҳои ҷудогона ё хусусӣ ба муҳокимаи умумӣ гузаштан аст. Ҷизҳои хусусӣ, содда, ҷузъ мисоли грамматикӣ буда, ҷизҳои умумӣ, мураккаб, қулл қоидаи грамматикӣ мебошад. Ин метод талаб мекунад, ки аз мисол қоида бароварда шавад. Методи индуктивӣ дар мавридҳои кор фармуда мешавад, ки муҳокима намудани овозҳо, қалимаҳо ва ҷумлаҳои ҷудогона оид ба ин ё он қоидаи грамматикӣ ҳулосаҳои умумӣ баровардан мумкин бошад. Бинобар ин методи индуктивӣ ё сӯҳбатро методи мушоҳидаи забон низ меноманд. Ҳамин тавр, методи сӯҳбат на танҳо барои фаҳмонидани мавзӯи нав, балки барои такрор ва мустаҳкам кардани мавзӯҳои гузашта ҳам аҳамияти ба ҳудуд хос дорад. Муаллим ба воситаи сӯҳбат мавзӯҳои гузаштаро пурратар карда, ҳулосаҳои даркорӣ мебарорад ва донишҳои хонандагон мустаҳкам менамояд. Албатта, дар ҳамаи навъҳои сӯҳбат таҳлили грамматикӣ дар мадди аввал меистад. Талабагон дар таҳлил ғайбӣ иштирок намуда, бештар ҳулоса ва натиҷаи мустақилона мебароранд. Барои ба ин мақсад ноил шудан роҳҳои гузаронидани сӯҳбатро донишҷӯи муаллим шартӣ асосист. Сӯҳбат дар синфҳои ҷудогона вобаста ба мавзӯи нав вақти муайяно дар бар мегирад. Масалан, дар синфҳои IV – V – VI аз 7 то 15 дақиқа ва дар синфҳои VII–VIII–IX–X аз 10 то 25 дақиқа бояд ташкил намояд.

Мавзӯи 14: Усули муаммовии таълими забони тоҷикӣ

Накша:

1. Пайдоиши усули таълими муаммой (проблемаӣ)
2. Роҳу воситаҳои ба вучуд овардани таълими проблемаӣ дар дарси забони тоҷикӣ.
3. Намунаи тахминии лаҳзаҳои дарси муаммовӣ дар асоси мавзӯи «Сифат ва хелҳои он».
4. Аҳамияти усули таълими муаммой барои донишандӯзии хонандагон.

Одатан муаллимони фанни забони тоҷикӣ мавзӯҳои ӯро ё бо методи сӯҳбат, ё бо методи баён таълим медиҳанд. Ин ду усули таълим аз солҳои сиюм сар карда амал мекунад ва ҳамеша дар алоқамандии якдигар гузаронида мешавад. Солҳои охир дар таълими фанни забони тоҷикӣ усули нав ба вучуд омадааст, ки онро таълими проблемаӣ меноманд.

Усули мазкур солҳои 1967 – 70 ҳамчун таҷрибаи пешқадами муаллимони шаҳри Қазон шинохта шуда, ҳоло дар бисёр мактабҳои мамлакати паҳноварамон аз он бомувафаккият истифода мекунад.

Ин усул дар шароити имрӯза аз масъалаҳои муҳим ва диққатҷалбкунанда ба шумор рафта, тарзи ташкил ва гузаронидани он аз муаллим дониши устувор, таҷрибаи бой ва маҳорати баланди педагогӣ талаб мекунад. Таълими проблемаӣ дар баланд бардоштани сифати таълим, чуқуру устувор омӯختани мавзӯҳо ва инкишофи тафаккури эҷодии талабагон аз ҳар ҷиҳат ёрии амалӣ мерасонад. Моҳияти ин метод аз он иборат аст, ки ба дониши пештараи хонандагон таъя карда онро таҳлилу таркиб намуда, ба хулоса омада, дар охир ғайбати эҷодии шогирдон ташаккул дода мешавад. Ин усул имконият медиҳад, ки мазмунҳои супоришҳо ба хонандагон фаҳмо, дастрас ва мароқангез гардад. Хонандагон супоришҳоро бо тарзҳои махсуси пешниҳодшуда ҳал карда, ҳис мекунад, ки ғӯе барои ҳудашон ҳодисаи навро кашф мекунад, аз ҷамъи фикрҳо ҳодисаи зарурӣ мебароранд.

Муаллимони таҷрибадор ва пешқадам аз ин усул истифода карда ба ҷунин хулоса омадаанд, ки дониши хонандагони бо ин усул таълим гирифта, нисбат ба дониши хонандагон бо усули баён ва сӯҳбат таълим гирифта, аз ҳар ҷиҳат устувор ва қатъӣ мебошад.

Муаллими забони русии яке аз мактабҳои шаҳри Қазон дар хусуси моҳияти ин усул ҷунин навиштааст: “Мавриди таълим ман ба хонандагон мавзӯи тайёро нақл карда намедахам, балки хонандагон, худсохтану худфикр кардан мавзӯро фаҳмида мегиранд. Инро ташкил карда тавонистан лозим аст. Вай худ аз худ ба даст намеояд. Агар мо ин усулро мувофиқи нишондоди методикаи таълим ба роҳ монем, он гоҳ тафаккури эҷодии хонандагон ва мустақилияти онҳоро баланд бардошта метавонем”. (“Русский язык в школе”, 1960, № 6).

Яке аз муаллимони пешқадами ноҳияи Самарқанд, ҳангоми сӯҳбат аҳамияти таълими муаммовиро ҷунин муайян намуд: “Таълими муаммовӣ, ки солҳои охир дар мактабҳо ҳамчун усули нави таълим ҷорӣ гардидааст, моро маҷбур менамояд, ки ба машғулиятҳо боз ҳам бештар тайёри бинем, роҳҳои нави фикркунии хонандагонро ҷустуҷӯ намоем. Ин усул аз як тараф, имконият медиҳад, ки хонандагон дар натиҷаи фикркунӣ ва ҷустуҷӯҳо мустақилона масъаларо ҳал кунанд, қоидаҳои грамматикиро фаҳмида аз худ намоянд, аз тарафи дигар, онҳо роҳҳои аз худ кардани мавзӯро ёд мегиранд ва донишу малакаи мустақам ба даст мебароранд. Ва аз ҷама муҳимаш он аст, ки ба ҳар як масъалаи гузашташуда, фикри шахсии худро баён мекардагӣ мешаванд”.

Таълими муаммовиро ҷӣ тавр ташкил кардан ва гузаронидан мумкин аст? Лаҳзаҳои он ҷӣ гуна аст?

Дар дарсҳои забони модарӣ барои ташкили таълими муаммой муаллимиро зарур аст, ки ба масъалаҳои зерин эътибор диҳад. Аввалан муаллим вазъияти муаммой ташкил карда тавонад. Ин лаҳзаи муҳим ва хеле зарурии дарс ба ҳисоб меравад. Баъди ташкили вазъияти муаммой дар назди муаллим вазифаи дигар меистад, ки он муамморо ба вучуд овардан аст.

Лаҳзаи дигари ҳалли муаммо дар асоси мисолҳои пешкаш намудаи муаллим мебошад. Иҷрои мисолҳо ба тарзи гузориши муаммо вобаста аст. Баъди ин лаҳзаи тафтиши дурустӣ ё нодурустии мисолҳо ба миён меояд. Дар охир хулосаҳои хонандагон бо таърифҳои грамматикӣ китоби дарсӣ муқоиса карда мешавад.

Дар адабиёти методии русӣ лаҳзаҳои дарси муаммовиро тахминан ҷунин нишон додаанд:

✓ муайян намудани муаммой таълимӣ;

✓ ташкил кардан ва ба вучуд овардани ҳолати муаммой, ки дар ин лаҳза хонандагон доир ба масъалаи пешниҳодшуда фикр мекунанд;

✓ иҷрои муаммои гузошташуда ва роҳҳои исботи он;

✓ мустақамкунии мавзӯ, ки онро кори мустакилонаи хонандагон ҳам меноманд ва он бояд характери эҷодӣ дошта бошад.

Доир ба ҳар як мавзӯи забони модарӣ таълими муаммовиро ташкил кардан мумкин аст. Ғайр аз ин ҳангоми иҷрои машқҳои характери гуногун дошта, лаҳзаи муаммой ба вучуд овардан айни муддао мебошад. Муаллим пеш аз зикри мундариҷаи мавзӯ аз баёни ахбороти тайёр даст кашада, фикру зехни ҳуди талабагонро ба кушодани мавзӯи таълимӣ равона месозад. Ба воситаи иҷрои машқҳои гуногун хонандагон ба мустакилона баён кардани фикр, ҳулоса бароварда тавоништан одат карда, дар як вақт қоида ва қонунҳои забони модариро бошуурона ҳазм мекунанд, ки ин завқи онҳоро баланд мебардорад. Эҷодкори қисми зиёди кори мустакилонаро бояд дар бар гирад.

Таълими муаммоиро бо чунин роҳи воситаҳо ташкил кардан ва ба вучуд овардан мумкин аст: Ҳангоми иҷрои машқҳои характери эҷодӣ дошта муаммо гузоштан мумкин аст. Баъзе муаллимон ҳангоми муқоисаи фактҳои грамматикӣ, баъзеашон ҳангоми супоридани машқҳо, ки иҷрои он эҷодкорӣ талаб мекунад ва гурӯҳи дигари ба воситаи саволгузорӣ ва гурӯҳи чорум вақти баёни мавзӯ ҳолати муаммоиро ба миён меоваранд. Ҳамаи ин супоришу вазифаҳо бо мақсади фикр намуда дарк кардани хонандагон дода мешаванд.

Машқҳои характери эҷодӣ дошта аз машқҳои оддӣ фарқ мекунанд, зеро гурӯҳи якуми машқҳо ба гирифтани дониши нав нигароронида шуда хусусияти ҷустуҷӯикунӣ, эҷодӣ доранд. Ба воситаи ин гуна машқҳо хонандагон барои мустакилона дониши нав гирифтани ва тарзи нави ҳалли муаммо кӯшиш мекунанд.

Ба воситаи гузоштани саволҳои муаммой низ вазъияти муаммоиро ташкил кардан мумкин аст. Савол бояд хонандагонро ба фикр кардан маҷбур намояд ва зарактери эҷодӣ дошта бошад. Савол шакли махсуси фикр аст, ки байни характери ифодашавиаш ба 3 - гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

А

• Саволҳое, ки бевосита барои инкишофи хотираи хонандагон дода мешаванд: Исми чист? Саръазҳои кадомҳоянд? Ҷумлаи мураккаби тобеъ чист? ва ғайра.

Б

• Саволҳое, ки фикри хонандагонро дар асоси дониши пештараи инкишоф медеҳад: Ҷумлаҳои тағйир диҳед, ки мубтадо дар мобайн ояд? Аъзоҳои ҷумлаи номбар кунед ва мисолҳо оред.

В

• Саволҳое, ки хонандагонро барои фикр кардан маҷбур менамояд ва дар асоси он дониши нав мегиранд: Дар нутқи феълро барои чӣ истифода мебарем? Чаро сифат ҳамеша ба предмет ба предмет меояд? Инро чӣ тавр мефаҳмед? ва ғайраҳо.

Ақнун бо ёрии муаллимон як дарси муаммоиро дар асоси мавзӯи «Сифат ва ҳелҳои он» пешкаш менамоем.

Мавзӯи «Сифат» ҳам дар синфи IV ва ҳам дар синфи V омӯхта мешавад. Муаллим баъди сухани муқаддимавии кӯтоҳ, яъне муайян кардани аҳамияти ин ҳиссаи нутқи мақсади дарсро маълум менамояд. Сонӣ донишҳои пештараи хонандагонро ба ёд оварда, ҳулосаҳои умумӣ мебарорад. Дар тахтани синф асбоби аёни овехта мешавад, ки дар он сарлавҳаи «Худатон муайян кунед» ва зерини он чунин саволҳо навишта шудаанд:

Сифат ба кадом ҳиссаи нутқи алоқа дорад ва чаро?

Сифат ба кадом ҳиссаҳои нутқи тобеъ аст?

Сифат чиро ифода мекунад ва ба кадом саволҳо ҷавоб мешавад?

Дар ҷумла сифат ба вазифаи кадом аъзои ҷумла ва саръазо меояд?

Сифат дар нутқи шифоҳӣ серистеъмол аст ё камистеъмол?

Барои ба ин саволҳо ҷавоб гардонидани муаллим ба хонандагон варақаҳо месупорад, ки онҳо пешакӣ тайёр карда шудаанд ва

супоришҳои гуногун доранд: матнро хонед таҳлил кунед. Ибораҳои сифат дошташро навишта гиред. Фикр кунед ва ба ду саволи аввал ҷавоб гардонед. Ба саволҳо бо кадом роҳ ҷавоб ёфтед ва онро чӣ хел муайян кардед?

Маълум, ки хонандагон дар бораи сифат маълумоти мухтасари нопурра доранд ва бе мушкилӣ аз матн сифатҳоро бо иборааш ёфта, саволҳо мегузоранд. Бо ин роҳ ба ду саволи аввал ҷавоб мегардонанд. Онҳо охиста-оҳиста барои ба саволҳо ҷавоб гардонидан одат мекунанд ва ба муаммо ҷавоб гардонидан сар мешавад. Муаллим дар ин лаҳза бояд ҳамаи хонандагон хусусан хонандагони суствхонро ба зерӣ назорат гирад.

Баъд муаллим ба шогирдон супориш медиҳад, ки аз калимаҳои ёфтагон ҷумлаҳо тартиб диҳед. Хонандагон мустақилона ҷумларо тартиб медиҳанд ва ҷумлаҳои бехтаринро умумӣ менависанд. Бо ин роҳ онҳо ба қоидаи сифат наздик мешаванд. Ҷустуҷӯ давом мекунад, мушкилиҳо дараҷа ба дараҷа бартараф карда мешаванд, як лаҳза ба лаҳзаи дигарӣ мушкил гузашта мешавад. Ана дар ҳамин лаҳза муаллим бояд ҳаминро ба ҳисоб гирад, ки хонандагон аз ўхдаи мустақил аз худ кардани мавзӯӣ баромада метавонанд ё не. Донишу қувваашон барои ҳалли муаммо мерасад ё намерасад. Агар ба онҳо ёрӣ расонидан лозим бошад, албатта ёрӣ додан даркор аст. Бо ин мақсад муаллим супоришҳои ёрирасон пешкаш менамояд.

Супориши ёрирасон: сифат одатан ба исм тобеъ аст ва онро шарҳу эзоҳ медиҳад. Сифат баъзан аз исм ҳам пеш омада метавонад. Матн пешкаш карда мешавад, ки дар он сифатҳо ба исм бо бандаки изофӣ ва бе бандаки изофӣ тобеъ шуда омадаанд: хонаи калон, гули сурх, дарвозаи оҳанин.

Барои ба саволҳои сеюму чорум ҷавоб додан хонандагон ҷумлаҳои тартиб додашонро хонда савол мегузоранд, сифатҳояшро муайян мекунанд, дар охир вазифаи синтаксисии онро мувофиқи фаҳмиш бо ёрии муаллим нишон медиҳанд.

Баъд муаллим ба тахтаи синф таблитсаи ҳелҳои сифатро меовезад. Дар таблитса сифатҳои асли дар як сутун ва нисбӣ дар сутуни дигар навишта шудаанд. Муаллим рӯи мисолҳоро мепӯшад ва аз хонандагон талаб менамояд, ки худашон ба он мисолҳо гӯянд. Баъди овардани мисолҳо рӯи таблитсаро мекушояд ва хонандагон боварӣ ҳосил мекунанд, ки ба ҳелҳои сифат мисолҳои дуруст гуфтаанд не.

Муаллим ба хонандагон мефармояд, ки дар мавзӯи «Ғасли баҳор» ҷумлаҳои тартиб додаи хонандагон муқоиса карда мешаванд ва ҷумлаи услубан бехтаринро муаллим дикта мекунад, дигарон навишта мегиранд. Дар ин маврид муаллим ба хонандагон муроҷиат карда мегӯяд: ки дар асоси машқу супоришҳои иҷро кардамон таърифи сифатро муайян мекунад? Хонандагони ҷудогона ба қоидаи исм тақия карда, таърифи сифатро мувофиқи дониш ва фаҳмиш шарҳ медиҳанд.

Барои ба саволи охирин ҷавоб додан муаллим матни тайёро меҳонад. Қайд карда мешавад, ки сифатҳо, албатта, дар нутқи хаттӣ ва даҳонӣ истифода бурда мешаванд.

Ҳамин тавр, ҳамаи саволҳои муаммой ҳал карда шуда, хонандагон бо роҳбарии муаллим назарияро дар амал татбиқ мекунанд. Дар охир таърифи грамматикӣ хонандагон баровардари муаллим бо таърифи китоби дарсӣ муқоиса менамояд. Барои мустаҳкам намудани дониши мустақилона ва эҷодкорона ба хонандагон машқҳо дода мешавад:

✦ Синоними сифатҳои хуб, калон ва бадро ёбед ва ҷумлаҳо тартиб диҳед.

✦ Антоними сифатҳои сафед, калон ва доноро муайян кунед.

✦ Бо исмҳои дарахт, муаллим ва гул ҷортоғӣ сифат созед.

Хонандагон дар ин лаҳзаи дарс, ҳангоми иҷрои супориш метавонанд аз луғатҳои орфографӣ ва тафсирий истифода кунанд. Вале афсӯс, ки аксарияти муаллимон ба ин масъала (кор бо луғат) эътибор намендиҳанд.

Дар охири дарс муаллим дар асоси хулосаҳои хонандагон ва корҳои эҷодии онҳо мавзӯро ҷамъбаст намуда, хонандагони ғайлро таъриф ва суствхонро огоҳ менамояд.

Бояд қайд кард, ки бо ин усул ба роҳ мондани таълими забони тоҷикӣ барои донишандӯзии хонандагон аҳамияти муҳим дорад ва вазифаи ҳар як муаллими забони модарӣ он аст, ки ба моҳияти ин усул сарфаҳм рафта, дар мавридаш аз он истифода барад.

МАВЗЎИ 15: ТАРЗИ ТАЪЛИМИ ҚИСМАТИ ФОНЕТИКА ВА ТАҲЛИЛИ ОН

Накша:

1. Моҳияти таҳлили фонетикӣ.
2. Тартиби таҳлили фонетикӣ.
3. Намунаи таҳлили мазкур.

Таҳлили фонетикӣ яке аз хелҳои таҳлили лингвистӣ ва қисми таркибии таҳлили грамматикӣ ба ҳисоб меравад. Он воситаи муҳими мустаҳкам ва такрор намуда, хулоса баровардан аз мавзӯҳои фонетикӣ буда, барои бошуурона аз худ кардани қоидаву қонуниятҳои фонетикӣ ба хонандагон кӯмак мерасонад.

Баъди он ки хонандагон бо мавзӯҳои фонетика як дараҷа шинос гардиданд, таҳлили фонетикӣ гузаронида мешавад.

Тартиби таҳлили фонетикӣи калима.

1. Чудо кардани ҳиҷои калима ва нишон додани ҳиҷои заданок.

2. Ёфтани овозҳои садонок, бо кадом ҳарф ифода шудани онҳо.

3. Овозҳои ҳамсадо: ҷарангнок ва бечаранг, бо кадом ҳарф ифода шудани онҳо.

4. Муайян кардани миқдори овоз ва ҳарф.

Ҳангоми гузаронидани таҳлили фонетикӣ ба тартиби таҳлил риоя намудан лозим аст. Дар аввал хонандагон калимаро чудо намуда, ҳар як овозро талаффуз мекунанд. Пас аз чанд ҳиҷо иборат будани калима ва ҷои зада муайян карда шуда, ба ҳар як овоз характеристика дода мешавад. Дар охир миқдори ҳарфҳо ва овозхоро дар калима нишон додан матлуб аст. Муаллим бояд ба шогирдонаш дар бораи ду овозро ифода кардани ёдбарсарҳои *е, ё, ю, я* низ маълумот диҳад.

Намунаи таҳлил:

Ватан

Таҳлили ҳатгӣ. Калимаи **ватан** аз ду ҳиҷо иборат буда, задаро ҳиҷои дуҷум қабул мекунанд: **ва - тан**.

Овозҳои садонок дуто буда, садонокӣ якум зада қабул намекунад, садонокӣ дуҷум (**а**) зада мегирад. Ҳар ду садонок бо ҳарфи **а** ифода шудааст.

Овозҳои ҳамсадо:

в - ҳамсадои ҷарангдор, бо ҳарфи «**вэ**» ифода шудааст,

т - ҳамсадои бечаранг, бо ҳарфи «**те**» ифода шудааст,

н - ҳамсадои ҷарангдор, бо ҳарфи «**эн**» ифода шудааст. Дар калимаи «**ватан**» 5 - ҳарф ва 5 - овоз мавҷуд аст.

Таҳлили даҳонӣ:

ва-тан: **в** - (**вэ**) - ҳамсадои ҷарангдор, бо ҳарфи «**вэ**» ифода гаштааст, **а** - садонок, **т** - (**те**) - ҳамсадои бечаранг, **а** - (**а**) - садонок, зада қабул кардааст, **н** - (**эн**) - ҳамсадои ҷарангнок, 5 ҳарф ва 5 овоз дорад.

Таълим

Дар ин калима ду ҳиҷо ҳаст, зада дар ҳиҷои дуҷум меафтад.

Овозҳои садонок: якумаш **а**, дуюмаш **и**. Садонокӣ **а** бо ҳарфи «**а**» ва садонокӣ **и** бо ҳарфи «**и**» ифода шудааст.

Овозҳои ҳамсадо:

т - ҳамсадои бечаранг, бо ҳарфи «**те**» ифода шудааст;

ъ - аломати сакта, сактадор шудани калимаро ифода мекунанд;

л - ҳамсадои ҷарангнок, бо ҳарфи «**эл**» ифода шудааст.

м - ҳамсадои ҷарангнок, бо ҳарфи «**эм**» ифода шудааст.

Миқдори овоз ва ҳарф мувофиқат намекунад.

Дар калимаи таълим 6 - ҳарф ва 5 овоз мавҷуд аст.

Таҳлили ҳатгӣ

т - (**те**) ҳамсадои бечаранг, бо ҳарфи «**те**» ифода гардидааст.

а - (**а**) - садонок, бо ҳарфи «**а**» ифода шудааст.

ъ - (**айн**) - ҳарф буда, овоз надорад, зада қабул кардааст;

л - (**эл**) - ҳамсадои ҷарангнок, бо ҳарфи «**эл**» ифода шудааст;

и - (**и**) - садонок, бо ҳарфи «**и**» ифода шудааст;

м - (**эм**) - ҳамсадои ҷарангнок, бо ҳарфи «**эм**» ифода гардидааст.

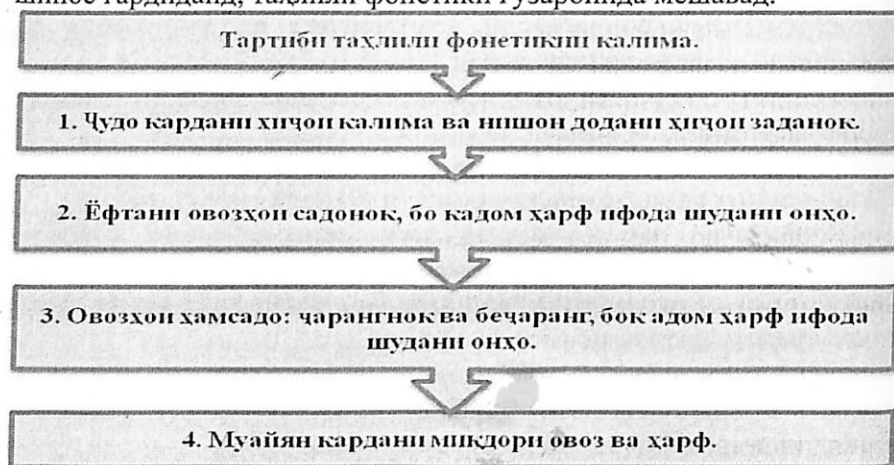
МАВЗЎИ 15: ТАРЗИ ТАЪЛИМИ ҚИСМАТИ ФОНЕТИКА ВА ТАҲЛИЛИ ОН

Нақша:

1. Моҳияти таҳлили фонетикӣ.
2. Тартиби таҳлили фонетикӣ.
3. Намунаи таҳлили мазкур.

Таҳлили фонетикӣ яке аз хелҳои таҳлили лингвистӣ ва қисми таркибии таҳлили грамматикӣ ба ҳисоб меравад. Он воситаи муҳими мустаҳкам ва такрор намуда, хулоса баровардан аз мавзӯҳои фонетикӣ буда, барои бошуурона аз худ кардани қоидаву қонуниятҳои фонетикӣ ба хонандагон кӯмак мерасонад.

Баъди он ки хонандагон бо мавзӯҳои фонетика як дараҷа шинос гардиданд, таҳлили фонетикӣ гузаронида мешавад.

Ҳангоми гузаронидани таҳлили фонетикӣ ба тартиби таҳлил риоя намудан лозим аст. Дар аввал хонандагон калимаро чудо намуда, ҳар як овозро талаффуз мекунанд. Пас аз чанд ҳиҷо иборат будани калима ва ҷои зада муайян карда шуда, ба ҳар як овоз характеристика дода мешавад. Дар охир миқдори ҳарфҳо ва овозхоро дар калима нишон додан матлуб аст. Муаллим бояд ба шогирдонаш дар бораи ду овозро ифода кардани ёдбарсарҳои **е, ё, ю, я** низ маълумот диҳад.

Намунаи таҳлил:

Ватан

Таҳлили ҳатгӣ. Калимаи **ватан** аз ду ҳиҷо иборат буда, задаро ҳиҷои дуум қабул мекунад: **ва - тан**.

Овозҳои садонок дуто буда, садоноки якум зада қабул намекунад, садоноки дуум (**а**) зада мегирад. Ҳар ду садонок бо ҳарфи **а** ифода шудааст.

Овозҳои ҳамсадо:

в - ҳамсадои ҷарангдор, бо ҳарфи «**вэ**» ифода шудааст,

т - ҳамсадои бечаранг, бо ҳарфи «**те**» ифода шудааст,

н - ҳамсадои ҷарангдор, бо ҳарфи «**эн**» ифода шудааст. Дар калимаи «**ватан**» 5 - ҳарф ва 5 - овоз мавҷуд аст.

Таҳлили даҳонӣ:

ва-тан: **в** - (**вэ**) - ҳамсадои ҷарангдор, бо ҳарфи «**вэ**» ифода гаштааст, **а** - садонок, **т** - (**те**) - ҳамсадои бечаранг, **а** - (**а**) - садонок, зада қабул кардааст, **н** - (**эн**) - ҳамсадои ҷарангнок, 5 ҳарф ва 5 овоз дорад.

Таълим

Дар ин калима ду ҳиҷо ҳаст, зада дар ҳиҷои дуум меафтад.

Овозҳои садонок: якумаш **а**, дюмаш **и**. Садоноки **а** бо ҳарфи «**а**» ва садоноки **и** бо ҳарфи «**и**» ифода шудааст.

Овозҳои ҳамсадо:

т - ҳамсадои бечаранг, бо ҳарфи «**те**» ифода шудааст;

ъ - аломати сакта, сактадор шудани калимаро ифода мекунад;

л - ҳамсадои ҷарангнок, бо ҳарфи «**эл**» ифода шудааст.

м - ҳамсадои ҷарангнок, бо ҳарфи «**эм**» ифода шудааст.

Миқдори овоз ва ҳарф мувофиқат намекунад.

Дар калимаи таълим 6 - ҳарф ва 5 овоз мавҷуд аст.

Таҳлили ҳатгӣ

т - (**те**) ҳамсадои бечаранг, бо ҳарфи «**те**» ифода гардидааст.

а - (**а**) - садонок, бо ҳарфи «**а**» ифода шудааст.

ъ - (**айн**) - ҳарф буда, овоз надорад, зада қабул кардааст;

л - (**эл**) - ҳамсадои ҷарангнок, бо ҳарфи «**эл**» ифода шудааст;

и - (**и**) - садонок, бо ҳарфи «**и**» ифода шудааст;

м - (**эм**) - ҳамсадои ҷарангнок, бо ҳарфи «**эм**» ифода гардидааст.

Тахлили шифоҳӣ

Калимаи **ошёна** аз се ҳичо иборат буда, ҳичои сеюм зада қабул мекунад: **ош – ё – на**. Зада ба садоноки а меафтад.

Овозҳои садонок дар калима сето мебошанд:

О – садонок, бо ҳарфи «о» ифода шудааст;

Ё – садонок, йодбарсар, ду овоз дорад: **й–о**;

А – садонок, бо ҳарфи «а» ифода гаштааст.

Овозҳои ҳамсадо

Ш – ҳамсадои бечаранг, бо ҳарфи «ше» ифода шудааст;

Н – ҳамсадои чарангнок, бо ҳарфи «эн» ифода гардидааст;

Дар калимаи «**ошёна**» миқдори ҳарф ва овоз мувофиқат мекунад – 6 ҳарф ва 6 овоз.

Тахлили хаттӣ

О – о – садонок, бо ҳарфи «о» ифода шудааст.

Ш – ше – ҳамсадо бо ҳарфи «ше» ифода шудааст.

Ё – й+о – садонок, ду овоз дорад.

Н – эн-ҳамсадои чарангнок, бо ҳарфи «эн» ифода гардидааст;

А – а – садонок, бо ҳарфи «а» ифода гардида, зада қабул мекунад.

Ҳангоми гузаронидани тахлили фонетикӣ муаллим бояд хонандагонро бо элементҳои фонетикӣ навишти калимаҳо шинос намояд. Масалан, аломати зада (), дарозии ҳарф (-), ҳарфҳои дар дохили қавсайн гирифтани (с). Тахлили фонетикӣ бояд аз талаффузи калима ва навишти он оғоз ёбад. Ҳангоми талаффуз ба нормани талаффузи забон, тарзи талаффузи калима ва ба задаи он риоя карда шавад. Барои бомуваффақият гузаронидани тахлили фонетикӣ ҳар як муаллим аз намудҳои гуногуни машқҳо ва супоришҳои истифода мебарад. Ин гуна машқҳо хонандагонро барои гузаронидани тахлили фонетикӣ тайёр менамоянд.

Дар дарсҳои фонетика истифодаи варақаҳои грамматикӣ аҳамияти ба худ ҳосе дорад. Маълум, ки варақаҳои грамматикӣ барои сарфани вақт ва ҳам хатоҳои хонандагонро бо тезӣ ислоҳ намудан ба муаллимони ёри мерасонанд.

Варақаҳо дар баланд бардоштани савод ва инкишофи нутқи хонандагон аҳамияти калон доранд:

Варақаи 1

Ҳичо ва задаи калимаҳоро муайян намоед: *абрешиш, абрешишӣ, аввал, авлиё, адолатпарвар, боадаб, бедоршавӣ, бемуваффақият, васеъдоман, даҳанвасеъ, ихтироъкор, мӯтабар, бисёр, бисёрсола.*

Варақаи 2

Калимаҳоро ба ҳичоҳо ҷудо намуда, мувофиқи алфавит нависед: *обуранг, насихатгар, фараҳбахш, пахтакор, мубаддал, муваффақ, дарёдил, бӯрэкӯбон, аълоҷӣ, дастпӯшак, заъфарон, модарарӯс, кабудӣ, маърака.*

Дар зери ҳамсадоҳои чарангҳои калимаҳои додашуда як хат ва ба зери ҳамсадоҳои бечаранг ду хат кашед: *бозбон, колхозчӣ, гӯлзор, анор, соябон, тӯҳматчӣ, ҳафта, чашма, дастгоҳ.*

Ба зери калимаҳои хат кашед, ки миқдори ҳарф нисбат ба овоз зиёд аст: *одам, фаъл, фарзанд, фарёд, шарм, шаън, талаба, таъмир, таърих, бисёр, бистар, модар, мӯтадил.*

Калимаҳои навишташон бо талаффузашон мувофиқат намекардари навишта гиред ва ғӯед, ки кадом ҳарф бо кадом ҳарф мувофиқат намекунад: *аввал, автобус, аспхона, арча, аъло, вакил, валинеъмат, душанбе, сешанбе, анбор, анор, моил, ҳамшира, об, хонаи калон.*

Задаи калимаҳои додашударо гузоре: *нарма, нафис, одил, бародар, дувоздаҳ, меравам, нишаст, ҳамсоя, боодоб, хонаи калон, модари меҳрубонам, одаме, намедонам, китоб, шанбе, дӯстӣ, парсӣ.*

Миқдори ин гуна машқҳо зиёд кардан мумкин аст.

Таҳлили шифохӣ

Калимаи **ошёна** аз се ҳичо иборат буда, ҳичои сеюм зада қабул мекунад: **ош** – **ё** – **на**. Зада ба садоноки а меафтад.

Овозҳои садонок дар калима сето мебошанд:

О – садонок, бо ҳарфи «о» ифода шудааст;

Ё – садонок, йодбарсар, ду овоз дорад: **й**–**о**;

А – садонок, бо ҳарфи «а» ифода гаштааст.

Овозҳои ҳамсадо

Ш – ҳамсадои бечаранг, бо ҳарфи «ше» ифода шудааст;

Н – ҳамсадои чарангнок, бо ҳарфи «эн» ифода гардидааст;

Дар калимаи «**ошёна**» микдори ҳарф ва овоз мувофиқат мекунад – 6 ҳарф ва 6 овоз.

Таҳлили хаттӣ

О - о - садонок, бо ҳарфи «о» ифода шудааст.

Ш - ше - ҳамсадо бо ҳарфи «ше» ифода шудааст.

Ё - й+о - садонок, ду овоз дорад.

Н - эн-ҳамсадои чарангнок, бо ҳарфи «эн» ифода гардидааст;

А - а- садонок, бо ҳарфи «а» ифода гардида, зада қабул мекунад.

Ҳангоми гузаронидани таҳлили фонетикӣ муаллим бояд хонандагонро бо элементҳои фонетикӣ навишти калимаҳо шинос намояд. Масалан, аломати зада (), дарозии ҳарф (-), ҳарфҳоро дар дохили қавсайн гирифтани (с). Таҳлили фонетикӣ бояд аз талаффузи калима ва навишти он оғоз ёбад. Ҳангоми талаффуз ба нормаи талаффузи забон, тарзи талаффузи калима ва ба задаи он риоя карда шавад. Барои бомуваффақият гузаронидани таҳлили фонетикӣ ҳар як муаллим аз намудҳои гуногуни машқҳо ва супоришҳои истифода мебарад. Ин гуна машқҳо хонандагонро барои гузаронидани таҳлили фонетикӣ тайёр менамоянд.

Дар дарсҳои фонетика истифодаи варақаҳои грамматикӣ аҳамияти ба ҳуд ҳосе дорад. Маълум, ки варақаҳои грамматикӣ барои сарфои вақт ва ҳам хатоҳои хонандагонро бо тезӣ ислоҳ намудан ба муаллимон ёрӣ мерасонанд.

Варақаҳо дар баланд бардоштани савод ва инкишофи нутқи хонандагон аҳамияти калон доранд:

Варақаи 1

Ҳичо ва задаи калимаҳоро муайян намоед: *абрешиш, абрешишӣ, аввал, авлиё, адолатпарвар, боадаб, бедоршавӣ, бемуваффақият, васеъдоман, даҳанвасеъ, ихтироъкор, мўътабар, бисёр, бисёрсола.*

Варақаи 2

Калимаҳоро ба ҳичоҳо ҷудо намуда, мувофиқи алфавит нависед: *обуранг, насихатгар, фараҳбахш, пахтакор, мубаддал, муваффақ, дарёдил, бўрқубон, аълочӣ, дастпӯшак, заъфарон, модарарӯс, қабудӣ, маърака.*

Дар зери ҳамсадоҳои чарангҳои калимаҳои додашуда як хат ва ба зери ҳамсадоҳои бечаранг ду хат кашед: *бозбон, қолхозчӣ, қулзор, анор, соябон, тўҳматчӣ, ҳафта, чашма, дастгоҳ.*

Ба зери калимаҳои хат кашед, ки микдори ҳарф нисбат ба овоз зиёд аст: *одам, ғаъол, фарзанд, фарёд, шарм, шаън, талаба, таъмир, таърих, бисёр, бистар, модар, мўътадил.*

Калимаҳои навишташон бо талаффузашон мувофиқат намекардари навишта гирид ва гӯед, ки кадом ҳарф бо кадом ҳарф мувофиқат намекунад: *аввал, автобус, аспхона, арча, аъло, вақил, валинеъмат, душанбе, сешанбе, анбор, анор, моил, ҳамшира, об, хонаи қалон.*

Задаи калимаҳои додашударо гузоред: *нарм, нафис, одил, бародар, дувоздаҳ, меравам, нишаст, ҳамсоя, боодоб, хонаи қалон, модари меҳрубонам, одаме, намедонам, қитоб, шанбе, дўстӣ, парсӣ.*

Микдори ин гуна машқҳоро зиёд кардан мумкин аст.

МАВЗЌИ 16: ТАРЗИ ТАЪЛИМИ ҚИСМАТИ ЛЕКСИКА ВА ТАҲЛИЛИ ОН

Нақша:

1. Таҳлили лексии калима:
2. Тартиби таҳлили таркиби калима

Таҳлили лексикӣ барои такрор намудан ва ҷамъбасти кардани боби калима, инчунин барои инкишофи нутқи хонандагон ва дурусти истеъмол намудани калимаҳо роли муҳим мебозад. Ҳангоми гузаронидани таҳлили лексии калима ба ҳар як калима аз ҷиҳати ифода ва пайдоиши он характеристика дода мешавад. Ҳаминро бояд қайд намоем, ки масъалаи муайян кардани пайдоиши калима аз масъалаҳои хеле душвор буда, на ҳама вақт онро ба хонандагон пешниҳод кардан лозим аст.

Таҳлили лексикиро аз синфи чорум сар карда бояд гузаронид. Дар барномаи таълимии синфи чорум оид ба калима 10 соат ҷудо карда шудааст, ки доир ба мафҳум ва маънои калима, ифодаи маъно сермаъноии калима, маънои асли ва маҷозӣ, омонимҳо, синонимҳо, антонимҳо маълумот дода мешавад.

Ҳар як муаллим бояд дар асоси нақшаи зерин таҳлили лексии калимаро гузаронад.

1. Калимаи дар ҷумлаи овардашуда ҷи гуна маънои луғавӣ (лексикӣ) дорад?

2. Он калима як маъно ё маънои бисёрро ифода мекунад.

Агар маънои зиёд дошта бошад, онро гуфта якҷанд ибора ва ҷумлаҳо овардан лозим аст.

3. Калима ба маънои асли ё маҷозӣ оварда шудааст.

4. Муайян кардани синоним ва антонимии он калима (агар бошад).

5. Ба калима характеристикаи услубӣ додан, яъне он калима дар гуфтугӯ бештар кор фармуда мешавад, ё дар китобат, дар луғат қайд шудааст ё не, агар қайд шуда бошад, ба қадом маъно кор фармуда шудааст.

6. Баромати калима ҷи гуна аст?

Вақти таҳлили калима бояд дар дохили ҷумла ва матнҳои бо ҳамдигар алоқаманд муайян карда шавад. Хонандагон бояд мавриди гузаронидани таҳлили лексии калима аз луғати тафсирий ва аз луғати охири китобҳои дарсӣ истифода баранд. Таҳлили лексикиро дар шакли дахонӣ ва хаттӣ гузаронидан мумкин аст. Хонандагон ба тартиби таҳлил бояд риоя намоянд.

Тартиби таҳлили лексии калима:

Намунаи таҳлили лексии калима.

Аз ҳавои хунук қўдакро эҳтиёт намоед!

Барои мисол калимаи «хунук»-ро таҳлили лексикӣ менамоем.

Сифати «хунук» – якҷанд маъно дорад. Дар ин ҷумла ба як маъно, маънои аслии ин калима **сард**, ҳавои хунук оварда шудааст.

Ин калима маъноҳои бисёреро дорад: **оби хунук, афти хунук, назари хунук** ва ғайра.

Дар ин ҷумла калимаи «хунук» ба маънои аслиаш оварда шудааст. Маънои маҷозии он дар ибораи: «одами хунук», **безеб, бадафт, дилнокашро** ифода мекунад.

Синоними ин калима: **сард, сармо**, антонимаш **гарм, гармо** мебошад.

Калимаи «хунук» бештар дар забони гуфтугӯӣ – халқӣ истифода карда мешавад. Дар китобат шакли «сард» ва «хунук»-ро кор мефармоянд.

Таҳлили таркиби калима

Агар мо таркиби калима ва тарзи сохтани онҳоро хартарафа наомӯзем ва аз худ накунем, забони модаринамонро пурра омӯхта наметавонем.

Маънои бисёр калимаҳо он вақт ба хонандагон маълум мегардад, ки агар он аз ҷиҳати таркиби калима таҳлил карда шавад. Муаллимон набояд фаромӯш кунанд, ки вазифаи асосӣ аз гузаронидани таҳлили таркиби калима ба хонандагон ёд додани он ва аз тарафи онҳо ҷудо карда тавонистани морфемаҳо мебошад.

Тағиротҳое, ки дар таркиби калима вобаста ба шароитҳои таърихӣ ба вучуд омадаанд, барои дигар шудани маънои калима шудаанд. Ба ин масъала диққати хонандагонро бештар банд кардан ҳуб нест, зеро барои ин хел таҳлил онҳо дониши мукамал ва таҷрибаи кофӣ надоранд. Агар муаллим дар бораи этимологияи ин

ё он калима фактҳои раднашаванда дошта бошад, дар он маврид шарҳи он калимаҳоро гузаронидан дуруст аст. Вале мақсади асосии таҳлили таркиби калима дар мактаби миёна чудо кардани реша, суффикс, префикс, асос ва бандак мебошад.

Таҳлили таркибии калимаро чунин гузаронидан мумкин аст: аввал аз матн ё ҷумла он калимаҳое, ки фақат аз реша иборатанд, чудо карда мешавад: **нон, одам, чой, осмон**; сонӣ калимаҳое, ки аз реша ва префикс иборатанд: **ҳамкор, ҳамсинф, баодоб, мерафт** муайян карда мешаванд.

Баъд калимаҳои бандакдошта оварда мешаванд: **китобам, нависам, гуфтааст** ва ғайра.

Оҳиста – оҳиста калимаҳои суффиксу префикс, ё префиксу бандак дошта таҳлил карда мешаванд.

Таҳлили калимаҳои мураккаб низ аз чудо намудани решаҳо оғоз меёбад: **мактабхона, чойхона, қадбаланд, меҳнатдӯст** ва ғайра.

Баъд калимаҳои мураккаби суффикс дошта оварда мешаванд: **пахтакорӣ, ҳосилгундорӣ**.

Таҳлили таркиби калима ҳам ҳаҷман ҷузъӣ ва кулӣ, аз ҷиҳати тарзи гузаронидан **хаттӣ** ва **дахонӣ** мешавад.

Тарзи хаттии таҳлили таркиби калимаро дар схемаи зерин чунин нишон додан мумкин аст:

Калимаҳо	Асос			Бандак	Эзоҳ
	Префикс	Реша	Суффикс		
Когарони	—	Кор	гар, он	и	калимаи мураккаб
Пешқадами	—	пеш, қадам,	—	и	
Заводи	—	завод,	—	и	
Хиштрезӣ	—	хишт, рез	ӣ	—	
Плани	бар	план	—	и	ро-пасоянд
Солонашро		сол	она	аш	
Барзиёд		зиёд	—	—	
Иҷро		иҷро	—	—	
Қарданд		қард	—	анд	

Барои муайян намудани таҳлили таркиби калима аз аломатҳои шартӣ истифода мебаранд.

Дар вақти гузаронидани таҳлили таркиби калима бояд ба суффиксҳо ва префиксҳое, ки серистеъмоланд, диққати махсус дода

шавад. Хусусан он морфемаҳое, ки дар забони адабии имрӯза қор фармуда мешаванд ва ҳонандагон онро мефаҳманд, бояд бештар таҳлил карда шаванд. Суффиксу префиксҳо ва калимаҳои сохтае, ки дар забони адабӣ камистеъмоланд, ҳонандагон таркиби он калимаҳоро чудо карда наметавонанд. Масалан, **тобистон, зимистон, дуредгар, гиребон, қорвон, қорбон, барзгар** ва ғайраҳо.

Ин калимаҳо ҳангоми гузаронидани таҳлили таркиби калима бояд ҳамчун як реша ба ҳисоб гирифта шаванд.

Ҳамин тавр, таҳлили таркиби калима барои ҳамаҷониба фаҳмидани ҷиҳати маъноии забон ва қонунҳои инкишофи дохилии он, барои аз худ намудани воситаҳои калимасоз ва калимабанд инчунин барои бошуурона аз худ намудани малакаҳои орфографии ба худ ҳосе дорад.

МАВЗЎИ 17: ТАРЗИ ТАҲЛИЛИ МОРФОЛОГИ

Нақша:

1. Таҳлили ҳиссаҳои нутқ

2. Роҳҳои таълими таҳлили ҳиссаҳои нутқ

Таҳлили ҳиссаҳои нутқ. Таҳлили ҳиссаҳои нутқ яке аз ҳелҳои асосии таҳлил дар мактаб ба ҳисоб меравад. Вазифаи таҳлили ҳиссаҳои нутқ аз он иборат аст, ки хонандагон аз матн ё ҷумлаҳо калимаҳоро ба дах ҳиссаи нутқ бошуурона ҷудо карда тавонанд.

Дар таҳлили ҳиссаҳои нутқ нишонаҳои грамматикӣ гуногунӣ ҳар як калима шарҳу эзоҳ дода мешавад. Аз байни он нишонаҳо бояд нишонаҳои асоситарини доимӣ фарқ карда шаванд. Бо иборати дигар, аз матн калима гирифта шуда, пеш аз ҳама, аломатҳои доимӣ ва ё худ нишонаҳо, хусусиятҳои доимии грамматикӣ нишон дода мешавад.

Аломатҳои доимии грамматикӣ ҳиссаҳои нутқ он категорияҳо, хусусиятҳои грамматикӣ мебошад, ки онҳо қатъӣ назар аз ҷои ҳиссаҳои нутқ дар ҷумла ҳамеша бо он ҳиссаҳои нутқ ҳамроҳ, ҳамтани мебошанд.

Ҳар як ҳиссаи нутқ аломати доимӣ – грамматикӣ худро дорад. Масалан,

Барои исм – ҳосу ҷинс, ҷондору бечон, шахсу ғайришахс

Барои сифат – аслий ва нисбӣ

Барои шумора – миқдорӣ ва тартибӣ

Барои ҷонишин – ҳелҳои ҷонишин

Барои феъл – тасрифӣ ё ғайри тасрифӣ, монда ва гузаранда, мутлақ ё давомнок, сиғааш

Барои зарф – ҳелҳои зарф

Барои пешоянд – содда ё таркибӣ

Барои пайвандак – пайваस्तкунанда ё тобеъкунанда

Барои ҳиссаҷа – гурӯҳҳои маънавии он

Барои нидо – ҷи гуна ҳиссиётро ифода кардана

Вақти омӯхтани ҳиссаҳои нутқ ва таҳлили онҳо дар синфҳои IV – VI танҳо бо нишон додани хусусиятҳои болоӣ қаноатманд шудан мумкин нест.

Бинобар он, таҳлили ҳиссаҳои нутқ ғайр аз аломатҳои доимӣ инчунин аломатҳои тағйирёбандаи худро дорад.

Аломатҳо, хусусиятҳои ғайридоимии ҳиссаҳои нутқ он аст, ки вай доимо бо ҳиссаҳои нутқ ҳамроҳ набуда, вобаста ба ҷой ва вазифаи нутқ дар ҷумла тағйир ёфта меистад. Масалан, аломати ғайридоимии грамматикӣ исм – танҳо ё ҷамъ будани он, муайян ё номуайянии он, пешоянд ро қабул кардан ё накардани он, аз он феъл – замон, шахс, бевосита ва бавосита буданаш.

Муаллимон вақти таҳлили ҳиссаҳои нутқ бояд ҳамаи аломатҳои доимӣ ва ғайридоимии ҳиссаҳои нутқро бо тартиби муайян нишон диҳанд. Дар аввал номи ҳиссаи нутқ, пас саволи он, сони нишонаҳои доимӣ ва дар охир нишонаҳои ғайридоимии он қайд карда мешавад.

Таҳлили ҳиссаҳои нутқ ҳам хаттӣ ва шифоҳӣ гузаронида шуда, ҳаҷман низ ду ҳел: ҷузъӣ ва кулلى мешаванд.

Дар таҳлили морфологӣ куллии ҳиссаҳои нутқ ҳамаи категорияҳои ҳиссаҳои нутқ пурра таҳлил карда мешаванд.

Таҳлили морфологӣ куллии ҳиссаҳои нутқ чунин нишон додан мумкин аст:

Таҳлили морфологӣ исм – ба кадом савол ҷавоб мешавад, исми хос ё ҷинс, ҷондор ё бечон, шахс ё ғайришахс, танҳо ё ҷамъ(ҷомеъ), муайян ё номуайян, конкрет ё абстракт аз ҷиҳати сохт: содда, сохта, мураккаб ё таркибӣ будан, ба кадом калима тобеъ аст.

Таҳлили сифат – ба кадом савол ҷавоб мешавад, сифати аслий ё нисбӣ, агар аслий бошад, дараҷаи оддӣ, қиёсӣ ё олий, сохташ: содда сохта, мураккаб ё таркибӣ, ба кадом калима тобеъ аст.

Таҳлили шумора – ба кадом савол ҷавоб мешавад, миқдорӣ ё таркибӣ, агар миқдорӣ бошад аслий ё тахминӣ, сохташ: содда, сохта, мураккаб ё таркибӣ, ба кадом калима тобеъ.

Таҳлили ҷонишин – аз кадом ҳели ҷонишин, ҷонишини предметӣ, сифатӣ ё миқдорӣ, сохташ: содда, сохта, мураккаб ё таркибӣ, ба кадом калима тобеъ, ба ҷои кадом ҳиссаҳои нутқ омадааст.

Таҳлили феъл – ба кадом савол ҷавоб мешавад, шакли масдари он, гузаранда ё монда, бавосита ё бевосита, намудаш: мутлақ ё давомнок, сиғааш, тарзаш, замонаш, шахсаш, шуморааш, сохташ ба кадом калима тобеъ аст.

Таҳлили зарф – ба кадом савол ҷавоб мешавад, аз кадом ҳели зарф, сохташ ба кадом калима тобеъ аст.

Тахлили пешоянду пасояндҳо — сохташ: содда ё таркибӣ, таркибӣ бошад, таркибии номи изофӣ ё беизофа, фалон маъноро ифода мекунад, кадом калимаро ба кадом калима алоқаманд мекунад.

Тахлили пайвандакҳо — пайвастанда ё тобеъкунанда, агар пайвастанда бошад, пайҳам, хилофӣ, ҷудой, агар тобеъкунанда бошад, аз кадом хелаш, сохташ, кадом калимаро бо калимаи дигар, ё кадом ҷумларо бо кадом ҷумла пайваст ё тобеъ менамояд.

Тахлили хиссачаҳо — аз кадом хели хиссачаҳо, сохташ ба маънои ҷумла тобиш медиҳад ё ба аъзои ҷудогонаи он.

Тахлили нидо — аз кадом категорияи нидо, сохташ, чӣ гуна хиссиётро ифода мекунад.

Дар схемаи болоӣ ҳамаи хусусиятҳои хиссаҳои нутқ ба таври ҷамъбасти ифода карда шудааст. Аз ин схема танҳо дар он маврид истифода бурдан мумкин аст, ки агар тамоми курси морфология пурра омӯхта шуда бошад.

Муаллим метавонад дар ҳар як дарси морфология вобаста ба мавзӯи мегузашташ ҷузъӣ гузаронад.

Агар мавзӯи имрӯзаи дарс шумора бошад, муаллим ҳангоми таҳлил танҳо бо ёфтани шумора қаноат мекунад. Ё ин ки шумораро таҳлил намуда, хиссаҳои дигари нутқи гузашташ исм ва сифатро такрор менамояд. Вале хиссаҳои дигари нутқро таҳлил намекунад, чунки хонандагон он хиссаҳои нутқро ҳоло наомӯхтаанд.

Вақти таҳлил хонандагон онро фаҳмида ва бошуурона таҳлил намоянд. Муаллим доимо аз онҳо пурсида истад, ки чаро ин ё он калимаро ба фалон хиссаи нутқ дохил мекунад? Ҳангоми гузаронидани таҳлили хиссаҳои нутқ муаллимон бояд ба чунин талаботи методӣ риоя намоянд ва онро ба хонандагон омӯзонанд:

Дар номбар кардани хусусиятҳои грамматикӣ калимаҳо ба тартиби таҳлил риоя карда шаванд.

Дар таҳлили хиссаҳои нутқ калимаҳои таркибӣ яклухт ба ҳисоб гирифта шаванд, монанди, исмҳои таркибӣ, сифатҳои таркибӣ, шумораҳои таркибӣ, ҷонишину феъл ва зарфҳои таркибӣ, пешоянду пайвандакҳои таркибӣ.

Ҳангоми гузаронидани таҳлил бештар ба асоси калимаҳо таъя намудан лозим. Баъзан хонандагон дар вақти таҳлил бандакӣ изофӣ, бандакҷонишинҳоро ҳамроҳи асос таҳлил менамоянд: гули сурх, китобам.

Хонандагонро огоҳ намудан лозим аст, ки дар вақти ба исмҳои ҷомеъ характеристикаи грамматикӣ додан онҳоро ҷондорӣ бечон гӯён таҳлил накунад, зеро исмҳои ҷомеъ аз рӯи ин нишонашон фарқ карда намешаванд.

Дар вақти таҳлили сифати нисбӣ ба хонандагон таъкид кардан лозим аст, ки сифатҳои нисбӣ дараҷа надоранд.

Мавриди таҳлили феъл бояд ба феълҳои ёридиҳанда ва бандакҳои феълиро хабарӣ эътибори махсус диҳем, чунки бисёр вақт хонандагон бандакӣ хабарии «аст» ва ёридиҳандаҳои «буд», «шуд»-ро, ки ба вазифаи бандак меоянд, феъл гӯён тасриф мекунад.

Доир ба таҳлили сифати феълӣ ва феъли ҳол ҳаминро бояд қайд намоем, ки хонандагон аввал хусусиятҳои феълии онҳоро муайян намуда, баъд нишонаҳои сифатӣ ва зарфии онҳоро қайд кунанд.

Дар байни аломатҳои морфологии хиссаҳои нутқ бояд чунин чизҳоро фарқ намоем:

а) аломатҳое, ки хонандагон дар асоси схемаи таҳлил мустакилона таҳлил менамоянд ва он аломати доимии ҳамон хиссаи нутқ буда, таҳлили пурраи он шарт ва зарур аст.

б) аломатҳое, ки таҳлили онҳо он қадар муҳим набуда, хонанда на ҳама вақт онро пурра таҳлил мекунад.

Ба аломатҳои гурӯҳи дуюм хонандагон танҳо дар он маврид ҷавоб медиҳанд, ки агар муаллим савол диҳад. Ин гуна саволҳо метавонанд чунин чизҳоро дар бар гиранд, масалан:

а) мазмуни калимаи таҳлилшуда ҳамчун хиссаи нутқ (вақти таҳлили сифат нишон додани ранг, бӯй, таъм, ҳаҷм аз кадом мавод сохта шудан: вақти таҳлили исм он исм ҷиро ифода мекунад? Воқеа ё ҳодиса, чиз ё амал);

б) аҳамияти шаклҳои гуногуни грамматикӣ (роли бандакҳо аз чӣ иборат? Пешояндҳо ва пасояндҳо, тасрифи феълҳо чӣ аҳамият доранд?);

в) тарзи сохта шудани хиссаҳои нутқ (масалан, исм, феъл, зарф);

г) муайянкунӣ аз як хиссаи нутқ ба хиссаи дигари нутқ гузаштани калимаҳо;

ғ) характери вобастагии як калима бо калимаи дигар (мувофиқи мубтадо ва хабар);

Дар таҳлили грамматикӣ ба навишти калимаҳо низ эътибор додан лозим аст.

Мақсади асосии таҳлили орфографӣ дуруст навиштани калимаҳо аз тарафи хонандагон мебошад. Ҳангоми таҳлил қоидаҳои имло аз хонандагон пурсида мешавад. Дар таҳлили грамматикӣ бошад, нишонаҳои хусусиятҳои калимаҳо дар асоси морфология ва синтаксис муайян карда шуда ба таҳлили орфографӣ камтар эътибор дода мешавад.

Худ аз худ маълум аст, ки муаллим дар баъзе ҳолатҳо, агар он зарур бошад ва саводнокии хонандагон ба ҳисоб гирифта шавад, ба хонандагон саволҳои иловагӣ дода, навишти ин ё он калимаҳоро дар асоси қоидаҳои имло ба хотир меоварад.

Тарзи таҳлили морфологӣ

Таҳлили қулли морфологӣ, вақте гузаронида мешавад, ки агар курси морфология пурра омӯхта шавад. Дар таҷрибаи матқбҳо аз ду варианти тартиби таҳлили морфологӣ истифода мебаранд:

1. Танҳо аз ҳиссаҳои нутқи мустақил сар мешавад, яъне исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф ва сонӣ ҳиссаҳои номустақили нутқ пешоянд, пайвандак, ҳиссача ва нидо таҳлил карда мешаванд:

2. Таҳлил аз як сар бо тартиб гузаронида мешавад, вай ҳок ҳиссаи мустақил ё номустақил бошад. Қадоме аз ин вариантҳоро интихоб намудан ба муаллим вобаста аст.

Ба фикри мо дар ҳамаи мактабҳо бояд як намуни таҳлил ҷорӣ карда шавад ва ҳама як ҳел таҳлил намоянд. Варианти дуҷуми таҳлил ба мақсад мувофиқ аст.

Дар мактабҳо аз ҷунин тарзҳои таҳлил истифода бурдан мумкин аст.

Бо тартиби муайян дар болои ҳар як калима навиштани категорияҳои грамматикӣ он:

Кӣ?	Кай?	Чӣ?	Чандум?	Чӣ кор мекунад?
и.хос, ҷон, шаҳс, танҳо, муайян, содда	Зарф, з. содда ба феъл алоқаманд	и.ҷинс, бечон, ғ.ш.танҳо, муайян, содда	Ш.т.сохта ба синф тобеъ	Ф.дав.гуз.сиғ.хаб.фоил, зам,хоз.оянда, ш.Ш.танҳо, таркибӣ.

Мадина имсол синфи нӯҳумро тамои мекунад.
Баъди навиштани ҷумла ё матн ҳар як калимаи онро дар зер алоҳида таҳлил намудан.

Сарҳадчиён одами ношиносро дастгир карданд.

Сарҳадчиён — исм, кӣҳо? ҷинс, ҷондор, шахс, ҷамъ, муайян, конкрет, сохта,

одам — исм, кӣ? ҷинс, ҷондор, шахс, танҳо, муайян, конкрет содда, ба феъл тобеъ аст.

ношинос — сифат, ҷӣ ҳел? асли, дараҷаи оддӣ, сохта, ба калимаи одам тобеъ аст.

— ро — пасоянд.

дастгир карданд — феъл, ҷӣ кор карданд? дастгир карданд, гузаранда, бевосита, мутлақ сиғаи ҳабарӣ, фоил, гузашта, шахси Ш, ҷамъ таркибӣ, бо мубтадо мувофиқат мекунад.

Дар болои калимаҳо танҳо гузоштани савол ва аз рӯи савол муайян кардани он ҳиссаи нутқ.

Кӣҳо? Кай? Чанд? Ҷиро? Ҷӣ кор карданд?

Баҷагон имрӯз ду тракторро таъмир карданд.

Дар болои калима навиштани номи ҳиссаи нутқ.

Исм, сифат, зарф, пешоянд, исм, феъл.

Ҳар як ҳиссаи нутқро бо рақами арифметикӣ нишон додан:

1-исм

6-зарф

2-сифат

7-пешоянду пасоянд

3-шумора

8-пайвандак

4-ҷонишин

9-ҳиссача

5-феъл

10-нидо

Масалан,

1

2

5

1

1

Насими сабуке барҳост, майсаву себарғаҳо

6

7

5

оҳиста ба ҷунбиш омаданд,

Ин тарзи таҳлил хонандагонро ба шавқ меорад ва барои сарфаи вақт роли муҳим мебозад.

МАВЗЌИ 18: ТАҲЛИЛИ СИНТАКСИСЌ

Нақша:

1. Тарзи таълими роҳҳои таҳлили синтаксисӣ
2. Таълими таҳлили ибораҳо;
3. Таҳлили ҷумлаҳои содда ва мураккаб

Таҳлили синтаксисӣ аз хели муҳимми таҳлили грамматикӣ ба шумор меравад. Таҳлили синтаксисӣ таҳлили ибораҳо, ҷумлаҳои содда ва мураккабро дарбар мегирад.

Таҳлили синтаксисӣ аз се ҷиҳат гузаронида мешавад.

Таҳлили синтаксисиро мазмунан ба се ҷудо мекунам:

- а) таҳлили ибораҳо;
- б) таҳлили ҷумлаҳои содда;
- в) таҳлили ҷумлаҳои мураккаб.

Таҳлили синтаксисӣ аз ҷиҳати ҳаҷм дух ел мешавад:

Таҳлили синтаксисии ҷузъӣ - нопурра;

Таҳлили синтаксисии кулӣ - пурра.

Аз ҷиҳати тарз ба шифоҳӣ ва хаттӣ ҷудо мекунам.

Ҳангоми гузаронидани таҳлили синтаксисӣ нафақат сохти ибораву ҷумлаҳо, балки маънои ҷумла, тарзи навишти калимаҳо, алоқаи байни ҳамдигарии онҳо, аломатҳои китобатии байни ҷумлаҳо муайян карда мешаванд.

Таҳлили синтаксисӣ дар инкишофи нутқи хаттӣ ва даҳонии хонандагон роли муҳим мебозад.

Муаллимон бояд ба тартиби таҳлили синтаксисӣ ва тарзи гузаронидани он эътибор диҳанд.

Таҳлили синтаксисии ибора. Ибора ҳамчун мавзӯи синтаксис аз синфи IV таълим дода мешавад. Дар синфи VII он боз ҳам васеатар омӯхта мешавад.

Дар синфи IV дар бораи калимаи тобеъкунанда ва тобеъшавандаи ибора маълумот дода, роли бандаки изофӣ дар сохтани онҳо қайд карда мешавад.

Одатан муаллимон дар синфи IV ибораҳоро берун аз ҷумла дар шакли умда дар шакли тайёрашон таҳлил менамоянд. Ин кор аз як ҷиҳат дуруст аст, зеро аз дохили ҷумла ҷудо кардани ибора ба хонандагони ин синну сол душвор аст. Дар синфҳои VII – VIII бояд хонандагон ибораҳоро аз дохили ҷумла ҷудо намуда таҳлил намоянд.

Тартиби таҳлили ибора дар синфи IV

Ёфтани калимаи тобеъкунада (асосӣ) ва тобеъшаванда.

Аз калимаи тобеъкунанда савол баровардан.

Муайян кардани хели ибора.

Намунаи таҳлил:

Себи сурх

Дар ин ибора калимаи тобеъкунанда «себ» буда калимаи тобеъшаванда «сурх» аст. Аз калимаи тобеъкунанда саволи «чӣ хел?» мебарояд. Калимаи тобеъкунанда **исм** буда, тобеъшаванда **сифат** мебошад.

Дар синфи VII таҳлили ибораро пурратар мегузаранд.

Масалан:

Аз ҷудо кардани ибораҳо.

Ёфтани калимаи тобеъкунанда ва тобеъшаванда.

Муайян кардани таркиби морфологии ибора, яъне бо кадом ҳиссаи нутқ ифода шудани онҳо.

Қайд кардани хели ибора.

Муайян кардани воситаи алоқаи ибора: изофӣ, ҳамроҳӣ, вобастагӣ.

Сохти ибора.

Намунаи таҳлили ибора дар синфҳои VII – VIII.

Ба мактаб рафтан вазифаи хонандагон аст.

Дар ин ҷумла иборааш **ба мактаб рафтан**, калимаи тобеъкунанда **рафтан** тобеъшавандааш **ба мактаб** мебошад. Ибора аз пешоянди **ба** исми **мактаб** ва масдари **рафтан** сохта шудааст. Ин **ибораи феълӣ** (масдарӣ) мебошад. Зеро калимаи тобеъкунандааш **феъл** – **масдар** аст. Воситаи алоқаи ин ибора вобастагӣ буда, калимаи **ба мактаб** ба **феъл** тобеъ шуда омадааст. Аз ҷиҳати сохт ибораш содда мебошад.

Гули сурх – калимаи тобеъкунанда- гул, – тобеъшаванда – **сурх** аст – ибора аз исми гул ва сифати **сурх** сохта шудааст. Ибораи исмӣ мебошад, зеро калимаи тобеъкунандааш исм аст. Воситаи алокаи ин ибора бандаки изофӣ аст, пас ибораи изофӣ аст. Сохти ибора содда.

Ба ҳамин монанд ибораҳои сифатӣ, ҷонишинӣ, зарфӣ, сифати феълий ва ғайраҳо таҳлил карда мешаванд.

Таҳлили ҷумлаҳои содда таҳлил синтаксисӣ ҷумлаҳои содда аз се ҷихат гузаронида мешавад:

аз рӯи мазмун ва оҳанги талаффузи ҷумлаи содда;

аз ҷихати тип ё таркиби ҷумлаҳои содда;

аз ҷихати иштироки сараъазо ва аъзоҳои пайрави ҷумлаи содда.

Мавриди гузаронидани таҳлили синтаксисии ҷумлаҳои содда аз ҷихати мазмун ва оҳанги талаффуз муаллим бояд хели ҷумлаҳои содда, яъне ҳикоягӣ саволӣ, хитобӣ ва амриро муайян намояд.

Масалан, ҷумлаи «**Асарҳои С.Айниро хонандагон бо меҳру муҳаббат мутोलӣ менамоянд**», аз ҷихати маъно ва оҳанги талаффуз ҷумлаҳои соддаи ҳикоягӣ мебошанд.

Таҳлили синтаксисии ҷумлаҳои содда аз рӯи тип ё таркиб муайян карда мешавад, ки он дутаркиба аст ё яктаркиба. Агар ҷумлаи соддаи яктаркиба бошад аз кадом хели ҷумлаҳои соддаи яктаркиба: бешахс, умумишахс, номуайяншахс, муайяншахс, унвонӣ буданаш нишон дода мешавад. Масалан, ҷумлаи «**Ҳамаи халқҳои Ватани мо дар як оилаи бародарона зиндагӣ мекунанд**» – ҷумлаи соддаи дутаркибаи тафсилӣ, ҷумлаи «**Китоб хондам**» – ҷумлаи соддаи муайяншахс, ҷумлаи «**Чӯчаро дар тирамоҳ мешуморанд**» ҷумлаи соддаи муайяншахс ва ҷумлаи «**Тирамоҳ. Баргҳои дарахтон рехтанд**» – ҷумлаи соддаи унвонӣ – тирамоҳ мебошад.

Дар таҳлили синтаксисии ҷумлаҳои содда аз ҷихати иштироки сараъазо ва аъзоҳои пайрави ҷумла, аввалин аз ҷумла сараъазо хабар, пас мубтадо ёфта шуда, саволи онҳо мувофиқати онҳо аз рӯи шахс ва шумора, бо кадом ҳиссаи нутқ ифода ёфтанишон муайян карда мешавад.

Масалан, дар ҷумлаи «**Мо ватани азизамонро дӯст медорем**», сараъазоҳои ҷумла **дӯст медорем** – хабар, ба саволи чӣ кор мекунем? ҷавоб мешавад, бо феъли **дӯст** доштан ифода шудааст, сиғаи хабарӣ, замони ҳозира – оянда буда, дар шахсу шумора бо мубтадо мувофиқат мекунад.

Мо – мубтадо, ба саволи кӣ? ҷавоб мешавад, бо ҷонишини шахси якуми ҷамъ ифода шудааст.

Баъди таҳлили сараъазоҳои ҷумла аъзоҳои пайрави ҷумла ёфта мешаванд. Аъзоҳои пайрави ҷумла ба воситаи гузоштани савол муайян карда мешаванд.

Ғайр аз ин, мавриди таҳлили аъзоҳои пайрави ҷумла ба маъсалаҳои зерин бояд эътибор дод:

а) ба кадом савол ҷавоб мешавад;

б) он калима ба кадом аъзои ҷумла мансуб аст;

в) вай ба кадом калима тобеъ аст, ё онро шарҳу эзоҳ медиҳад;

г) ба кадом калима бо кадом тарз алоқаманд шудааст (намуди алоқа нишон дода мешавад).

Масалан, «**Ҷавонон ба кори калонсолон ҳамеша ёрӣ мерасонанд**».

Ёрӣ мерасонанд – хабар, ба саволи чӣ кор мекунанд? ҷавоб мешавад, бо феъли замони ҳозира – ояндаи сиғаи хабарӣ ифода шудааст.

Ҷавонон – мубтадо, ба саволи кихо? ҷавоб мешавад, бо исми ҷинс ифода шудааст.

Ба кор – пуркунанда, ба саволи ба чӣ? ҷавоб мешавад, бо пешоянду исм ифода шудааст, пуркунандаи бавосита, ба калимаи «**ёрӣ мерасонанд**» тобеъ аст.

Калонсолон – муайянкунанда, ба саволи кихо? ҷавоб мешавад, бо исм ифода шудааст, ба калимаи «**ба кори**» тобеъ мебошад.

Ҳамеша – ҳоли замон, ба саволи кай? ҷавоб мешавад, бо зарфи замон ифода шуда, ба хабар тобеъ аст.

Таҳлили пурраи ҷумлаҳои соддаро чунин гузаронидан мумкин аст.

Мо Ўзбекистони офтобрӯро ҳамеша дӯст медорем. Ин ҷумлаи соддаи мазмунан ҳикоягии дутаркибаи тафсилӣ мебошад.

Дӯст медорем – хабар, ба саволи чӣ кор мекунем? ҷавоб мешавад, бо феъли замони ҳозира – ояндаи сиғаи хабарӣ ифода шудааст.

Мо – мубтадо, ба саволи кӣ? ҷавоб мешавад, бо ҷонишини шахси якуми ҷамъ ифода шуда, бо хабар дар шахсу шумора мувофиқат мекунад.

Ўзбекистон – пуркунанда, ба саволи чиро? ҷавоб мешавад, бо исми хос ифода шудааст, ба хабари «**дӯст медорем**» тобеъ мебошад.

Офтобрӯя – муайянкунанда, ба саволи чӣ хел? ҷавоб мешавад, бо сифати нисбӣ ифода шудааст, ба калимаи **Ўзбекистон** тобеъ аст.

Ҳамеша – ҳол буда, ба саволи кай? ҷавоб мешавад, бо зарфи замон ифода шуда, ба хабар тобеъ аст.

Схемаи ин ҷумларо бо аломатҳои шартӣ чунин нишон додан мумкин аст.

Таҳлили ҷумлаҳои мураккаб

Таҳлили ҷумлаҳои мураккабро аз рӯи маъно, тарзи алоқа ва сохт ба хелҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

а) таҳлили ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайвандакдор ва бепаивандак;

б) таҳлили ҷумлаҳои мураккаби тобеи як ҷумлаи пайравдор;

в) таҳлили ҷумлаҳои мураккаби тобеи якчанд ҷумлаи пайравдор ё сертаркиб;

г) таҳлили ҷумлаҳои мураккаби омехта.

Пеш аз таҳлил муаллим ҷумларо ба хонандагон мувофиқи норми талаффуз хонда медиҳад. Баъд мазмунӣ ҷумла, муаллифи ҷумла ё байт, калимаҳои душвори он муайян карда мешавад. Ин кор дар инкишофи нутқи хонандагон ва алоқаманд кардани дарси забон ва адабиёт роли муҳим мебозад.

Тартиби таҳлили ҷумлаи мураккаби пайваст.

аз рӯи сохташ он ҷумла содда аст ё мураккаб?

агар ҷумла мураккаб бошад, дар таркиби он чанд ҷумлаи содда мавҷуд? Худуди ҷумлаҳои содда нишон дода мешавад. Барои ҷудо намудани худуди ҷумлаҳои содда ду аломати рост аз боло ба поён (II) истифода карда мешавад;

ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаи мураккаб бо кадом роҳ бо ҳам алоқаманд шудаанд?

агар бо роҳи пайваст ба якдигар алоқаманд шуда бошанд, ин хел ҷумлаи мураккабро чӣ хел ҷумлаи мураккабро чӣ гуна ҷумла мегӯем?

ҷумлаҳои содда бо ҳам ба воситаи пайвандак алоқаманд шуданд, ё бепаивандак ба воситаи интонатсия?

амали ҷумлаҳои содда дохили ҷумлаи мураккаб дар як вақт рӯй додаанд, ё паси ҳам, ё бар ҳилофи якдигар?

нишон додани аломати китобатии ҷумлаи мураккаби пайваст ва сабаби гузошта шудани он;

схемаи ҷумларо кашидан;
таҳлили куллии ҳар як ҷумлаи соддаи ҳосили ҷумлаи мураккаби пайваст.

Намунаи таҳлили ҷумлаи мураккаби пайваст

Товус думашро мепарварад//аммо одам барои нигоҳ доштани шарафи худ кӯшиш мекунад.

Аз рӯи сохташ ин ҷумлаи мураккаб аст.

Аз ду ҷумлаи содда иборат аст.

Ҷумлаи соддаи таркиби ҷумлаи мураккаб бо роҳи пайваст ба якдигар алоқаманд шудаанд.

Пас ин ҷумлаи мураккаби пайваст мебошад.

Ҷумлаҳои содда бо ҳам ба воситаи пайвандакӣ пайвасткунандаи ҳилофӣ пайваст шудаанд.

Амали ҷумлаҳои содда дар дохили ҷумлаи мураккаб бар ҳилофи якдигар ба вукӯъ омадаанд.

Байни ҷумлаҳои содда аломати вергул гузошта шудааст, чунки дар забони тоҷикӣ пеш аз пайвандакҳои ҳилофӣ аммо, вале, лекин ҳамеша вергул гузошта мешавад.

Схемаи ҷумла

Эзоҳ: Агар ҷумлаи мураккаби пайваст аз се ҷумлаи содда иборат бошад, схемаи он ин тавр мешавад:

Таҳлили ҷумлаи мураккаби тобеи як ҷумлаи пайравдор:

а) аз рӯи сохт муайян кардани хели ҷумлаи тобеъ л пайваст?

б) агар ҷумлаи мураккаби тобеъ бошад, дар таркиби он чанд ҷумлаи содда ҳаст? Микдори ҷумлаҳои содда ва худуди онҳо муайян карда мешавад.

в) кадоме аз ҷумлаҳо сарҷумла ва кадоме ҷумлаи пайраванд? Ба зер сарҷумла хати рост ва ба зер ҷумлаи пайрав хати мавҷнок кашидан. Саволи ҷумлаи пайравро муайян кардан.

г) ҷумлаи пайрав ба сарҷумла бо пайвандак ё бепаивандак алоқаманд шудааст, ё ба воситаи калимаҳои пайвандакшуда ё ҳамнисбат?

ғ) ҷумлаи пайрав чиро шарҳу эзоҳ медиҳад: тамоми сарҷумла, ё як калимаи сарҷумла.

- д) муайян кардани хели чумлаи пайрав.
 е) дар ин чумла кадом аломати китобатӣ гузошта шудааст ва чаро?

ё) нишон додани схемаи чумла.

Намунаи таҳлили чумлаи мураккаби тобеъ.

Сарчумла дар аввал.

Падари устод пурсид, ки мо чӣ хел зиндагӣ мекунем?

Ҷавонони имрӯза бо тантана эълон менамояд, // ки насли ҷавони ҳозира дар замони озоишта зиндагӣ хоҳад кард.

1	• Аз рӯи сохт чумлаи мураккаб тобеъ мебошад.
2	• Аз ду чумлаи содда иборат аст.
3	• Чумлаи соддаи якум сарчумла ва чумлаи соддаи дуюм чумлаи пайрав мебошад. Чумлаи пайрав ба саволи чиро? Ҷавоб мешавад.
4	• Чумлаи пайрав ба сарчумла бо пайвандакӣ тобеъкунандки тобеъ гардидааст.
5	• Чумлаи пайрав хабари сарчумларо пурсид.
6	• Чумлаи пайрави пуркунанда мебошад.
7	• Дар ин чумла аломати китобатии вергул гузошта шудааст, зеро пеш аз пайвандакӣ ки ҳамеша вергул гузошта мешавад.

Мисоли дигар, сарчумла дуюм.

Вақте ки ба поезд нишастем // ман дар ин бора ба падарам савол додам.

1. Аз рӯи сохт ин чумлаи мураккаб тобеъ аст.
2. Чумлаи мураккаб аз ду чумлаи содда иборат.
3. Чумлаи соддаи дуюм сарчумла ва чумлаи соддаи якум чумлаи пайрав мебошад. Чумлаи пайрав ба саволи «кай?» ҷавоб мешавад.
4. Чумлаи пайрав ба сарчумла бо пайвандакӣ тобеъкунандаи «вақте ки» алоқаманд шудааст.
5. Чумлаи пайрав тамоми сарчумларо шарҳу эзоҳ медиҳад.
6. Чумлаи пайрави ҳоли замон мебошад.

Таҳлили чумлаҳои мураккаби тобеи сертаркиб

Чумлаҳои ҳампайрави ҷида. Чумлаҳои ҳампайрави ҷида ҳам монанди чумлаҳои мураккаби тобеъ таҳлил карда мешаванд:

1. Муайян кардани сохти чумла: содда ё мураккаб.
2. Агар мураккаб бошад, дар таркиби он чанд чумлаи сода ҳаст?
3. Муайян кардани сарчумла ва чумлаҳои пайрав, хат кашидан ба зерӣ онҳо. Саволи чумлаҳои пайравро муайян кардан.
4. Чумлаҳои пайрав ба сарчумла бо пайвандакӣ ё бепайвандак алоқаманд шудаанд?
5. Муайян кардани хели чумлаҳои пайрав.
6. Чумлаҳои пайрав кадом ҷиҳати сарчумларо шарҳу эзоҳ медиҳанд: тамоми сарчумларо ё як калимаи онро.
7. Муайян кардани алоқии байни чумлаҳои содда.
8. Нишон додани аломати китобатии чумлаҳои содда ва шарҳи онҳо.

9. Схемаи чумлаҳои ҳампайрави ҷида.

Намунаи таҳлили чумлаҳои ҳампайрави ҷида

Ман фаҳмидам // ки куртаи ўро хоҳараш дар берун мешўяд
// ва духтарак куртаи дигаре надорад.

1. Аз рӯи сохт чумлаи мураккаб аст.
2. Чумлаи мураккаб аз се чумлаи содда иборат.
3. Чумлаи якум сарчумла, чумлаи дуюм сеюм чумлаҳои пайраванд. Ҳар ду чумлаи пайрав ба саволи чиро? Ҷавоб мешавад.
4. Чумлаи пайрави якум ба сарчумла бо пайвандакӣ ки алоқаманд шудааст. Ҳамин пайвандак ба чумлаи пайрави дуюм низ дахл дорад.
5. Чумлаи пайрави пуркунанда мебошанд ва ба як савол ҷавоб мешаванд, аз ин рӯ чумлаҳои ҳампайрави ҷида мебошанд.
6. Ҳар ду чумлаи пайрав хабари сарчумла фаҳмидамро шарҳу эзоҳ медиҳад.
7. Чумлаҳои содда бо ҳам ба воситаи алоқии пайваст ифода гардидаанд.
8. Байни сарчумла ва чумлаи пайрави якум аломати вергул гузошта шудааст, чунки пеш аз пайвандакӣ ки аломати вергул гузошта мешавад.
9. Схемаи чумла

Баъзан сарчумла дар охир меояд, дар он сурат схемаи чумла ин тавр мешавад:

Вакте ки хама рафтанду // оромин шабонгоҳ барқарор гардид // садон шар – шари чашма ба гӯши Ҳотам расид.

Тахлили чумлаҳои ҳампайрави ғайри чида.

Мисол,

Агар ман метавонистам, // тамоми хурофот, дин, одатҳои разилро ҳамроҳи худ ба гӯр мебардам, // то ин кид дигар духтарон ба доми онҳо наафтанд.

- ✓ **Аз рӯи сохт чумлаи мураккаб аст.**
 - ✓ **Чумлаи мураккаб аз се чумлаи содда иборат.**
 - ✓ **Чумлаи дуом сарчумла ва чумлаҳои якуму сеюм пайравнанд.**
 - ✓ **Чумлаи пайрави якум ба саволи «ба кадом шарт?» ва чумлаи пайрави дуом ба саволи «ба кадом мақсад?» ҷавоб мешаванд.**
 - ✓ **Чумлаи пайрави якум ба сарчумла бо пайвандаки «агар» ва чумлаи пайрави дуом бо пайвандаки «то ин ки» алоқаманд шудаанд.**
 - ✓ **Чумлаи пайрави якум чумлаи пайрави шартӣ ва чумлаи дуом чумлаи пайрави мақсад мебошад.**
 - ✓ **Ҳам чумлаи пайрави шартӣ ва ҳам чумлаи пайрави мақсад тамоми сарчумларо шарҳу эзоҳ медиҳанд.**
- Дар байни сарчумла ва чумлаҳои пайрав аломати китобати вергул гузошта шудааст.**

Тахлили чумлаҳои пайрави дараҷа.

Мисол

Ман маҷбур шуда будам // ки қаламро доимо бо худам гирифта гардам ва эҳтиёт кунам, // то ки гум нашавад.

Аз рӯи сохт чумлаи мураккаб мебошад.

Чумлаи мураккаб аз се чумлаи содда иборат.

Чумлаи соддаи якум сарчумла нисбат ба чумлаи соддаи дуом, чумлаи соддаи дуом дар навбати худ ҳам чумлаи пайрав ва ҳам сарчумла нисбат ба чумлаи сеюм. Чумлаи пайрави якум ба саволи «аз чӣ» ва чумлаи пайрави дуом ба саволи «бо кадом мақсад?» («чаро») ҷавоб мешаванд.

Чумлаи пайрави якум ба сарчумла ба воситаи пайвандаки ки а чумлаи пайрави дуом ба воситаи пайвандаки то ки ба сарчумлаҳо ба тарзи дараҷагӣ алоқаманд шудаанд.

Чумлаи пайрави якум пайрави пуркунанда ва чумлаи пайрави дуом ҳоли мақсад мебошанд.

Чумлаи пайрави пуркунанда хабари сарчумла маҷбур шуда будам ва чумлаи пайрави мақсад хабарҳои чидаи гирифта гардам ва эҳтиёт кунамро шарҳу эзоҳ медиҳанд.

Дар байни сарчумла ва чумлаҳои пайрав аломати вергул гузошта шудааст.

Тахлили чумлаи мураккаби омехта. Мисол:

Субҳ наздик шуд, // аммо ханӯз абри сиёҳе, ки шарқи ҷанубии қўҳистони тоҷикро гирифтааст, // ба сафед шудани рӯз роҳ намедиҳад.

Аз рӯи сохт чумлаи мураккаб аст.

Аз се чумлаи содда иборат.

Дар байни чумлаҳои соддаи якум ва дуом алоқани пайвасти хилофӣ ва байни чумлаҳои соддаи дуому сеюм алоқани тобеш чида мешавад.

Пас ин чумлаи мураккаби омехта мебошад.

Чумлаи соддаи якум озод буда, чумлаи соддаи дуом нисбат ба чумлаи соддаи сеюм сарчумла мебошад. Чумлаи пайраваш муайянкунанда буда, ба мубтадои чумлаи соддаи дуом – абри сиёҳ тобеш гашта, чумлаи соддаи мазкурро шарҳ медиҳад.

Дар байни чумлаҳои содда аломати вергул гузошта шудааст.

Баъзан сарчумла дар охир меояд, дар он сурат схемаи чумла ин тавр мешавад:

Вакте ки хама рафтанду // оромии шабонгоҳ барқарор гардид // садон шар – шари чашма ба ғӯши Ҳотам расид.

Таҳлили чумлаҳои ҳампайрави ғайри чида.

Мисол,

Агар ман метавонистам, // тамоми хурофот, дин, одатҳои разилро ҳамроҳи худ ба ғӯр мебардам, // то ин кид дигар духтарон ба доми онҳо наафтанд.

- ✓ Аз рӯи сохт чумлаи мураккаб аст.
- ✓ Чумлаи мураккаб аз се чумлаи содда иборат.
- ✓ Чумлаи дуҷум сарчумла ва чумлаҳои якум сеюм пайравнанд.
- ✓ Чумлаи пайрави якум ба саволи «ба кадом шарт?» ва чумлаи пайрави дуҷум ба саволи «ба кадом мақсад?» ҷавоб мешаванд.
- ✓ Чумлаи пайрави якум ба сарчумла бо пайвандаки «агар» ва чумлаи пайрави дуҷум бо пайвандаки «то ин ки» алоқаманд шудаанд.
- ✓ Чумлаи пайрави якум чумлаи пайрави шартӣ ва чумлаи дуҷум чумлаи пайрави мақсад мебошад.
- ✓ Ҳам чумлаи пайрави шартӣ ва ҳам чумлаи пайрави мақсад тамоми сарчумларо шарҳу эзоҳ медиҳанд.

Дар байни сарчумла ва чумлаҳои пайрав аломати китобати вергул гузошта шудааст.

Таҳлили чумлаҳои пайрави дараҷа.

Мисол

Ман мачбур шуда будам // ки қаламро доимо бо худам гирифта гардам ва эҳтиёт кунам, // то ки гум нашавад.

Аз рӯи сохт чумлаи мураккаб мебошад.

Чумлаи мураккаб аз се чумлаи содда иборат.

Чумлаи соддаи якум сарчумла нисбат ба чумлаи соддаи дуҷум, чумлаи соддаи дуҷум дар навбати худ ҳам чумлаи пайрав ва ҳам сарчумла нисбат ба чумлаи сеюм. Чумлаи пайрави якум ба саволи «аз чӣ» ва чумлаи пайрави дуҷум ба саволи «бо кадом мақсад?» («чаро») ҷавоб мешаванд.

Чумлаи пайрави якум ба сарчумла ба воситаи пайвандаки ки а чумлаи пайрави дуҷум ба воситаи пайвандаки то ки ба сарчумлаҳо ба тарзи дараҷагӣ алоқаманд шудаанд.

Чумлаи пайрави якум пайрави пурқунанда ва чумлаи пайрави дуҷум ҳоли мақсад мебошанд.

Чумлаи пайрави пурқунанда хабари сарчумла мачбур шуда будам ва чумлаи пайрави мақсад хабарҳои чидаи гирифта гардам ва эҳтиёт кунамро шарҳу эзоҳ медиҳанд.

Дар байни сарчумла ва чумлаҳои пайрав аломати вергул гузошта шудааст.

Таҳлили чумлаи мураккаби омехта. Мисол:

Субҳ наздик шуд, // аммо ҳанӯз абри сиёҳе, ки шарқи ҷанубии кӯхистони тоҷикро гирифтааст, // ба сафед шудани рӯз роҳ намедиҳад.

Аз рӯи сохт чумлаи мураккаб аст.

Аз се чумлаи содда иборат.

Дар байни чумлаҳои соддаи якум ва дуҷум алоқии пайвасти

хилофӣ ва байни чумлаҳои соддаи дуҷум сеюм алоқии тобеъ дида мешавад.

Пас ин чумлаи мураккаби омехта мебошад.

Чумлаи соддаи якум озод буда, чумлаи соддаи дуҷум нисбат ба чумлаи соддаи сеюм сарчумла мебошад. Чумлаи пайраваш муайянқунанда буда, ба мубтадои чумлаи соддаи дуҷум – абри сиёҳ тобеъ гашта, чумлаи соддаи мазкурро шарҳ медиҳад.

Дар байни чумлаҳои содда аломати вергул гузошта шудааст.

Тестҳо барои санчишии дониш

1. Тарзи дуруст ташкил карда тавонистани дарс ба кӣ вобаста аст?
 А ба муаллим
 Б ба лаборант
 В ба донишчӯ
 Г ба таҳлилкунанда
2. Ҳар як дарс чӣ хел максад дорад?
 А максади танҳо дидактикӣ
 Б максади дидактикӣ ва тарбиявӣ
 В максади танҳо тарбиявӣ
 Г максади муайян надорад
3. Индуксия ин
 А аз муҳокимаи умумӣ ба муҳокимаи хусусӣ гузаштан аст
 Б муҳокимаи рондан аст
 В аз муҳокимаҳои ҷудогона ё хусусӣ ба муҳокимаи умумӣ гузаштан аст
 Г тасвир кардан аст
4. Сӯҳбат чанд хел мешавад?
 А як хел
 Б ҳашт хел
 В хел надорад
 Г се хел
5. Методика ҷист ва маънои луғавии онро шарҳ диҳед.
 А методика илми хусусӣ ва соҳавӣ буда, ба таълиму тарбияи инсон нигаронида шудааст ва маънои он роҳ, равиш, услуб усулро дорад
 Б методика як соҳаи таълим аст
 В методика услуби махсуси таълим аст
 Г методика илми хусусӣ ва соҳибӣ буда, ба таълиму тарбияи инсон нигаронида шудааст
6. Шақли асосии кори таълим дар мактаб чӣ аст?
 А донишчӯ
 Б муаллим
 В дарс
 Г корҳои берун аз синф
7. Навъҳои маҳфилҳои роҳбарӣ, ки корҳои берун аз синфиро мукамал фаро гирифтаанд, муайян кунед:
 А а) маҳфилҳои фаннӣ;
 б) маҳфилҳои дастони моҳир;
 в) маҳфили дуредгарӣ;
 г) маҳфили варзиши;
 д) маҳфили ҳаваскорони бадеӣ ва ҳоказо.
 БА) саёҳат
 Б) варзиш
 В) маҳфил
 В а) маҳфилҳои фаннӣ;
 б) маҳфилҳои дастони моҳир;
 в) маҳфили дуредгарӣ;

- Г а) маҳфили дуредгарӣ;
 б) маҳфили варзиши;
 в) маҳфили ҳаваскорони бадеӣ
8. Маълумтарин корҳои хаттӣ, ки барои инкишофи нутқи мураттаби хонандагон дар дарсҳои забони модарӣ гузаронида мешавад.....мебошад
 А нақли хаттӣ ва иншо
 Б тест
 В Саволнома
 Г Сухбат
9. Кадом методро вобаста ба хусусиятҳои методи индуктивӣ меноманд?
 А методи тасвириро
 Б методи сӯҳбатро
 В методи муқоисавиро
 Г методи нормативиро
10. Хелҳои нақли хаттӣ нишон диҳед:
 А 1. Нақли хаттӣ муфассал
 2. Нақли хаттӣ мухтасар
 3. Нақл хаттӣ интиҳобӣ
 Б 1. Нақли хаттӣ мухтасар
 2. Нақл хаттӣ интиҳобӣ
 3. Нақли хаттӣ бо супоришҳои иловагӣ
 В 1. Нақли хаттӣ муфассал
 2. Нақли хаттӣ мухтасар
 3. Нақл хаттӣ интиҳобӣ
 4. Нақли хаттӣ бо супоришҳои иловагӣ
 Г 1. Нақли хаттӣ бо супоришҳои иловагӣ
 2. Нақли хаттӣ мухтасар.
 3. Нақли хаттӣ нопурра.
11. Таълими забони тоҷикӣ дар мактаб дар шаклҳои гуногун гузаронида мешавад. Онҳоро нишон диҳед.
 А дарс, корҳои берун аз синф, консултатсияҳо, факултативҳо, кружокҳо,
 Б танҳо факултативҳо
 В кружокҳо, корҳои берун аз синф
 Г консултатсияҳо ва факултативҳо
12. Ҳангоми бурдани корҳои тарбиявии берун аз синф мактаб аз кадом усулҳо истифода бурани мумкин аст?
 А усули ағъият
 Б усули кори даҳонӣ
 В усули машҳур
 Г усули худназорат
13. Рафтори муаллим дар дарс кадом пунктҳо дар бар мегирад?

- А а)одоби муаллим
 Б)синфро идора карда тавонистан.
 В)мавқеи роъбарии муаллим дар дарс
- Б а)одоби муаллим
 Б)мавқеи роъбарии муаллим дар дарс
- В синфро идора карда тавонистан
- Г а)сухани муаллим
 Б)одоби муаллим
 В)мавқеи роъбарии муаллим дар дарс
14. муҳокима, муқоиса методҳои асосии кадом модели дарс ба ҳисоб мераванд?
- А модели тадқиқотӣ
 Б модели дарси моделизацияшуда
 В модели анъанавии таълим
 Г модели ноанъанавии таълим
15. Чараёни таълим чист?
- А муносибати маркетинг ба таълим ва сохти он
 Б таъсири мутақобили таълимгиранда ва таълимдиханда
 В таъсири мутақобили таълимгиранда, маводи таълим ва муаллим
 Г таъсири мутақобил, муносибати байниҳамдигарии таълимгиранда ва таълимдиханда
16. Аз шаш элементи асосии дарс «Рафтори хонандагон дар дарс», аз чанд пункт иборат аст, муайян кунед
- А аз 2 пункт Б аз 6 пункт В аз 3 пункт Г аз 4 пункт
17. Рафтори хонандагон дар дарс кадом ҷиҳатхоро дар бар мегирад?
- А а)нутки хонандагон
 Б)фаъолияти хонандагон нисбат ба мавзӯ.
 В)интизоми хонандагон
- Б а)фаъолияти хонандагон нисбат ба мавзӯ.
 Б)интизоми хонандагон
- В а)шавку диккати хонандагон нисбат ба дарс.
 Б)интизоми хонандагон
- Г а)фаъолияти хонандагон нисбат ба мавзӯ.
 Б)интизоми хонандагон
18. Таълили дарс чанд масъаларо дар бар мегирад, муайян кунед.
- А 12 масъаларо Б 10 масъаларо В 13 масъаларо Г 11 масъаларо

19. Дар ташкили корҳои берун аз синфиву берун аз мактабӣ кадом тарафҳои фаъолиятмандии ташкилкунандагон ба назар мерасад

- А донишмандӣ, усулӣ ва маъмурӣ
 Б ташкилотчиӣ, усулӣ ва маъмурӣ
 В усулӣ ва маъмурӣ
 Г ташкилотчиӣ ва маъмурӣ

20. Мавзӯи «Маълумоти умумӣ дар бораи забон» дар кадом синф омӯзонида мешавад?

- А Дар синфи ибтидоӣ
 Б дар оғози ҳар як синф ва охири синфи IX
 В Дар охири соли хониш
 Г Дар аввали чоряки дуҷум

21. Мақсади омӯзиши боби «Қалима ва воҳидҳои фразеологӣ» чист?

- А аз бар кардани санъати сухан
 Б бӣ намудани захираи луғавӣ
 В аз худ кардани ҷиҳати овозии забон
 Г бӣ намудани дониши нахвӣ

22. Мақсади таълими бобҳои «Морфология» ва «Синтаксис»ро муайян кунед

- А хонандагон таҳлили ҷумлаву ибораро меомӯзанд
 Б хонандагонро бо донишҳои грамматикӣ мусаллаҳ кунонидан
 В хонандагонро аз асрорҳои ин фан хабардор гардонидан
 Г хонандагонро бо донишҳои савтӣ мусаллаҳ кунонидан

23. Аз шаш элементи асосии дарс «Тайёрии муаллим ва хонандагон», аз чанд пункт иборат аст, муайян кунед

- А аз 2 пункт Б аз 4 пункт
 В аз 5 пункт Г аз 6 пункт

24. Дар натиҷаи омӯзиши боби «Фонетика» хонандагон кадом малакаро соҳиб мегарданд?

- А оиди системаи овозии забони ҷиҳатӣ, муносибати қалима ва ҷумла малака ҳосил менамоянд.

Б робитаи фонетика, лексика ва грамматика маълумот пайдо мекунад; қобилияти суханварии хонандагон инкишоф меёбад.

В оиди системаи овозии забони ҷиҳатӣ, муносибати овоз ва ҳарф малака ҳосил менамоянд;

Г оиди алокаи мустаҳками тарафҳои маъноӣ ва овозии забон маълумот пайдо мекунад; қобилияти суҳанвари хонандагон инкишоф

25. Дар дарси мустаҳкамкунии дониш ва инкишофи малакаи кадом амал нуктаи қулминатсионӣ ба ҳисоб меравад?

А иҷрои машқҳо

Б суҳбат намудан

В саволу ҷавоб кардан

Г маъруза кардан

26. Дарси баёни мавзӯи нав аз ҷанни забони модари кай гузаронида мешавад?

А баъди ба охир расонидани мавзӯ

Б оиди ҳар як мавзӯи нақшаи тақвими

В пас аз ба охир расонидани боб

Г дар аввали соли хониш

27. Дарси диктанти санҷишӣ кай гузаронида гузаронида мешавад.

А баъди ба итмом расонидани мавзӯҳои қалон пеш аз ба охир расидани қоракҳо гузаронида мешавад.

Б баъд аз ба охир расонидани дарсҳо

В Пас аз ба охир расонидани семестри аввалин

Г Ҷавоби дуруст нест

28. Лаҳзаҳои асосии сохти дарси қор бо ғалатҳоро нишон диҳед.

А Характеристикаи умумӣ додан ба дарсҳо;

Аз нав ба хотир овардани дониши хонандагон;

Мустаҳкамкунии қоидаҳо ба воситаи машқҳо.

Супориши вазиғаи ҳонагӣ;

Б Аз нав тақрор қардани мавзӯҳои гузашта;

Мустаҳкамкунии қоидаҳо;

Супориши вазиғаи ҳонагӣ

В Таҳлил намудани супоришҳои хонандагон;

Баёни мавзӯи нав;

Супориши вазиғаи ҳонагӣ

Г Оиди дарсҳои гузашта бо хонандагон саволу ҷавоб қардан;

Тақрори мавзӯи гузашта;

Супориши вазиғаи ҳонагӣ

29. Ғалатҳои содирқардаи хонандагонро ба қанд гурӯҳи ҷудо мекунад?

А Ба 4 гурӯҳ

В Ба 3 гурӯҳ

Б ба 2 гурӯҳ

Г Ба гурӯҳи ҷудо намешавад

30. Гурӯҳҳои дурусти ғалатҳоро нишон диҳед.

А 1. Ғалатҳои синтаксисӣ

2. Ғалатҳое, ки ба грамматикаи забони тоҷикӣ тааллуқдор ҳастанд

Б Ғалатҳое, ки ба синтаксис тааллуқдор

Ғалатҳое, ки ба грамматикаи забони тоҷикӣ тааллуқдор ҳастанд

В 1. Ғалатҳои имлоӣ

2. Ғалатҳои синтаксисӣ

Г 1. Ғалатҳое, ки ба ин ё он қоидаи имло мансубанд.

2. Ғалатҳое, ки ба ин ё он қоидаи имло мансуб нестанд

31. Оиди қадом мавзӯҳои дарси қамъбасти мавзӯҳои ва тақмили малакаи гузаронидан мумкин аст?

А Доир ба ҳар як мавзӯи боби синтаксис

Б Оиди мавзӯҳои, ки қолиби диққатанд дарсҳои қамъбасткунии гузаронидан мумкин аст

В доир ба ҳар як боби забон дарсҳои қамъбасткунии гузаронидан мумкин аст.

Г Доир ба ҳар як боби фонетика дарсҳои қамъбасткунии гузаронидан мумкин аст

32. Элементҳои асосии сохти дарси қамъбасти мавзӯҳои ва тақмили малақари муайян қунед.

А тақрор қардан, ба як система даровардан, қамъбаст намудани донишҳо дар асоси мавзӯҳои бо ҳам алоқаманд ва инкишофи нутқи хонандагон

Б Баёни мавзӯи нав, тақрори мавзӯи гузашта, мустаҳкамкунии дарси гузашта, супориши вазиғаи ҳонагӣ

В Тақрор қардан, баёни мавзӯи нав, инкишофи нутқ,

Г Ба як система даровардан, мустаҳкамкунии дарс

33. Лаҳзаҳои таҳминии дарси қамъбасти мавзӯҳои ва тақмили малакаи қадомҳоянд?

А 1. Тағтиши вазиғаи ҳонагӣ.

2. Тақрори мавзӯи гузашта.

3. Баёни мавзӯи нав.

4. Мустаҳкам намудани мавзӯи нав.

5. Супоридани вазиғаи ҳонагӣ.

Б 1. Қамъбасти материал.

2. Санҷиши азҳудкунии қоидаҳо.

Г оиди алокаи мустаҳками тарафҳои маъноӣ ва овозии забон маълумот пайдо мекунад; қобилияти суҳанвари хонандагон инкишоф

25. Дар дарси мустаҳкамкунии дониш ва инкишофи малака кадом амал нуктаи кулминатсионӣ ба ҳисоб меравад?

А иҷрои машқҳо

Б суҳбат намудан

В саволу ҷавоб кардан

Г маъруза кардан

26. Дарси баёни мавзӯи нав аз ҷанни забони модари кай гузаронида мешавад?

А баъди ба охир расонидани мавзӯ

Б иди ҳар як мавзӯи нақшаи тақвими

В пас аз ба охир расонидани боб

Г дар аввали соли хониш

27. Дарси диктанти санҷишӣ кай гузаронида гузаронида мешавад.

А баъди ба итмом расонидани мавзӯҳои калон пеш аз ба охир расидани ҷарҳҳо гузаронида мешавад.

Б баъд аз ба охир расонидани дарсҳо

В Пас аз ба охир расонидани семестри аввалин

Г Ҷавоби дуруст нест

28. Лаҳзаҳои асосии сохти дарси қор бо ғалатҳоро нишон диҳед.

А Ҳаракатҳои умумӣ додан ба дарсҳо;

Б аз нав ба хотир овардани дониш хонандагон;

В мустаҳкамкунии қоидаҳо ба воситаи машқҳо.

Г Супориши вазифаи ҳонагӣ;

Д аз нав тақрор кардани мавзӯҳои гузашта;

Е мустаҳкамкунии қоидаҳо;

Ж Супориши вазифаи ҳонагӣ

З Таҳлил намудани супоришҳои хонандагон;

И баёни мавзӯи нав;

Қ Супориши вазифаи ҳонагӣ

Р Оиди дарсҳои гузашта бо хонандагон саволу ҷавоб кардан;

С Тақрори мавзӯи гузашта;

Т Супориши вазифаи ҳонагӣ

29. Ғалатҳои содиркардан хонандагонро ба чанд гурӯҳи ҷудо мекунад?

А Ба 4 гурӯҳ

В Ба 3 гурӯҳ

Б ба 2 гурӯҳ

Г Ба гурӯҳи ҷудо намешавад

30. Гурӯҳҳои дурусти ғалатҳоро нишон диҳед.

А 1. Ғалатҳои синтаксисӣ

2. Ғалатҳое, ки ба грамматикаи забони тоҷикӣ тааллуқдор ҳастанд

Б Ғалатҳое, ки ба синтаксис тааллуқ дорад

Ғалатҳое, ки ба грамматикаи забони тоҷикӣ тааллуқдор ҳастанд

В 1. Ғалатҳои имлоӣ

2. Ғалатҳои синтаксисӣ

Г 1. Ғалатҳое, ки ба ин ё он қоидаи имло мансубанд.

2. Ғалатҳое, ки ба ин ё он қоидаи имло мансуб нестанд

31. Оиди кадом мавзӯҳои дарси ҷамъбасти мавзӯҳои ва тақмили малака гузаронидан мумкин аст?

А Доир ба ҳар як мавзӯи боби синтаксис

Б Оиди мавзӯҳое, ки ҷолиби диққатанд дарсҳои ҷамъбасткунии гузаронидан мумкин аст

В доир ба ҳар як боби забон дарсҳои ҷамъбасткунии гузаронидан мумкин аст.

Г Доир ба ҳар як боби фонетика дарсҳои ҷамъбасткунии гузаронидан мумкин аст

32. Элементҳои асосии сохти дарси ҷамъбасти мавзӯҳои ва тақмили малакаро муайян кунед.

А тақрор кардан, ба як система даровардан, ҷамъбаст намудани донишҳои дар асоси мавзӯҳои бо ҳам алоқаманд ва инкишофи нутқи хонандагон

Б баёни мавзӯи нав, тақрори мавзӯи гузашта, мустаҳкамкунии дарси гузашта, супориши вазифаи ҳонагӣ

В Тақрор кардан, баёни мавзӯи нав, инкишофи нутқ,

Г ба як система даровардан, мустаҳкамкунии дарс

33. Лаҳзаҳои тақминии дарси ҷамъбасти мавзӯҳои ва тақмили малака кадомҳоянд?

А 1. Тафтиши вазифаи ҳонагӣ.

2. Тақрори мавзӯи гузашта.

3. Баёни мавзӯи нав.

4. Мустаҳкам намудани мавзӯи нав.

5. Супоридани вазифаи ҳонагӣ.

Б 1. Ҷамъбасти материал.

2. Санҷиши азхудкунии қоидаҳо.

3. Такмилдихии малака аз рӯи мавзӯъ (ичрои машқҳо).
4. Чамъбасти дарс ва хулосаҳо.
5. Супориши вазифаи хонагӣ.
- В 1. Санчиши азхудкунии қоидаҳо.
2. Баёни мавзӯи нав.
3. Такмилдихии малака аз рӯи мавзӯъ (ичрои машқҳо).
4. Чамъбасти дарс ва хулосаҳо.
5. Супориши вазифаи хонагӣ.
- Г 1. Азнав такрор намудани донишҳои хонандагон дар асоси материали чамъбастшаванда.
2. Чамъбасти материал.
3. Санчиши азхудкунии қоидаҳо.
4. Такмилдихии малака аз рӯи мавзӯъ (ичрои машқҳо).
5. Чамъбасти дарс ва хулосаҳо.
6. Супориши вазифаи хонагӣ.
34. Саволҳои муаллимиро ба се гурӯҳи ҷудо кардан мумкин аст, ки дурусташро муайян кунед
- А 1. Саволи ғридиҳанда, ки фаҳмонда ҷавоб додани талабагонро талаб мекунад.
2. Саволҳои барои мустаҳкамкунии дарси оянда
3. Саволҳои доир ба бобҳои гузашташуда
- Б 1. Саволи ғридиҳанда, ки фаҳмонда ҷавоб додани талабагонро талаб мекунад.
2. Саволҳои барои мустаҳкамкунии ин ё он мавзӯи омӯхташаванда
3. Саволҳои доир ба санҷидани мавзӯи азхудшуда, ки мақсадаш дараҷаи азхудкунии талабагонро баҳисоб гирифтани аст.
- В 1. Саволҳои барои мустаҳкамкунии ин ё он мавзӯи омӯхташаванда
2. Саволҳои доир ба санҷидани мавзӯҳои интиҳобӣ.
3. Саволҳои доир ба бобҳои гузашташуда, ки мақсадаш муайянкунии баҳои хонандагон аст
- Г 1. Саволҳои доир ба санҷидани мавзӯи азхудшуда, ки мақсадаш дараҷаи азхудкунии талабагонро баҳисоб гирифтани аст.
2. Саволҳои доир ба бобҳои гузашташуда
3. Саволҳои, ки ҷавоби нопурраро талаб мекунад.
35. Навҳои ҷавоби хонандагонро аз фанни забони модарӣ муайян кунед.

А ҷавоби пурра ва ҷавоби нопурра Б ҷавоби пурра ва ҷавоби фаҳмо.

В ҷавоби нофаҳмо ва пурра Г ҷавоби нопурра ва ҷавоби нофаҳмо.

36. Муаллифи китоби «Масъалаҳои муҳими таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои V - IX»-ро нишон диҳед

А А.Курбонов Б Ш.Рустамов В М.Истамова Г Б.Қамолитдинов

37. Навҳои таҳлили ҳиссаҳои нутқро аз ҷиҳати ҳаҷм нишон диҳед.

А ҷузъӣ ва қуллӣ Б ҷузъӣ ва маънӣ

В Қуллӣ ва моддӣ Г Моддӣ ва маънӣ

38. Роҳҳои гузаронидани таҳлили ҳиссаҳои нутқро нишон диҳед.

А нутқи ва ҳатти Б даҳони ва шифоҳӣ

В ҳатти ва шифоҳӣ Г шифоҳӣ ва ҷузъӣ

39. Таълими таҳлили синтаксисиро аз қадом ҷиҳатҳо гузаронидан мубофиқи мақсад мешавад?

А а) аз ҷиҳати мазмун;

б) аз ҷиҳати ҳаҷм;

в) аз ҷиҳати тарз.

Ба) аз ҷиҳати мазмун;

б) аз ҷиҳати маъно;

в) аз ҷиҳати тарз.

Ва) аз ҷиҳати шакл;

б) аз ҷиҳати сохт;

в) аз ҷиҳати маъно.

Г а) аз ҷиҳати мазмун;

б) аз ҷиҳати муносибат;

в) аз ҷиҳати таъриф.

40. Бартарии методи сӯҳбат аз методҳои дигари таълимӣ дар он аст, ки.

А вай барои ҳалли мавзӯҳои иштироки фаъолони хонандагонро таъмин менамояд

Б он бо дигар методҳо як аст

В ҳалли фаҳми мавзӯҳои бе иштироки донишҷӯён сурат мегирад

Г бо дигар методҳо алоқаи узвӣ дорад

Шарҳи луғату истилоҳот

Арзёбӣ – баррасии ҷанбаҳои мусбат ва манфии чизе, муайян кардани арзиши чизе, баҳодихӣ

Атестатсия (attestation) – 1) баён, гувоҳӣ, шаҳодат; 2) шохид шудан, гувоҳӣ (шаҳодат додан; тасдиқ кардан, аз назар гузаронидан, дида баромадан; 3) муқаррар намудани таҳассуси коргар, омӯзгор, роҳбар; сатҳи дониши хонандагони мактабҳои таҳсилоти асосӣ ва миёнаи умумӣ, донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ.

Аттестатсияи кадрҳои омӯзгорӣ – дар аттестатсияи кадрҳои омӯзгории муассисаҳои таълимӣ (асосӣ, миёнаи умумӣ, миёна ва олии касбӣ) таҳассуси корҳои педагогӣ ва мувофиқати сатҳи дониши онҳо ба талаботи давр дар асоси саволномаи пешакӣ тасдиқшуда муайян карда мешавад.

Болиғ – расида, расо, камол

Гусаста – кандашавӣ, порашавӣ, ҷудошавӣ

Дедуксия (лот. deductio) – усули мулоҳиза, ки мувофиқи он аз нуктаҳои кулл ба ҷузъ меоянд.

Индуксия (лот. inductio – бурдарасонӣ, овардан(и), рост кардан(и), сохтан) – яке шаклҳои тафаккур ва усулҳои маърифат (идрок) аз ҷузъ ба бутун мебошад.

Иттиҳодияи методӣ – яке аз шаклҳои ташкили кори методӣ, паҳн намудани таҷрибаи пешқадам ва тақмили ихтисоси муаллимони мактабҳои таҳсилоти умумӣ.

Завқ – муносибати талаба ба ҳодиса ва воқеаҳои зиндагӣ, ба омӯхтани ин ё он фанни таълимӣ.

Малака – қудрат ва тавоноӣ дар иҷрои коре, ки дар натиҷаи машқу тамрин дар табиати инсон пайдо мешавад.

Маҳорат – моҳирӣ, устодӣ, забардастӣ, хунармандӣ

Маълумот – раванди мақсадноки таълим ва тарбия буда, баҳри қонсӯ гардонидани талаботҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, маданӣ ва маънавияи инсон, ҷамъият ва давлат равона карда шудааст.

Метод (юн. Methodos – роҳ, тарз, усул, восита, назария, таълимот) – усули назариявӣ ва амалии донишҷӯёни воқеият; маҷмӯи амалиёт; ташкили бонизомии фаъолияти одамон дар ҳалли масъалаҳои гузошташуда.

Меъёр – андоза, ченак

Мониторинг – таҳлил, омӯзиш

Муаррифӣ – шинос кардан, шиносондан

Мувоҳиза – муҳокимаи коллективонаи масъалаи баҳссталаб. Баҳс дар фаҳмиши илмӣ яке аз воситаҳои ба даст овардани ҳақиқати объективӣ мебошад

Муназзам – бонизом, ботартиб

Объект – чиз, мавзӯ

Портфолио – аз калимаи итолиёӣ, маънояш ҳуҷҷатҳо, ҳуҷҷатҳои мутахассис аст. Маҷмӯи корҳои, ки барои намоиши дастовардҳои худ мурағбат шудаанд. Мисли бӯғча ё сандуқе, ки ҷиҳозаш ботартиб ҷамъ оварда шудаанд.

Раванди таълим – раванди мақсаднок ва мутаҷаккилонаи ҳосил намудани дониш, маҳорат ва малакаҳо дар мувофиқат бо мақсадҳо ва вазифаҳои маълумот, инкишофи шахс.

Самаранок – судманд, ҳосилдиҳанда, боровар, ғоидаовар

Симо – ҷеҳра, шахсият, образ

Тавсияҳои методӣ – маҷмӯи пешниҳодҳо ва нишондодҳо, ки барои дар ҳалли ин ё он проблема дохил намудани услубҳо ва шаклҳои оештар мувофиқ ва ғоидаовар ҳидоят менамоянд.

Тақмили ихтисос – системаи тайёр кардан ва аз нав тайёркунии муаллимон, кормандони илм ва дигар категорияҳои кормандони соҳаи маориф.

Тақомул – ба камол расидан, ба воя расидан.

Таъмини илмӣ- методӣ – таъмин намудани системаи маълумот бо маводҳои дахлдори методологӣ, дидактикӣ ва методӣ, ки ба талаботи имрӯзаи илми педагогика ба таҷриба ҷавобгӯ бошад.

Таксономия – ҷобаҷогузорӣ, тартиб, таълимот дар бораи таснифот ва ба системадарорӣ.

Усул – маҷмӯи роҳу равиш ва тарзу усули омӯхтан, дониш, фаҳмидан, идрок буда, барои самарабахш гардондани ҷараёни таълим мунтазам истифода карда мешавад.

Услуби таълим – тарз, равиши махсуси таълим, ки омӯзгор бо мақсади дар шаклҳои муайян татбиқ намудани фаъолияти таълимӣ дар шакли (фаъолияти яқҷояи худ бо талабагон интиҳоб мекунад.

Шеваи таълим – тарз, тарик, роҳ, равиши омӯзиш

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз.– Т.:Ўзбекистон, 2016. – 59 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони/Халқ сўзи, 2017 йил. 8 февраль. – №28(6722).
3. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Шарк, 1997.
4. Гаффоров Р. Нависанда ва забон. – Душанбе, 1977.
5. Истамова М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. – Самарқанд: СамДУ, 2003.
6. Истамова М. Масъалаҳои муҳими таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои V - IX. – Самарқанд: СамДУ, 2006.
7. Кайнова Э.Б. Курс современной практической педагогики, – М, 2005.
8. Курбонов М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ дар мактаби миёна. – Душанбе, 1985.
9. Кудратов Т., Нафасов Т. Лингвистик таҳлил. – Тошкент: Ўқитувчи, 1989.
10. Муллоқандов Э. Забон дар тӯли замон. – Душанбе: Маориф, 1985.
11. Масъалаҳои муҳими забон ва адабиёти тоҷик. (Мачмӯи мақолаҳо). – Самарқанд, 2009.
12. Ҳочиев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – 400 с.
13. Ҳўчакулов С. Технологияи нави таълим ва методикаи таълими адабиёти тоҷик. Васоити таълимӣ-услубӣ. – Самарқанд, СамДУ, 2012.
14. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад. – Душанбе, 1986.
15. Шукуров М. Замони мо - ҳастии мо. – Душанбе, 1994.
16. Якиманская И. С. Технология личностно – ориентированного образования. –М., 2000.
- 17.

Мавзӯи 1: Методикаи таълими забони модарӣ ҳамчун фан	3
мақсад ва вазифаҳои он.....	8
Мавзӯи 2: Дарс – шакли асосии кори таълим.....	14
Мавзӯи 3: Дарси имрӯза ва талабот нисбат ба он.....	24
Мавзӯи 4: Дарсҳои забони модарӣ ва қорҳои тарбиявӣ.....	33
Мавзӯи 5: Хелҳои дарси забони тоҷикӣ ва сохти онҳо.....	50
Мавзӯи 6: Дарси мустақкам намудани дониш ва инкишофи малака.....	57
Мавзӯи 7: Дарси такрор.....	60
Мавзӯи 8: Дарси санҷиши дониш ва малака.....	68
Мавзӯи 9: Дарси қор бо ғалатҳои хонандагон.....	73
Мавзӯи 10: Дарси ҷамъбасти мавзӯҳо ва тақмили малака.....	76
Мавзӯи 11: Таҳлили дарс.....	83
Мавзӯи 12:Пурсиши хонандагон ва супоридани вазифаи хонагӣ.....	90
Мавзӯи 13: Усулҳои омӯзиши забони тоҷикӣ.....	102
Мавзӯи 14: Усули муаммовии таълими забони тоҷикӣ.....	108
Мавзӯи 15: Тарзи таълими қисмати фонетика ва таҳлили он.....	112
Мавзӯи 16: Тарзи таълими қисмати лексика ва таҳлили он.....	116
Мавзӯи 17: Тарзи таҳлили морфологӣ.....	122
Мавзӯи 18: Таҳлили синтаксисӣ.....	140
Шарҳи луғату истилоҳот.....	142
Рӯйхати адабиёти истифодашуда.....	

Рӯйхати адабиёти истифодашуда

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2016. – 59 б.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони/Халқ сўзи, 2017 йил. 8 февраль. – №28(6722).
3. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Тошкент: Шарқ, 1997.
4. Гаффоров Р. Нависанда ва забон. – Душанбе, 1977.
5. Истамова М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. – Самарқанд: СамДУ, 2003.
6. Истамова М. Масъалаҳои муҳими таълими забони тоҷикӣ дар синфҳои V - IX. – Самарқанд: СамДУ, 2006.
7. Кайнова Э.Б. Курс современной практической педагогики, – М, 2005.
8. Курбонов М. Методикаи таълими забони тоҷикӣ дар мактаби миёна. – Душанбе, 1985.
9. Қудратов Т., Нафасов Т. Лингвистик таҳлил. – Тошкент: Ўқитувчи, 1989.
10. Муллоқандов Э. Забон дар тӯли замон. – Душанбе: Маориф, 1985.
11. Масъалаҳои муҳими забон ва адабиёти тоҷик. (Маҷмӯи мақолаҳо). – Самарқанд, 2009.
12. Ҳочиев С. Методикаи таълими забони тоҷикӣ. – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – 400 с.
13. Ҳўчакулов С. Технологияи нави таълим ва методикаи таълими адабиёти тоҷик. Васоити таълимӣ-услубӣ. – Самарқанд, СамДУ, 2012.
14. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақоме дорад. – Душанбе, 1986.
15. Шукуров М. Замони мо - ҳастии мо. – Душанбе, 1994.
16. Якиманская И. С. Технология личностно – ориентированного образования. – М., 2000.
- 17.

Мундариҷа

Мавзӯи 1: Методикаи таълими забони модарӣ ҳамчун фан мақсад ва вазифаҳои он.....	3
Мавзӯи 2: Дарс – шакли асосии кори таълим.....	8
Мавзӯи 3: Дарси имрӯза ва талабот нисбат ба он.....	14
Мавзӯи 4: Дарсҳои забони модарӣ ва қорҳои тарбиявӣ.....	24
Мавзӯи 5: Ҳелҳои дарси забони тоҷикӣ ва сохти онҳо.....	33
Мавзӯи 6: Дарси мустақкам намудани дониш ва инкишофи малака.....	50
Мавзӯи 7: Дарси тақрор.....	57
Мавзӯи 8: Дарси санҷиши дониш ва малака.....	60
Мавзӯи 9: Дарси қор бо ғалатҳои қонандагон.....	68
Мавзӯи 10: Дарси ҷамъбасти мавзӯҳо ва тақмили малака.....	73
Мавзӯи 11: Таҳлили дарс.....	76
Мавзӯи 12: Пурсиши қонандагон ва супоридани вазифаи қонағӣ.....	83
Мавзӯи 13: Усулҳои омӯзиши забони тоҷикӣ.....	90
Мавзӯи 14: Усули муаммовии таълими забони тоҷикӣ.....	102
Мавзӯи 15: Тарзи таълими қисмати фонетика ва таҳлили он.....	108
Мавзӯи 16: Тарзи таълими қисмати лексика ва таҳлили он.....	112
Мавзӯи 17: Тарзи таҳлили морфологӣ.....	116
Мавзӯи 18: Таҳлили синтаксисӣ.....	122
Шарҳи лугату истилоҳот.....	140
Рӯйхати адабиёти истифодашуда.....	142

Истамова Мархабат Джураевна
Адашуллоева Гулноза Мухайбиновна

МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ

ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

(дар асоси технологияи нави педагогӣ)

(Васоити таълимӣ- услубӣ)

Muharrir
Musahhih
Texnik muharrir

J. Bozorova
L. Xoshimov
N.Isroilov

ISBN – 978-9943-6428-6-7

Qog'oz bichimi 60x84_{1/16}. "Times new roman" garniturası.
Offset qog'ozı. Shartlı bosma tabog'i – 9,0.
Adadi 30 nusxa. Buyurtma № 288.

SamDU tahririy-nashriyot bo'limida chop etildi.
140104, Samarqand sh., Universitet x., 15.

ISBN 978-9943-6428-6-7

9 789943 642867